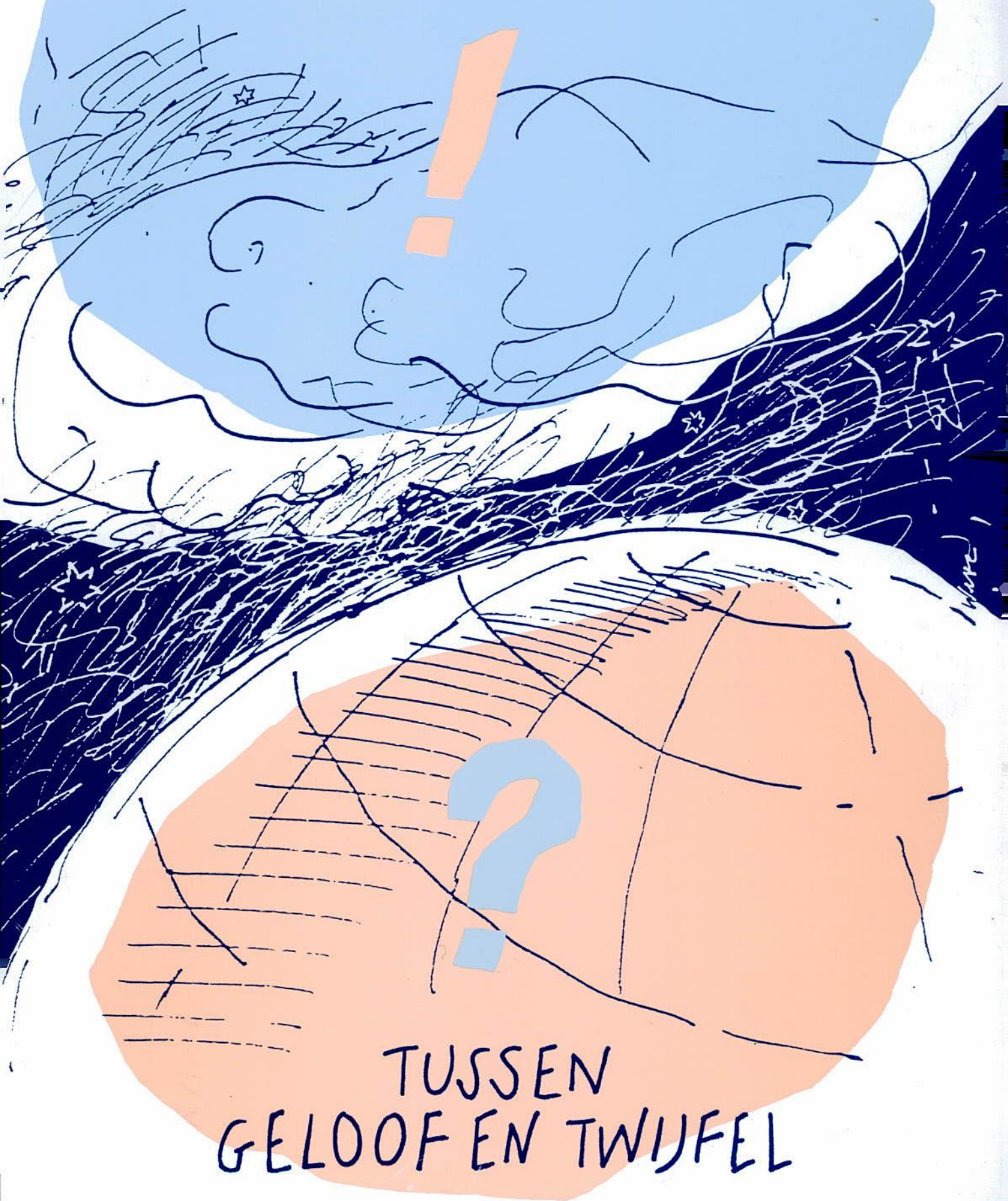

HUMANIST

UITGAVE HUMANISTISCH VERBOND . DECEMBER 1990 / JANUARI 1991 NUMMER 10/11

TUSSEN
GELOOF EN TWIJFEL

**ZIE TOCH
HOEVEEL WIJ
GEMEENSCHAPPELIJK
HEBBEN**
6

Een boeiende confrontatie tussen de theoloog Harry Kuitert en de filosoof Jan Glastra van Loon over geloof, twijfel en wat daar allemaal uit voort komt

**ER OP
VERTROUWEN
DAT HET BESTE ANTWOORD
EEN RELIGIEUS
ANTWOORD ZAL ZIJN**

Hij begrijpt niet waar humanisten de kracht vandaan halen om het goede te doen zonder een god. Toch twijfelt Harold Kushner veel

18

**HET GELOOF
VAN MIJN VADER**
16

Theodor Holman over het humanistische 'geloof' van zijn vader en hoe hij zelf merkte hoe gek twijfels je kunnen maken

Beide willen helend, heilzaam zijn. Geloof en psychotherapie hebben nog wel meer overeenkomsten waar te weinig ruimte overblijft voor twijfel. Aleid Schilder geeft aan hoe klein het verschil kan zijn

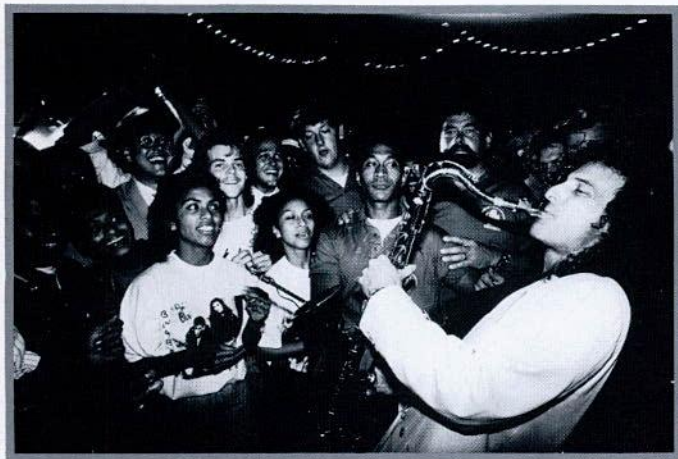
**GERED DOOR GOD
OF GEHEELD
DOOR DE
PSYCHOTHERAPEUT**
24

IN DIT NUMMER VOL GELOOF EN TWIJFEL

EEUWIGE TWIJFEL OMWILLE VAN DE WAARHEID 28

Humanisten verkiezen de eeuwige twijfel. En dat is eigenlijk een harde levenshouding, stelt Hannie Singer-Dekker. Gelukkig valt het in de praktijk mee. Een reactie op Kuitert en Kushner

VAN JOHANNES DE HEER TOT MADONNA

Hoe de eerste niet-gelovige generatie van jonge volwassenen in Nederland staan tegenover geloof en twijfel schijnt vooral te maken te hebben met hun muziekkeuze

34

ZO WIJS ALSSALOMO 38

Godzijgeloofd parkeerden zijn ouders hem vroeger op de zondagsschool, anders zat Martin van Amerongen nu zonder twijfel met een artistieke en intellectuele achterstand

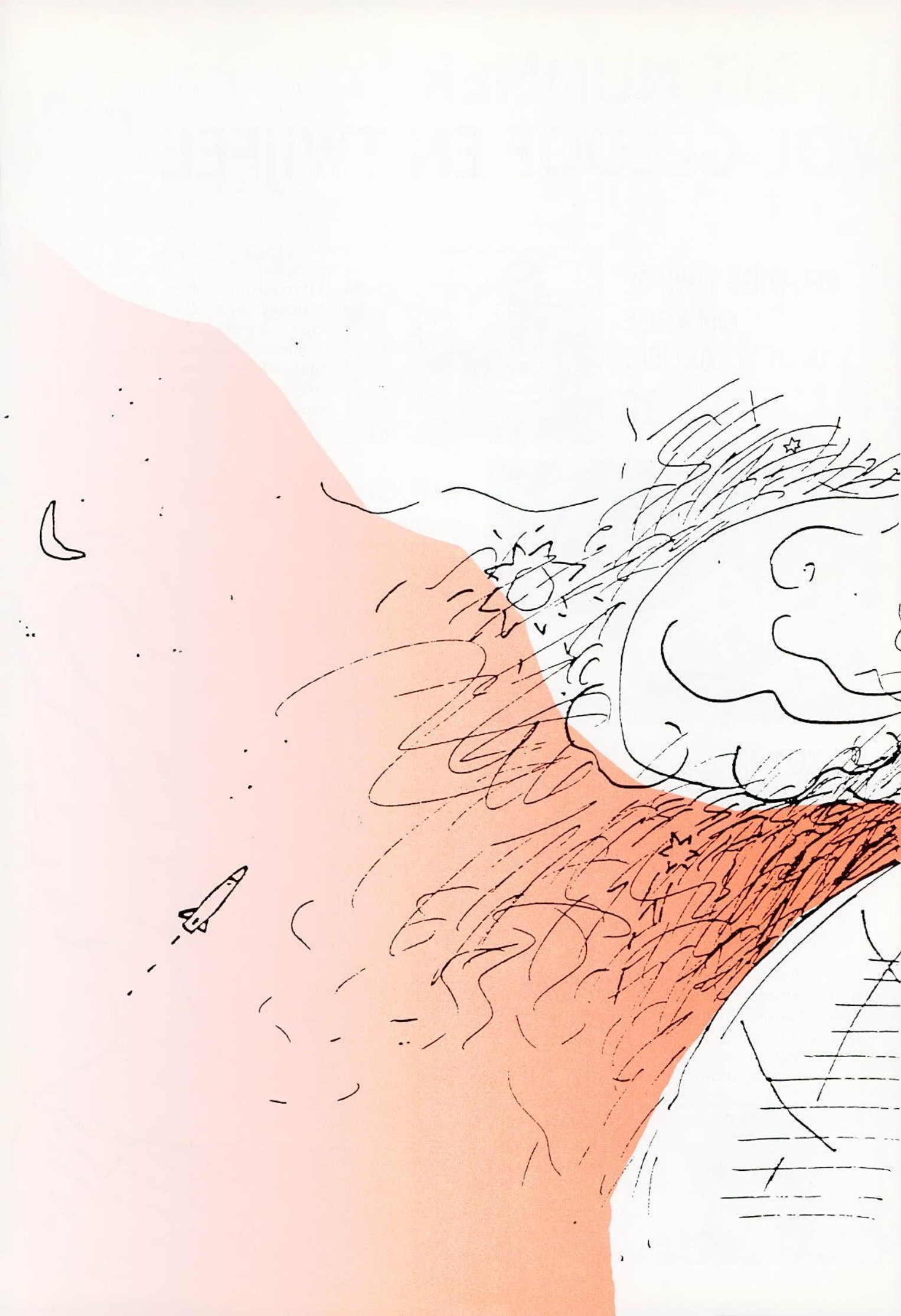
Voor Albert Nieuwland heeft geloof dezelfde stam als liefde en libido. Daarom kan hij geloven in de levensdrift in hemzelf die hem verbindt met anderen en met de hele natuur

LIEVER GELOVEN IN 37

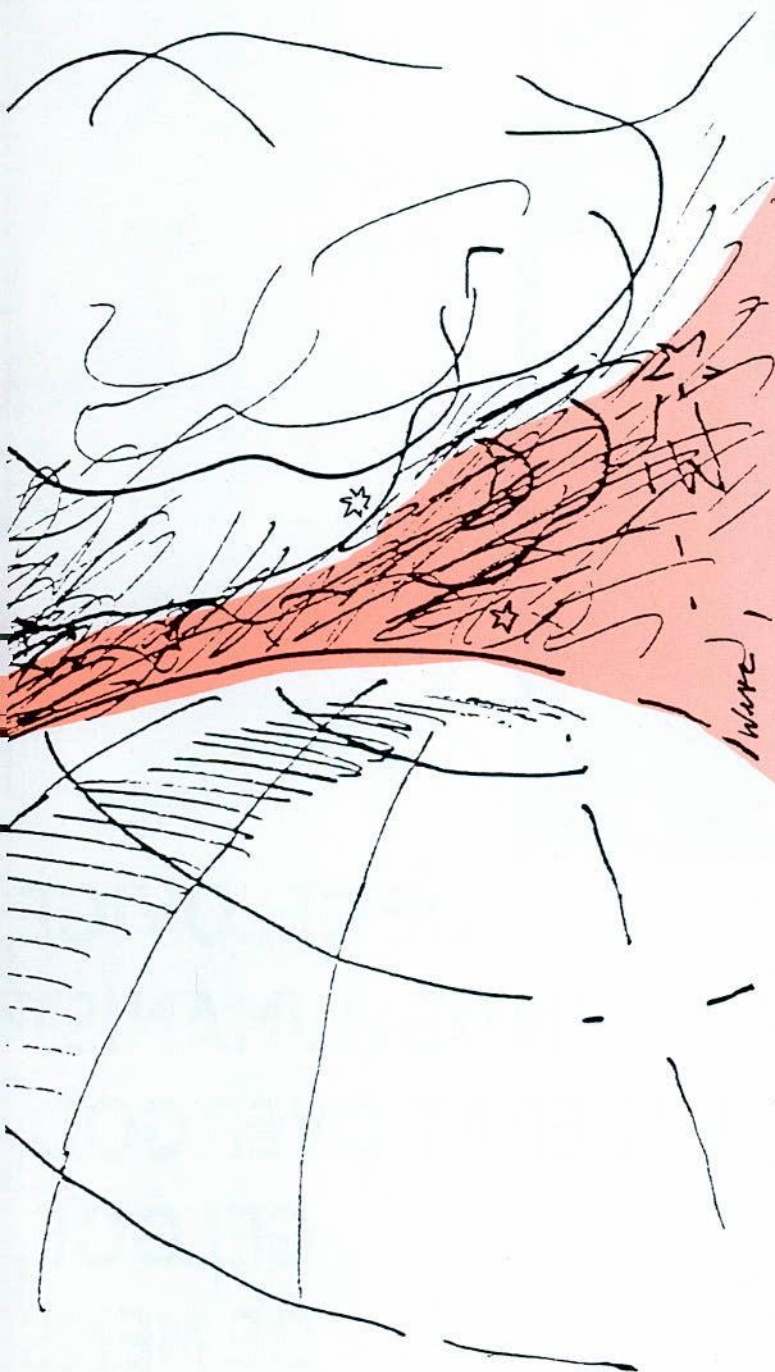
Yvonne Kroonenberg gelooft in niks. En ze heeft het ook nooit verontrustend gevonden dat ze niet weet of het leven een zinvolle onderneming is of niet.

NIKS 33

TUSSEN GELOOF EN TWIJFEL

Dit kerstnummer van de Humanist laat zich heen en weer slingeren tussen geloof en twijfel. Wat is dat soms kleine, maar o zo kritieke verschil tussen de gelovige die de zekerheid heeft van het bestaan van een god en de mens die twijfelend, op zichzelf vertrouwend de weg zoekt in z'n leven?

'Ik wil geen voorstellingen van god', zegt Jan Glastra van Loon, 'omdat dat niet kan, omdat het altijd mijn eigen producten worden waar ik me dan aan zou binden'. De

HV-voorzitter gaat in dit nummer in debat met de prominente theoloog Harry Kuitert. Die kan wel geloven want 'er moet iemand zijn tot wie slachtoffers zich uiteindelijk kunnen wenden. Het kan niet bestaan dat de beulen overwinnen'.

Deze boeiende confrontatie tussen de kritische gelovige en de socratisch agnost vormt de kern van dit speciale nummer. Beide heren blijken heel veel gemeen te hebben in hun denken en voelen. Vaak zijn ze het eens over theorie en de praktijk, over hemelse en aardse zaken. Maar dat verschil, dat wezenlijke verschil tussen geloven in een god of uitgaan van twijfel, is steeds aanwezig en maakt dat zij toch anders in het leven staan.

Iemand die onvoorwaardelijk gelooft in het bestaan van god, is de bekende Amerikaanse rabbijn Harold Kushner.

Bekend van onder meer de bestseller 'Niets meer te wensen en toch niet gelukkig'. Voor hem is uiteindelijk god het eenduidige antwoord op zijn levensvragen. Maar hij noemt zichzelf religieus humanist omdat in zijn geloof ook de menselijke twijfel rondwaart. Aan de andere kant van die scheidslijn tussen geloof en twijfel staat de humaniste Hannie Singer-Dekker. Zij verkiest de eeuwige twijfel omwille van de waarheid.

Verder in dit nummer onder andere een bijdrage van de Peter Hofstede over de vraag hoe de eerste overwegend niet-gelovige generatie jongeren in Nederland staat tegenover geloof en twijfel. Het schijnt dat jongeren zich vooral geborgen voelen in de schoot van een muziekstroming. In geval van twijfel wordt er nog wel eens een ander CD-tje gepakt. Martin

van Amerongen geniet ongelovig maar onbekommerd van religieuze zaken en onderstreept het culturele gewicht van de bijbel.

Aleid Schilder geeft overeenkomsten aan tussen de praktijk van de psychotherapie en de godsdienst. Theodor Holman schrijft over het humanistische 'geloof' van zijn vader en de twijfels die hij daar zelf over heeft.

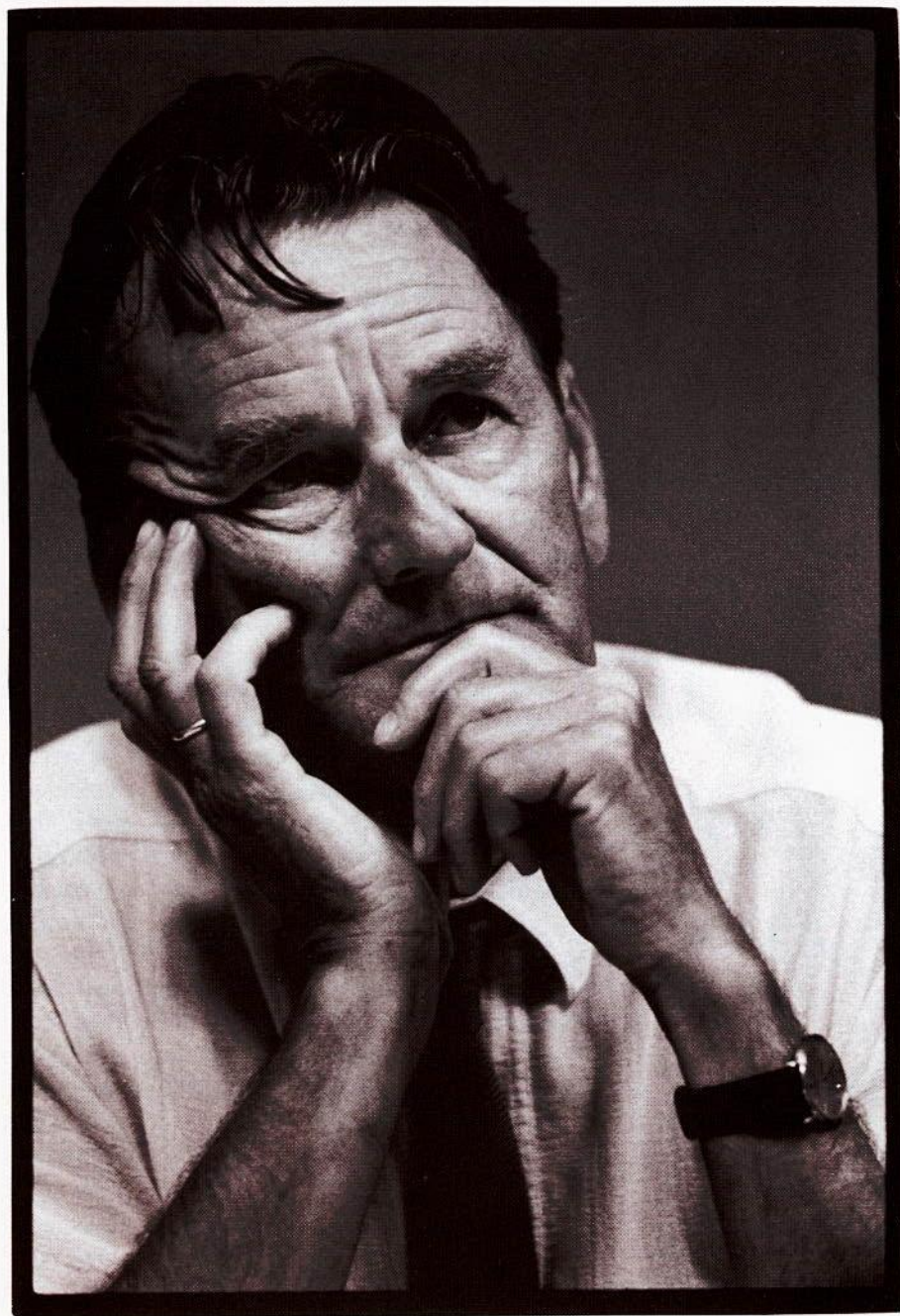
En Yvonne Kroonenberg is van haar geloof gewoon Niks.

Als we het hier trouwens hebben over het geloof, hebben we het steeds over het christelijke geloof - dus niet over de islam of andere religies - om dit bodemloze onderwerp niet ook nog overloos te laten zijn.

De redactie wenst de lezers veel leesplezier met dit nummer en voor het komende jaar gunnen wij iedereen alle voordeel van de twijfel!

Hes van Huizen
Ingeborg van Teeseling

HARRY KUITERT

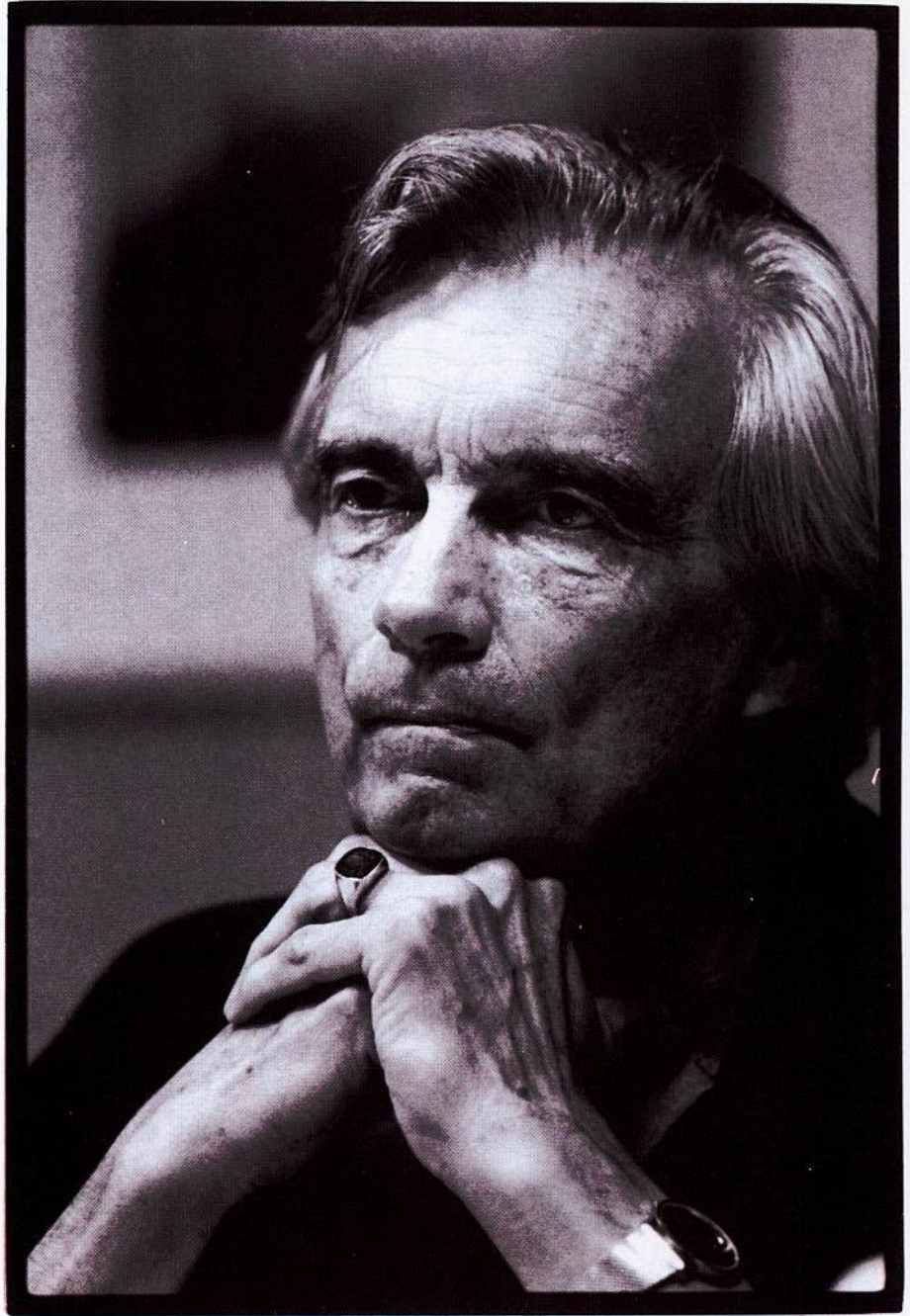
**ZIE
HOE
GEMEENS
HE**

**DE GELOVIGE
EN DE HUMANIST
IN DEBAT OVER GOD,
GELOOF,
DE MENS
EN DE TWIJFEL**

door Ingeborg van teeseling

JAN GLASTRA VAN LOON

**DOCH
ELWIJ
HAPPELIJK
EN!**

De gesprekspartners zijn informeel gekleed, op een keurige manier. Geen colbertjes, wel overhemden. Ze hebben elkaar nog niet vaak gesproken, maar te vertellen is er genoeg. We praten bijna vijf uur met elkaar. De humanist en de gelovige samen om de tafel. Jan Glastra van Loon, voorzitter van het Humanistisch Verbond, filosoof en lid van de Eerste Kamer voor D66. Harry Kuitert, emeritus hoogleraar ethiek en inleiding dogmatiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam, gereformeerd denker en schrijver over geloofsaangelegenheden. Met name in eigen kring is hij gevreesd om z'n afwijkende standpunten.

Een gesprek over de verschillen en overeenkomsten tussen religie en humanisme, tussen geloof en twijfel. Over de mens en de instituties, over zelfbeschikkingsrecht en de noodzaak van god, over de beul en zijn slachtoffer, over onvrijheid en kritiek, over verklaringen en nieuwsgierigheid. Tot ieders verbazing zijn de heren het vaker eens dan oneens. En begrijpen en respecteren elkaars visie als dat niet het geval is. Een hoopvolle ontmoeting maar toch ook niet helemaal vrij van pessimisme.

Twee emotievolle denkers tegenover elkaar. Jan Glastra van Loon en Harry Kuitert. De humanist en de gelovige. En goddank nog veel meer dan dat.

Wat zijn de verschillen tussen godsdienst en humanisme?

Kuitert: 'Ik heb wat minder moeite met het benoemen van de overeenkomsten. Glastra van Loon en ik zijn allebei opgevoed in een christelijke, en zelfs kerkelijke cultuur. Dat zet een enorme stempel op je hele bagage.'

Glastra van Loon: 'Dat is zeker waar en vooral als je wilt gaan zoeken naar de verschillen tussen ons persoonlijk en niet wilt vervallen in algemene clichés over DE verschillen. Toch ligt daar waarschijnlijk ook de basis van het verschil tussen ons. Ik als humanist sta op het standpunt dat ik niet alleen niet weet, maar ook weiger te geloven dat ik het ooit zal weten waaruit de zin van het leven, de wereld, de mensheid, mijn leven bestaat. Terwijl er voor christenen wel degelijk een bron is waaruit dit soort kennis geput kan worden en dat die bron gezag heeft. En ik vind het een grote fout als zingeving of geloof verbonden worden met gezag. Dat heeft heel verstrekkende gevolgen die er onder meer de reden van zijn waarom ik zeg dat het monotheïsme een fase in de menselijke ontwikkeling is geweest die wellicht noodzakelijk was, maar waar we nu snel vanaf moeten.'

Kuitert: 'Godsdienst is natuurlijk veel meer dan wat gekoppeld zit aan gezag. Jij praat over wat je aan de buitenkant ziet en dat is de kerk, die inderdaad haar uiterste best doet om dat gezag vast te houden. Je weet dat ik als christen daar net zo hard tegen ben als jij. Ik vind dat gezag op zich leeg en nutteloos is en dat het gaat om wat je te zeggen hebt. En ik ben als christen bezig met de christelijke traditie die voor mij een grote aantrekkingskracht heeft: 'hij geeft te denken.' That's all.'

heeft gemaakt wat zijn visie is op de zin van het menselijk bestaan. Een visie waaraan niet meer te tornen valt. De mens wordt afhankelijk, nietig, hulpeloos en dat ondermijnt zijn vertrouwen in zichzelf en in mensen om hem heen. Je komt in een gezagsverhouding terecht waar je nooit meer uitkomt. Begrijp me goed, ik ben helemaal niet voor chaos en anarchie. We hebben gezag nodig dat de praktische zaken regelt; het verkeer regelt, boeven vangt. Normen, waarden en regels zijn belangrijk. Daarin is gezag een handige helper. Maar gezag is uit den boze als het gaat om het zoeken naar de eigen, individuele waarden van het leven. Als het gaat om twifelen, modderen, proberen. Natuurlijk is traditie belangrijk en in onze maatschappij is dat nou eenmaal ook een christelijke traditie. Iedereen wordt daarvoor beïnvloed. Maar bij voorkeur niet op de dreigende, straffende, wrekende manier. Dat sluit elke vrije gedachte uit.'

Kuitert: 'Volgens mij zie je het te zwart-wit. De kerk is in de loop van de tijd natuurlijk wel veranderd. Ik ben allang niet meer opgevoed met hel en verdoemenis. Misschien omdat ik verstandige ouders had, maar waarschijnlijk ook omdat onze kerk niet zo functioneerde. Ik zit helemaal niet in een netwerk van gezagsverhoudingen dankzij een opperwezen. Ik denk dat de kerk na de Verlichting ook meer plaats heeft gegeven aan autonomie en vrijheid. Alhoewel ik je toegeef dat er zelfs nu nog mensen in de kerk zijn die daar niks mee kunnen en alleen maar kunnen functioneren bij een zo strak mogelijk gezag. Maar ikzelf voel me door mijn christelijk geloof helemaal niet onderdrukt en beperkt. Integendeel, het is eerder

sen buiten het gesprek houdt. Hel en verdoemenis zijn overigens typisch rooms-katholieke termen en op dat vlak vind ik die kerk ook zeker een slechte kerk. Die druk, die dwang is infaam en verderfelijk en doet veel kwaad aan haar mensen.'

Glastra van Loon: 'Ho, ho, alsof de protestantse kerk zo lieflijk is. Onze Nederlandse literatuur geeft nogal wat voorbeelden van mensen die er door hun protestantse geloof onderdoor zijn gegaan en nog steeds worstelen met hun behoefte aan vrijheid.'

En u kent het ook uit uw eigen ervaring. Toch redelijk streng gereformeerd opgevoed, strenge zondagsheiliging bijvoorbeeld. En later bent u door de ene synode na de andere onder druk gezet en voor de meest vreselijke dingen uitgemaakt simpel en alleen omdat u kritiek had.

Kuitert: 'Dat is zo. Die onvrijheid is overal hetzelfde. Beide kerken willen tot in hoge mate bepalen hoe je je leven inricht. En de verleiding om de kerkelijke traditie met machtsmiddelen te handhaven is ook in de protestantse kerk aanwezig geweest en daar is men ook altijd voor bezwaken. Alleen had ze goddank niet de middelen die de katholieke kerk had.'

Glastra van Loon: 'Maar de bottom-line is dat de traditie bestaat dankzij de horigheid van de gelovige en de gezagsverhoudingen. En dat alles wordt gerechtvaardigd met een beroep op een opperwezen.'

Kuitert: 'Luister, ik zeg het nogmaals: een traditie die zichzelf niet boven water kan houden is geen goede traditie. Als je macht nodig hebt om mensen aan je ideeën te binden, is er iets mis met die ideeën, dan zijn ze niet sterk genoeg.'

VOORSTELLING VAN OPPERWEZEN

Glastra van Loon: 'Laten we ons dan even bezig houden met de intellectuele kant van de zaak. Het maken van een voorstelling van een opperwezen, al blijft hij abstract, impliceert een gezagsrelatie tussen dat opperwezen en mij.'

Kuitert: 'Dat denk ik niet. Dat opperwezen kan nooit bestaan als concurrent van onze vrijheid. Dat is een ijzeren gegeven in de theologie. Het opperwezen, als je het zo wilt noemen, is gewoon niet in onze kaders te vangen.'

Glastra van Loon: 'Kijk, daar begint volgens mij de list van de theologie. Ik mag eigenlijk niet denken dat het binnen mijn voorstellingsvermogen te vatten is. Maar mijn voorstellingsvermogen is het enige dat ik heb, dus schiet ik ook al daarin tekort. En dus kan ik me dan ook geen idee vormen over de zin van mijn eigen bestaan. Natuurlijk schieten we tekort in het verklaren van de rijkdom van de wereld en het universum waar we deel van uitmaken. Maar ik wil wel iets kunnen zeggen over mezelf. Ik wil niet nederiger gemaakt worden dan ik ben. En ik wil zeker niet dat mijn nederig zijn gebruikt wordt door de kerk.'

Kuitert: 'Als ik aan god denk, denk ik aan

Glastra van Loon: Als humanist sta ik op het standpunt dat ik niet alleen niet weet, maar ook weiger te geloven dat ik ooit zal weten waaruit de zin van het leven, de wereld, de mensheid, mijn leven bestaat

Gooit u daarmee de kerken weg?

Kuitert: 'Nee, maar ik zou wel willen dat ze het heel anders deden. Terwijl ik ook toegeef dat het heel moeilijk is om een instituut te zijn en tegelijkertijd je mensen vrijheid te laten. Maar dat instituut hebben we nodig, om de traditie door te geven en te behoeden. En met het instituut komt de onvrijheid van het individu. Instituten knellen altijd.'

RELATIES ONDER DRUK

Glastra van Loon: 'Ik zou toch verder willen gaan. Ik vind de hele voorstelling van een opperwezen, een god, een belasting van de mensheid. Omdat daarmee relaties van mensen tot elkaar en tot zichzelf onder druk komen te staan. Alles wat je doet, zegt of denkt moet passen in het plaatje van een wereld met een grote baas. Die duidelijk

een aanjager tot zelfstandigheid, tot het je niet laten ringeloren door wie dan ook. Nou komt dat misschien ook omdat ik protestant ben, nader gezegd gereformeerd, en die weten van oudsher toch heel goed de nadruk te leggen op de persoon boven het collectief.'

GEZAG EN ANGST

Glastra van Loon: 'Ik heb het ook niet specifiek over jouw geloof, maar over hoe HET geloof in de loop van de eeuwen zichzelf aan de man heeft gebracht. En dat ging en gaat wel degelijk in termen van gezag en angst. Zelfs als ik afzie van alle excessen. Geboden en verboden, hemel, hel en vagevuur. Ik vind dat een heilloze traditie, vooral voor de stakkers die eronder moeten leven.'

Kuitert: 'Daar ben ik het mee eens, maar ik vind wel dat je overdrijft. En daarmee men-

Kuitert: Als het christendom werkelijk mensen onvrij zou maken of houden, dan moet dat christendom veranderen. Want als het goed is, bevrijdt het christendom juist mensen van onnodige druk

een werkelijkheid die onze werkelijkheid omvangt en daar het diepste geheim van uit maakt. En dat een mens daar een zekere mate van bescheidenheid van meekrijgt, vind ik alleen maar goed. Zoals jij ook bescheiden bent als je je positie bepaalt ten opzichte van wat jij de rijkdom van de wereld en het universum noemt. Maar dat is iets anders dan een soort slaafse onvrijheid ten opzichte van een opperwezen.'

Glastra van Loon: 'Maar waarom kunnen we dan niet uitkomen op een vorm van socra-tisch agnosticisme? Met andere woorden: het is belangrijker te weten wat je niet weet dan alles dat je wel weet.'

PROJECTIES OF WAARHEDEN

Kuitert: 'Als het christendom werkelijk mensen onvrij zou maken of houden, dan

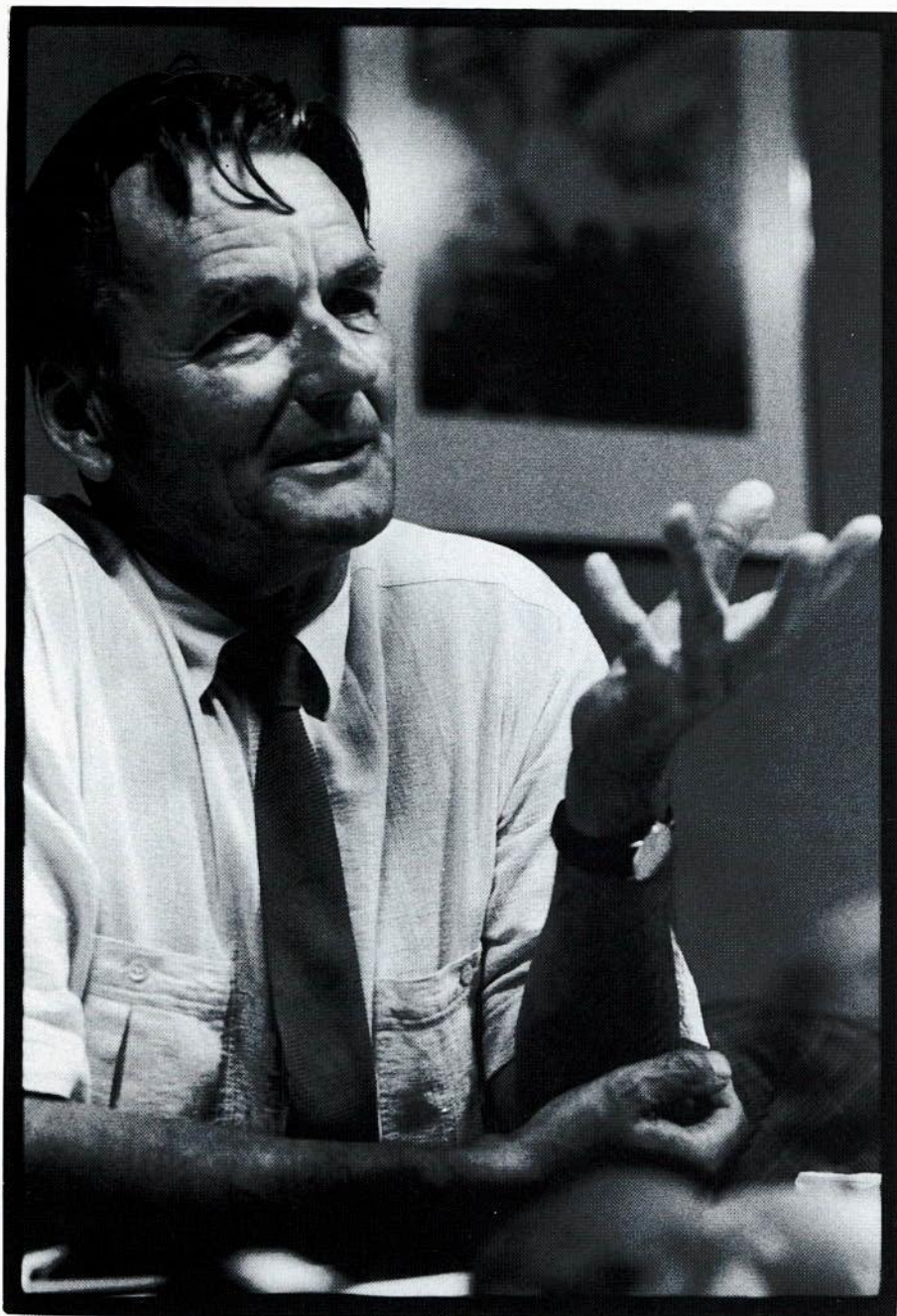
moet dat christendom veranderen. Want als het goed is, bevrijdt het christendom juist mensen van onnodige druk. Ik ben het ook met je eens als je zegt dat we veel te veel denken te weten. We moeten ons blijven realiseren dat we in gesprekken over het geloof niets anders doen dan speculeren en proberen ons iets voor te stellen. Alles wat we over boven zeggen, komt van beneden. We verzinnen het zelf. Voorstellingen van hogere wezens zijn menselijke projecties. Maar er is een reden waarom we dat doen. En daar ligt het probleem. We hebben die voorstellingen nodig. Er zijn zoveel onverklaarbare zaken in de wereld en in ons leven, dat we zoeken naar verklaringen.'

Glastra van Loon: 'Maar het essentiële inzicht dat het projecties zijn, dat zie ik in de traditie nergens terug. Daar zijn het waarheden.'

Kuitert: 'Dat klopt, dat is mijn eigen inbreng in de theologie. En die van velen met mij overigens.'

Maar als ik Glastra van Loon goed begrijp, zegt hij: 'Waarom zou je je bezig houden met die voorstellingen, waarom zou je voor alles een verklaring moeten en willen vinden?'

Kuitert: 'Omdat dat in de menselijke natuur zit. We willen weten waarom en hoe en hoezo. En die vragen kun je beantwoorden met: de zin van mijn leven is dat ik kapitein op een sleepboot ben. Dat is een prima verklaring, ware het niet dat die sleepboot een keer zinkt, of de vrouw van de kapitein gaat dood, of hij wordt ontslagen. Dan ontstaat er een nieuwe situatie waar je ook weer een zin voor moet weten te vinden, anders hang je jezelf op. In onze maatschappij zoeken

mensen de zin vaak heel dichtbij. Bij Ajax, heb ik wel eens gezegd, of in hun eigen kleine kringetje. En dat is prima, maar wel jammer, want het had zoveel rijker kunnen zijn.

NIET AFSCHUIVEN

Glastra van Loon: 'Mensen hebben niet alleen intellectuele vragen, maar ze hebben ook gevoelens van vreugde, verdriet, kwaadheid, dankbaarheid. Meestal leven we die uit op het onmiddellijke object dat die gevoelens oproept. Maar in heel veel gevallen kom je daar niet verder mee. Als je een ernstige ziekte krijgt of iemand sterft is er nou eenmaal niemand die daarvoor verantwoordelijk is. Vind ik. Wat ik zie is dat mensen juist in dat soort situaties de neiging hebben om te gaan projecteren en op zoek te gaan naar een schuldige. En dat noemen ze

dan god of duivel of noodlot. Maar wat het is, is een praatpaal of een pisaal voor je gevoelens. En daarmee doe je de mensen om je heen tekort, want daar zou je eigenlijk je gesprek mee moeten voeren. Die kunnen je smart en je vreugde delen en je de betekenis van je eigen bestaan laten voelen omdat jij voor hen belangrijk bent en zij voor jou. Verdriet moet je ervaren, beleven en delen. Niet afschuiven op een of andere projectie, of dat nou god is of iets of iemand anders.'

Kuitert (grijnzend): 'Er is een hele grote stroming in de christelijke kerk die ja en amen zou roepen op wat je nu zegt. De modernste stroming die gelooft dat god in je medemens zit. En dat zijn hele vrome mensen. Nee, ik snap wel wat je bedoelt, maar het is een gevaarlijke gedachtengang, omdat het voor veel misverstanden vatbaar is.'

'Even terug naar die projecties. Er zijn altijd, sinds de oude Grieken, pogingen geweest om zaken te benoemen. Plato deed dat, wij doen het ook. We willen proberen te begrijpen wat er achter de horizon ligt en ons bestaan desalniettemin sterk beïnvloedt. We hebben er ook altijd namen aan gegeven. Wereldgeest, of Lot, of Poseidon of Allah. Maar dat betekent helemaal niet dat je je afwendt van de mens. Sterker nog, door algemeen erkende namen te geven aan verschijnselen of krachten, kun je er met andere mensen over praten. Het geeft je een handvat tot het delen van smart en vreugde, wat jij zo belangrijk vindt.

Dat neemt niet weg dat ik een lans blijf

Kuitert: Er moet iemand zijn tot wie slachtoffers zich uiteindelijk kunnen wenden. Anders zijn ze helemaal alleen. Het kan niet bestaan dat de beulen overwinnen

breken voor de zelfstandigheid van god. En dat heeft te maken met de vele gevallen waarin mensen elkaar niet willen helpen, maar willen afmaken. Al die slachtoffers, in al die officiële en onofficiële oorlogen, die door medemensen worden weggemaaid. Er moet iemand zijn tot wie ze zich uiteindelijk kunnen wenden. Anders zijn ze helemaal alleen. Het kan niet bestaan dat de beulen overwinnen. Er moet in die laatste grote eenzaamheid iemand zijn die wel naar je luistert en die je desnoods ook wrekt. Of opvangt, in ieder geval. Ik geef toe dat dat een hele emotionele beweegreden is, maar voor mij een enorm belangrijke.'

VERWONDERING WAARDEVRIJ?

Glastra van Loon: 'Ik ben zoals dat heet, een agnost. Ik wil geen voorstellingen van god,

omdat dat niet kan, omdat het altijd mijn eigen produkten worden waar ik me dan aan zou binden. Maar ik wil evenmin een koele optelsom maken van natuurkundige gegevens en zeggen dat dat het is. Dan zou ik ook zeggen dat ik het weet en dat wil ik niet. Wat ik wel wil is openheid. Ik wil omtrent die laatste vragen geen antwoord, want dat ontnemt mij de verwondering die mijn basis is. En natuurlijk, in die verwondering zit ook alle ellende die ik zie. Dat hoort er allemaal bij.'

Kuitert: 'Maar verwondering klinkt zo waardevrij. Jij hebt natuurlijk ook je criteria. Jij beslist ook dat je het ene antwoord prefereert boven het andere. Wat zijn dan jouw criteria?'

Glastra van Loon:
**Ik heb geen antwoorden
voor de slachtoffers.
Behalve dat ze moeten
proberen zich niet
zo snel slachtoffer
te laten maken**

Glastra van Loon: 'Ik vind antwoorden meer verderfelijk worden naarmate ze sterker gebracht worden als HET antwoord. Als iemand zegt: 'Kijk, dit kan je helpen om de onzekerheid waarmee je moet leven in het juiste perspectief te plaatsen.' Of: 'Dit geeft je een beter begrip van de samenhang, ook al weet je daar de grond niet van,' dan ben ik meer bereid om te luisteren. Begrijp me goed, ik ontzeg me niet alle hulpmiddelen. Meetkunde gebruik ik ook, dus waarom zou ik dan menselijke hulpmiddelen afwijzen die me helpen om mijn bestaan inhoud te geven? Maar ik leg de nadruk op de term 'menselijke' hulpmiddelen.'

MENSELIJK HULPMIDDEL

Kuitert: 'Voor mij is de hele godsdienst, en de kerk trouwens ook, een menselijk hulp-

middel om te leven. Mijn verschil met jou is dat ik dat onontkoombaar en onontbeerlijk vind.'

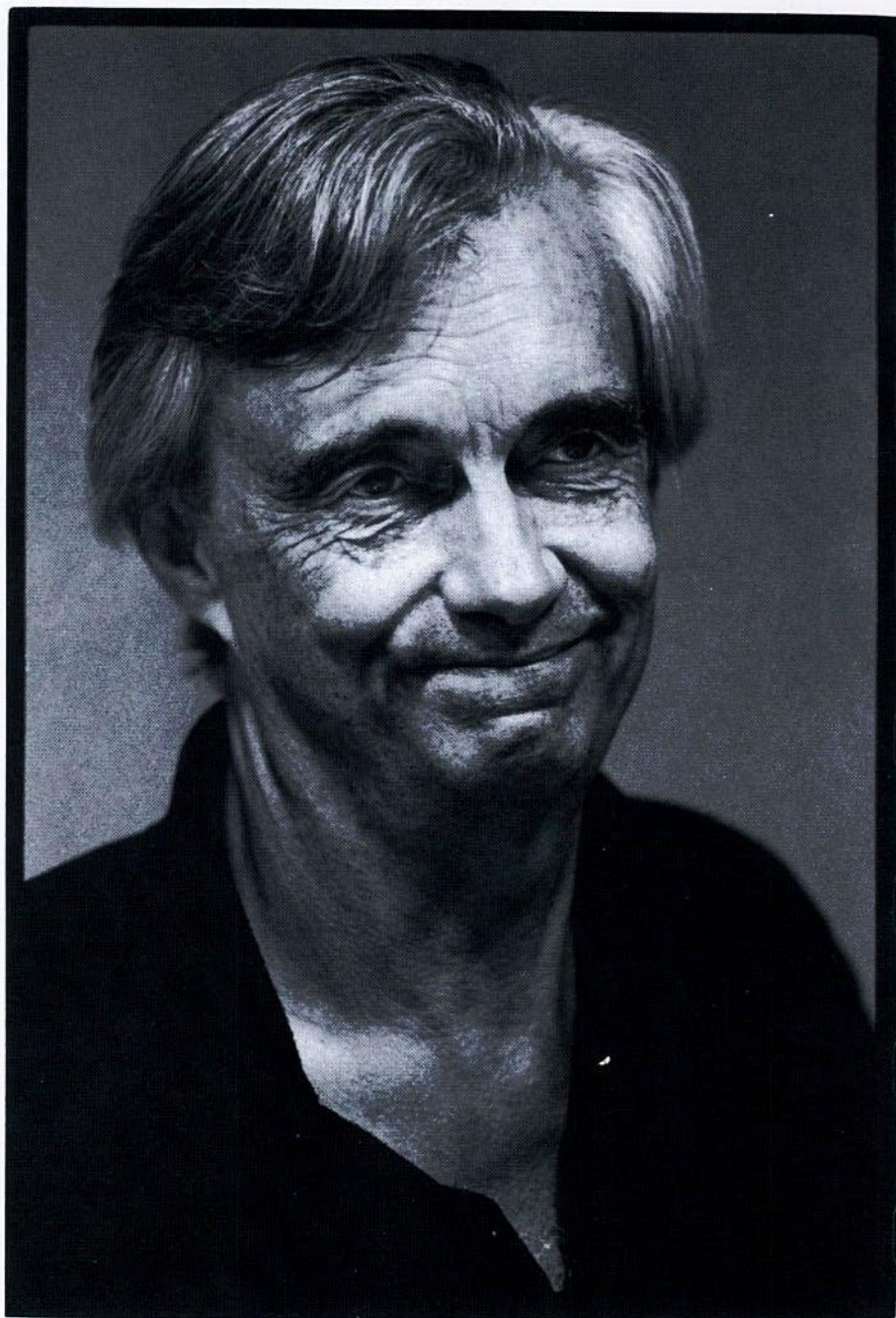
Maar is het dan een kwestie van karakter? Heeft een gelovige meer behoefte aan duidelijkheid en vastigheid dan een humanist
Glastra van Loon: 'Nee, dat is het niet. Laat ik het eens op een andere manier proberen. En dan kom ik weer terug op de kerk. De kerk geeft een traditie door en dat is prima. De wereldliteratuur doet dat ook. Het verschil tussen die twee is dat de kerk het doet met nadruk en met het uitgangspunt dat ze DE waarheid vertelt en dat de literatuur niet zoveel pressie gebruikt, niet roept dat we haar moeten geloven, want anders...'

Kuitert: 'Daar ben ik het helemaal mee eens. De kerk moet dienstbaar zijn aan de mens en niet andersom.'

Nou zitten we weer bij de kerk en ik wou zo graag terug naar de mens. De mens die moet bedenken of hij wel of niet met die projecties wil leven. Of hij ze nodig heeft en in wat voor mate en welke dan. Als ik Glastra van Loon goed beluister, zegt hij: laten we ieder mens een groot scala van mogelijkheden geven, zoals de literatuur dat doet. Dan kan iedereen zelf kiezen.

Glastra van Loon: 'Ja, je kunt je bewust erop toeleggen om de gezagsfactor in de overdracht te minimaliseren. Dat is een opdracht voor een humanist.'

Kuitert: 'Zeker, je moet het niet zo brengen dat je mensen de vrijheid ontnemt om ja of nee te zeggen. Dat hebben de kerken bijvoorbeeld met missie en zending heel veel gedaan en dat gebeurt nog steeds. Dat geef ik grif toe. Maar ik blijf op het probleem hameren: hoe kun je iets doorgeven zonder

dat je mensen knevelt? Neem Italië. Dat hele land is rooms-katholiek opgevoed, ze weten allemaal wie de heiligen zijn en wanneer hun dagen zijn, want dat hebben ze op school geleerd. Als je dat onderwijs zou schrappen, zou er over 50 jaar niemand meer katholiek zijn. Want het komt niet vanzelf.'

MOOIE GEDACHTE

Glastra van Loon: 'Maar het gaat mij vooral om wat je voorlegt. Een geloof of een staalkaart? Voor een humanist is dat duidelijk. Als je ervan uitgaat dat mensen zelf een keuze moeten maken, zal je ze verschillende dingen moeten voorleggen waaruit ze een echte keuze kunnen maken. Ik zou zeggen dat de culturele rijkdom die we hebben aan levensbeschouwelijk erfgoed de inhoud zou moeten worden. Als je het dan hebt over de manier waarop je dat overbrengt, zou ik willen kijken naar het boeddhisme en het jodendom. Leren, leren, potverdrie wat een mooie gedachte is dat! De leermeester

mensen die zich uitermate gemakkelijk in de boot laten nemen door de eerste de beste sterke man die voorbij komt. Het lijkt wel alsof mensen helemaal niet willen kiezen, die moeite helemaal niet willen doen. Dat verbijstert me wel eens. Misschien zijn we hier wel met een heel elitaire discussie bezig.'

Havel zegt dat hij de onverschilligheid als grootste gevaar voor de maatschappij ziet.

Kuitert: 'Dat is geen nieuwe gedachte, maar er zit wel iets in. Het maakt me treurig en angstig. Omdat je mensen op die manier natuurlijk te raap legt voor dictatuur en overweldiging.'

Glastra van Loon: 'Ik vind dat we niet zo pessimistisch moeten doen. Natuurlijk is die onverschilligheid een feit en een probleem, maar ik heb veel meer de neiging om te kijken naar het groeiend aantal mensen dat wel kiest voor een grotere vrijheid. In ieder geval in het Westen is dat een traditie met groeimogelijkheden. Het is geen kwestie

Maar mag je dat van iedereen vragen? Overvragen we dan niet structureel een heleboel mensen? Willen de meeste mensen niet gewoon deel zijn van een kudde? Kijk, op zich vind ik het niet erg dat er een kudde is. Wat ik gevaarlijk vind is dat er altijd mensen zijn die kuddes misbruiken, die kuddes makkelijke prooi vinden.'

En die onverschilligheid van Havel?

Kuitert: 'Onverschilligheid is het ergste. Daar bouw je niks mee. Geen kerk en geen Humanistisch Verbond.'

Glastra van Loon: 'Ik geloof niet dat er een mens op de wereld is die echt onverschillig is. Mensen geven minstens om hun eigen kleine wereldje. Natuurlijk is het zo dat veel mensen onverschillig staan ten opzichte van de kwesties en de vragen waar wij het nou vandaag over hebben. Maar dat komt omdat het buiten hun denkraam valt. Als je rekening houdt met het feit dat mensen te interesseren zijn voor allerlei zaken, geeft dat mogelijkheden. Die je moet aangrijpen. Maar dan moet je wel naar de mensen toe. Iedereen is motiveerbaar. Je moet er nooit vanuit gaan dat de onverschilligen niet deugen. Dan heb je het al verloren. Het is een kwestie van aandacht. Maar uiteindelijk moet iedereen het voor zichzelf weten.'

Kuitert: 'Dat klinkt me te waardevrij. Je bent tegen de onverschilligheid, vindt dat fout en wil mensen daaruit halen. Je kunt niet zeggen dat het je niet uitmaakt dat iemand onverschillig is. En dat is dus een norm die je stelt. Dat recht matig je jezelf dus aan. Je brengt het zelfs aan de man. Je introduceert een maatstaf.'

VEEL GEMEENSCHAPPELIJK

Er ontstaat nu een discussie over de kracht waarmee je normen aan de man mag brengen en in hoeverre dat vrijblijvend moet of kan. Glastra van Loon legt de nadruk op de vrijheid van keuze, Kuitert gaat verder en stelt dat ook het Humanistisch Verbond keuzes maakt en die uitdraagt. Normen stelt. Hij gaat er zelfs vanuit dat er basismoraliteiten zijn die zowel door christenen en humanisten gedeeld worden. Dat er een bepaalde consensus bestaat.

Ergens schrijft Kuitert: 'De moraal delen we, respect voor autonomie en een stukje levensbeschouwing. Daarna gaan we uiteen. De gelovige verklaart waarom, waardoor en waartoe uit god. De humanist niet.'

Kuitert: 'Levensbeschouwing is het stuk wat inzit tussen geloof en moraliteit. Het is een mengsel van morele principes en heeft te maken met wat je van de mens vindt.'

Glastra van Loon: 'Wij beiden beschouwen mensen als individuele wezens die met een wilsvermogen begaafd zijn. Dat is een in oorsprong christelijke gedachte. Die de humanisten delen. Dat is een belangrijke overeenkomst.'

Kuitert: 'En voor mij het uitgangspunt voor een gesprek tussen christenen en humanisten. Zie toch hoeveel wij gemeenschappelijk hebben! Ik wil beginnen bij de relatie en

Kuitert: de hele clou van het geloof is voor mij dat er iemand is tot wie je je kunt wenden. Die een oor en een oog voor je heeft. En de rest is bijzaak.

Glastra van Loon: Ik heb het oor van andere mensen nodig.

Kuitert: Ik red het ook heel lang met het oor van anderen, maar dat houdt ergens op. Er is een stuk van jezelf dat je niet met anderen kunt delen. En voor dat gedeelte heb ik god nodig.

Glastra van Loon: Daarin verschillen we dus. Ik leg me er bij neer dat er deel van mij is dat niet deelbaar is, waar ik alleen in ben. Dat is zo, daar heb ik geen antwoord meer op. Dat is het overweldigende ondoorgrondelijke

die je opvoedt tot zelfstandigheid en die je op je donder geeft als je afhankelijk wordt. Of als je zegt dat je denkt dat je de antwoorden weet. Zo'n methode geeft mensen een scala aan mogelijkheden.'

Kuitert: 'Ja, en dan zou je mensen ook beter kunnen vragen waarom ze eigenlijk geloven. Waarom kies je uit alle opties uiteindelijk het christelijke geloof? En dan geen genoeg nemen met uitspraken als: omdat het geloof van god komt. Dat zijn antwoorden die te makkelijk zijn, die je je nu echt niet meer kunt permitteren. Maar het uitgangspunt is: je moet uitgaan van de plek waar je voeten staan. Je eigen cultuur als vertrekpunt nemen.'

Kuitert: 'Toch vrees ik dat we met dit pleidooi weinig succes zullen hebben. Als ik om me heen kijk, zie ik alleen maar miljoenen

van vechten tegen de bierkaai en van elitair gepraat. Het gaat toch niet om het aantal?'

Kuitert: 'Mijn probleem is dat je er een bepaalde outillage voor moet hebben om zo te reageren als wij eigenlijk vinden dat het zou moeten. Intellectuele capaciteiten, kunnen omgaan met burgerlijke vrijheden. Laat ik het eens gevaarlijk stellen: kun je dat van iedereen eisen?'

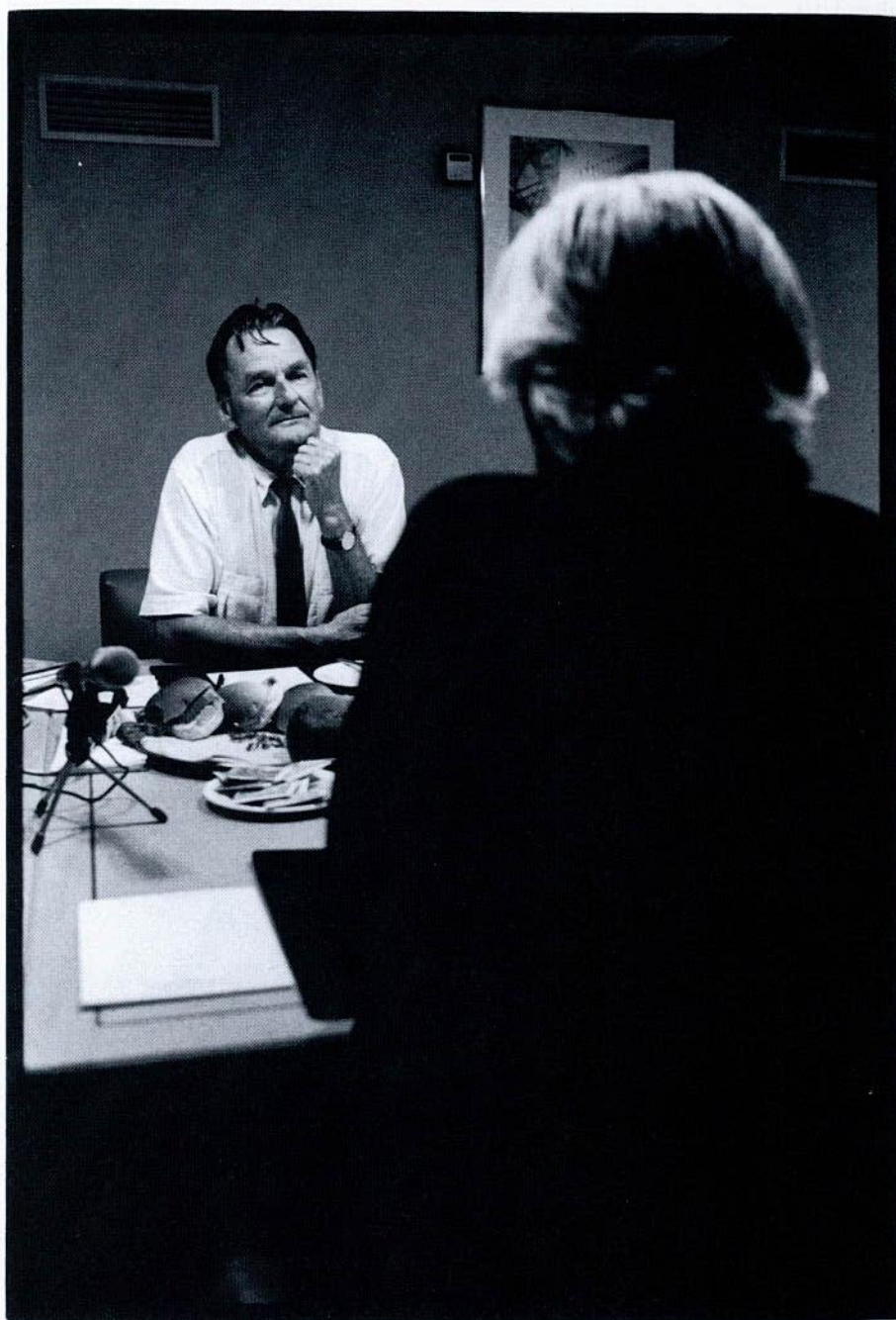
Glastra van Loon: 'Nee, eisen niet. Maar je kunt het wel proberen over te dragen. En of het allemaal lukt? Geen idee. Maar dan kom ik terug op een oude Franse uitspraak die zegt: Je hoeft niet te hopen om toch door te zetten. Een uiterst humanistische gedachte.'

Kuitert: 'Een christelijke.'

Glastra van Loon: 'Oké, gezamenlijk erfgoed.'

Kuitert: 'Ik heb dezelfde innerlijke behoefte om mens te zijn en op dezelfde manier als jij.

Kuitert: Voor mij is de hele godsdienst, en de kerk trouwens ook, een menselijk hulpmiddel om te leven. Mijn verschil met jou is dat ik dat onontkoombaar en onontbeerlijk vind

kijken hoever je komt. Terwijl we tot nu toe begonnen zijn bij het verschil, namelijk het geloof in god. En dan is er al nauwelijks meer een discussie mogelijk.'

Hoe belangrijk is dan dat kleine verschil?

Kuitert: 'Schillebeekx heeft eens gezegd: 'God, het is leuk dat u er bent, maar het had niet hoeven.' (Grote vrolijkheid). Dat is een beetje overdreven, maar vanuit het gezichtspunt: wat kunnen we zelf, is dat verschil niet zo belangrijk. Ik heb profijt van een goede christelijke geloofsbeschouwing; een aantal dingen komen daardoor beter op hun pootjes terecht. Wat niet wil zeggen dat er ook voor mij geen onoplosbare problemen blijven. Die Glastra van Loon misschien wel kan oplossen.'

Glastra van Loon: 'Nee, ik denk dat ze voor mij geen probleem zijn.'

Is dat zo? Kuitert zegt dat hij niet kan leven met de eenzaamheid van het slachtoffer, met de gedachte dat de beul eeuwig een voorsprong zal blijven houden. Dat is voor u geen probleem?

Glastra van Loon: 'Nee, want ik vind dat hij dan een verantwoordelijkheid op zich neemt die hij helemaal niet op zich kan nemen. Namelijk dat er voor ieder mens een rechtvaardig bestaan mogelijk moet zijn. Ik wens dat van harte, maar ik kan er niet verantwoordelijk voor zijn. Dat vind ik zelf overschatting.'

Kuitert: 'Ik heb het ook niet over modern messianisme. Ik heb het zelfs niet over de mens. Ik heb het over een vorm van hierna-maals, waarin god recht trekt wat scheef was.'

Maar kunt u wel leven met de overwinning van de beul?

Glastra van Loon: 'Wat vervloekt moralistisch is dit. Ik MOET daarmee leven. Of ik dat nou wil of niet. Ik heb geen antwoorden voor de slachtoffers. Behalve dat ze moeten proberen zich niet zo snel slachtoffer te laten maken.' (Wordt boos).

RECHTVAARDIGHEIDSGEVOEL

Kuitert: 'Laten we het eens over Auschwitz hebben, over de Nacht-und-Nebel kampen, waar de beul een strop legde om de nek van kleine joodse jongetjes en ze liet bungelen tot ze stikten. Daar hebben we het over, over het slachtoffer en de beul. Mijn stelling is dat ik niet kan velen dat de beul daarna naar Zuid-Amerika vlucht en daar zijn verdere leven in luxe doorbrengt.'

Glastra van Loon: 'Die verontwaardiging deel ik. Maar het helpt geen sodemieter. Ik

kan alleen proberen om er iets aan te doen. En ik ben verantwoordelijk voor het stukje dat ik had kunnen voorkomen, maar niet heb gedaan.'

Goed, daar zijn we het over eens. Maar vervolgens zegt Kuitert dat hij het zo onleefbaar vindt dat hij wil dat er iemand is die dat rechte trekt.

Glastra van Loon: 'Dat vind ik het sussen van mijn geweten. Dat wil ik niet. Mijn verdedigingsmechanisme is: ik kan het niet veranderen en als ik dat wel probeer, overstijg ik mijn eigen vermogens, zowel intellectueel als emotioneel als praktisch.'

Kuitert: 'Ja, prima. Maar dat lost mijn probleem met de beul niet op. Dat zou verholpen zijn als de wereldgeschiedenis het wereldgericht is, maar dat is het niet. Dat tornt aan mijn rechtvaardigheidsgevoel.'

U gaat zelfs nog een stapje verder. U schrijft ergens: 'Als die uiteindelijke gerechtigheid, bijvoorbeeld in het hiernamaals, er niet is, valt voor mij de pin uit het scharnier van het geloof. Dan kan het geloof weg'.

Kuitert: 'Ja. Dat is heel basaal.'

Glastra van Loon: 'En ik erken mijn machtelosheid. En probeer daarnaast te doen wat ik kan.'

Kuitert: 'Toen ik in het begin van het gesprek zei dat de christelijke traditie te denken gaf, bedoelde ik precies dit.'

Natuurlijk kan ik niet altijd in die rechtvaardiging geloven. Soms hoop ik alleen maar, wil ik dat het waar is. Dat geldt hetzelfde met het bestaan van god. Ik kan niet altijd even sterk in hem geloven. Vaker hoop ik dat hij bestaat, wil ik, eis ik dat hij bestaat. Maar voor mijn geloof in god is dat hiernamaals heel belangrijk. Als we zouden kunnen bewijzen dat er geen hiernamaals en dus ook geen rechtvaardiging bestaat, dan zou ik het geloof in deze god overboord moeten zetten. Want de hele clou van het geloof is voor mij dat er iemand is tot wie je je kunt wenden. Die een oor en een oog voor je heeft. En de rest is bijzaak.'

Heeft u dat oor niet nodig?

Glastra van Loon: 'Nee. Ik heb het oor van andere mensen nodig.'

Kuitert: 'Ik red het ook heel lang met het oor van anderen, maar dat houdt ergens op. Er is een stuk van jezelf dat je niet met anderen kunt delen. En voor dat gedeelte heb ik god nodig.'

Glastra van Loon: 'Ja, daarin verschillen we dus. Ik leg me erbij neer dat er een deel van mij is dat niet deelbaar is, waar ik alleen in ben. Dat is zo, daar heb ik geen antwoord meer op. Dat is het overweldigende ondoorgrondelijke.'

Ik wil niet zeggen dat mensen geen religieuze gevoelens hebben. Dat blijkt al uit het feit dat hij zingevingsvragen stelt. Ik ben het ook

absoluut met je eens dat er 'meer is tussen hemel en aarde'. Alleen verschillen we van mening over wat dat dan is.'

MENSELIJKE CONDITIE

'Naarmate de theologie negatiever wordt, komt hij dichterbij mijn standpunten. 'God is dood' is een enorme stap in mijn richting. Maar de mens leeft. Alleen heeft hij geen pasklaar antwoord meer. Dat is na Auschwitz onmogelijk geworden. Maar ons verschil is dat ik denk dat het de menselijke conditie is om geen antwoord te hebben. Dat zoeken absoluut noodzakelijk is.'

Kuitert: 'Met dat zoeken ben ik het eens. Maar er zijn telkens ad-hoc antwoorden en ik zie het als een godsbewijs dat die steeds weer worden afgebroken en vervangen door andere. Wat nooit afgebroken wordt, kan niet waar zijn.'

Glastra van Loon: 'Maar dat betekent dus dat er nooit een definitief antwoord zal zijn en dat de zin ligt in het zoeken. Wat weer als consequentie heeft dat hetgeen dat we overdragen het zoeken moet vergemakkelijken en niet beperken.'

Kuitert: 'En ik denk dus dat je een zoekontwerp nodig hebt. Iets waarnaar je op zoek bent. Anders ga je niet op pad. Je moet de juiste vragen kunnen stellen.'

FOTO: HH/WERRY CRONE

JY HEBT GOD NOG!
IK HEB HELEMAAL NIEMAND

Het geloof van mijn vader

Direct na het overlijden van mijn vader gingen mijn zusje, mijn broer en ik de papierrommel van mijn vader ordenen. Dat is een treurige aangelegenheid, maar ook interessant. Je opent met enige schroom wat mapjes, je probeert te verklaren waar iets hoort en waarom het bewaard is, en tegelijkertijd ontdek je iets van je eigen geschiedenis. Je vader blijkt een andere man dan je je had voorgesteld.

Toen we de hoogte- en dieptepunten bij elkaar hadden gezet, bleef er iemand over die we niet helemaal begrepen – maar ook weer waren wij de enigen die hem, op mijn moeder na misschien, het beste konden begrijpen. Kort samengevat was zijn leven friest met als 'hoogtepunten': Indië, Japanse krijgsgevangenschap, huwelijk en Nederland.

Mijn vader was een man die zekerheid uitstraalde, maar zijn zekerheid, zo ontdekten we, was uit twijfel geboren.

Tussen zijn papieren troffen we de correspondentie aan die hij voerde met zijn vader, een groot gedeelte daarvan ging over zijn vertrek uit Indië naar Nederland – een ander gedeelte over geloof. Waarom deed mijn vader zoals hij deed? Waarom wilde hij 'voorgoed' naar Nederland, waarom wilde hij met alle geweld 'geen godsdienst meer', en waarom wilde hij met alle geweld 'niet het leger' in?

Mijn grootouders begrepen het niet, en ze vroegen er hem herhaaldelijk om. Maar hij begreep mijn ouders niet. En dat conflict bracht hem aan het twijfelen.

door Theodor Holman

Uit de brieven konden wij restaureren dat mijn vader zeer godsdienstig was opgevoed. In Indië hoorde een bepaalde godsdienst bij een bepaalde klasse; mijn grootouders waren Nederduits Hervormd en dat stond voor een rechtlijnige mentaliteit waarmee mijn grootouders zich in Indië goed konden redden. Mijn vader moet, zo vlak voor de oorlog, daardoor in gewetensnood zijn gekomen. Door zijn studententijd in Holland waarschijnlijk, gezien de studentikoze toon van de brieven. Uit alles blijkt het respect dat hij voor mijn grootouders had – dat merkten we uit de manier waarop hij rechtstreekse vragen vermeerde te beantwoorden en aan de doorhalingen in zijn eigen doorslagen – maar desondanks hield hij voet bij stuk. De wereld was groter dan Java en God bleek – althans hier in Nederland met Nietzsche en Multatuli in de binnenzak van de jopper die in Leiden onder de studenten destijds zeer modieus was – geen Strenge Rechter die mijn vaders gedrag onmiddellijk afstrafte. Hij twijfelde. Hij deed nog wel mee aan de rituele verplichtingen om zodoende voor het oog van de sociale gemeenschap een rechtschapen indruk te wekken, maar zijn twijfel had zich diep ingevreten. En toen kwam de oorlog waarin hij alle geloof in een Hogere Macht verloor en juist steun vond in een filosofie die de mens centraal stelde. Het omgekeerde EO-verhaal: juist in het diepe dal van treurigheid, keerde hij niet terug naar de vaste burcht van het geloof, maar liep ervan weg. Geen geloof te hebben, gaf hem zekerheid. Door het geloof af te zweren, een puur rationele beslissing die – om welke reden dan ook – samenviel met zijn gevoel, voelde hij die twijfel niet meer. Twijfel maakte hem bang en besluiteeloos.

WEIFELACHTIG

Het is vreemd, als mijn broer, mijn zuster en ik over mijn vader spreken, hebben wij het over een man die nogal weifelachtig in het leven stond. Grote beslissingen durfde hij niet te nemen; hij koos vaak voor de zekerheid van het bestaan en probeerde dat ook op ons over te dragen: Neem een vaste baan, zorg voor je pensioen, heb je je verzekeringen al geregeld? Nu kan ik dat begrijpen, alles wat hem herinnerde aan twijfel ervaarde hij als een last. Twijfel had voor hem een connotatie met angst; zekerheid nam die angst weg. Zo stond mijn vader er op dat wij nadachten over juist die existentiële vragen. Ik herinnerde mij dat ik voor de eerste keer moest invullen welke godsdienst ik had. Dat was bij de keuring voor militaire dienst. „Wat heb je ingevuld?” vroeg mijn vader.

„Geen godsdienst natuurlijk”, zei ik. Daar nam hij eigenlijk geen genoegen mee. Ik moest hem precies vertellen waarom ik dat had ingevuld. Het was één van de eerste keren dat ik met mijn vader over zulke zaken sprak en hij expliciet uitlegde waarom hij humanist – en zelfs vrijdenker – was geworden. „Met een godsdienst weet je het nooit zeker. Zonder godsdienst wel, want dan toets je het aan jezelf.” Nu pas, na zijn dood, heb ik ingezien dat de keuze om geen godsdienst te hebben voor mijn vader in wezen een behoudende keuze is geweest. Hij loste er zijn 'angst om te bestaan' mee op.

VERZET

Ikzelf heb rond zaken van godsdienst nooit enige twijfel gekend. Ik was er niet mee opgevoed, ik had geen 'referentiekader' – ik voelde niets bij het woord 'God' – en begrepen als 'hierna maals', 'hel' en 'schuld' zeiden me al helemaal niets. Geloven of niet geloven, is voor mij dus geen probleem. Ik kan het me eenvoudigweg niet voorstellen dat er macht is buiten de mens om die alles bestiert of in de gaten houdt. En omdat ik het me niet kan voorstellen, kan ik daarover ook niet twijfelen. Toch twijfel ook ik soms zeer. Net als mijn vader, sta ik bekend als een weifelaar, onzeker; iemand die grote beslissingen 't liefst uit de weg gaat. En zoals zijn vader zich verzette tegen zijn ouders, zo heb ik wel eens het gevoel dat ik me verzet tegen zijn 'geloof'. Humanisme betekende voor mijn vader een manier van denken die in het kort hier op neer komt: Omdat er geen god is die ons handelen regelt, ben je dus zelf verantwoordelijk voor je eigen daden. Of je daden goed zijn of slecht, toets je aan je eigen geweten. Je geweten wordt gevormd door allerlei waarden en normen die je deels moet aanvaarden, deels moet leren, en die voor het grootste gedeelte gebaseerd zijn op de christelijke waarden en normen. Mijn vader meende oprechtheden dat de mens een sociaal wezen is; dat mensen elkaar nodig hebben en dat ze dus een bepaald idee nodig hebben dat hen bindt. Het socialisme is zo'n idee dat juist op het goede van de mens inspeelt en dat zeer waardevol is om na te streven. Zorg dus dat de verdrukten het net zo goed krijgen als jij, dan zal er geen strijd meer zijn. De laatste jaren van zijn leven werd mijn vader een echte D66-er om redenen die er nu niet toe doen, maar ons heeft hij nog opgevoed met het idee van 'engagement'.

MENSVISIE

Mijn twijfel geldt de hierboven geschetste levensbeschouwing. Door de jaren heen ben ik van uiterst links naar links gewalkt. Met zaken rond het geloof speelde ik vroeger (ik vond het katholicisme wel Romantisch, net als Gerard

Reve, maar die gril duurde een paar maanden), maar echt een probleem was het niet. Mijn twijfel bestond meer uit het feit dat ik een bepaalde – ja, hoe heet dat – 'mensvisie' die ik door mijn opvoeding had meegekregen, niet meer kon aanvaarden.

Ik merkte dat je om sommige 'geloven' niet heen kon. Het geloof dat de mens goed is, of juist slecht, of dat hij gevormd werd door de omstandigheden, of dat hij 'zuiver' en oprecht en eerlijk moest leven, kon er bij mij niet in. Wat is 'geweten', wat is 'goed' en wat is 'slecht'? Zoals mijn vader godsdienstige twijfels tegenover zijn ouders meed te verantwoorden, zo meed ik een uitspraak te doen over dat soort vragen. Misdadigers, jeugdige vandalen, pedofielen – ik dacht er anders over dan mijn vader die in deze zaken een rechtlijnig ideaal nastreefde waaraan ik weigerde te voldoen.

En zelf weer ouder, merkte ik dat ook die twijfels je gek kunnen maken. Schuldgevoel: al is wat je doet nog zo te verklaren, je voelt het soms. Angst voor de dood; je kunt, zoals ik, nog zo vrijdenkerig en humanistisch zijn, ik lijd er toch aan.

Hoe ik het ook wendde en keerde: ik had, net zo als mijn vader, behoefte aan zekerheid; aan een model waaraan ik de dingen kon toetsen en waardoor ik me een oordeel kon vormen.

IRONISCH

Ik merk (nee, het is niet toevallig dat ik nu de tegenwoordige tijd hanteer) dat ik, hoe 'ouderwets' het misschien nu ook klinkt, behoefte heb aan een levensbeschouwing, zoals anderen misschien behoefte hebben aan een godsdienst. Alleen wil ik geen 'ronde' levensbeschouwing die alles verklaart en waarin alles met elkaar samenhangt, zoals het holisme.

Liever is mij de levensbeschouwing die welbewust constant relativeert, waarin niets vaststaat; eentje waarin je probeert naar vermogen je gevoel en verstand in balans te brengen. Ik heb dat wel eens 'de ironische levenshouding' genoemd. Het is een houding van iemand die niets serieus neemt. Die misschien laf is, omdat hij erg invulbaar is, maar die de zekerheid geeft dat alles altijd anders is dan het zich voordoet.

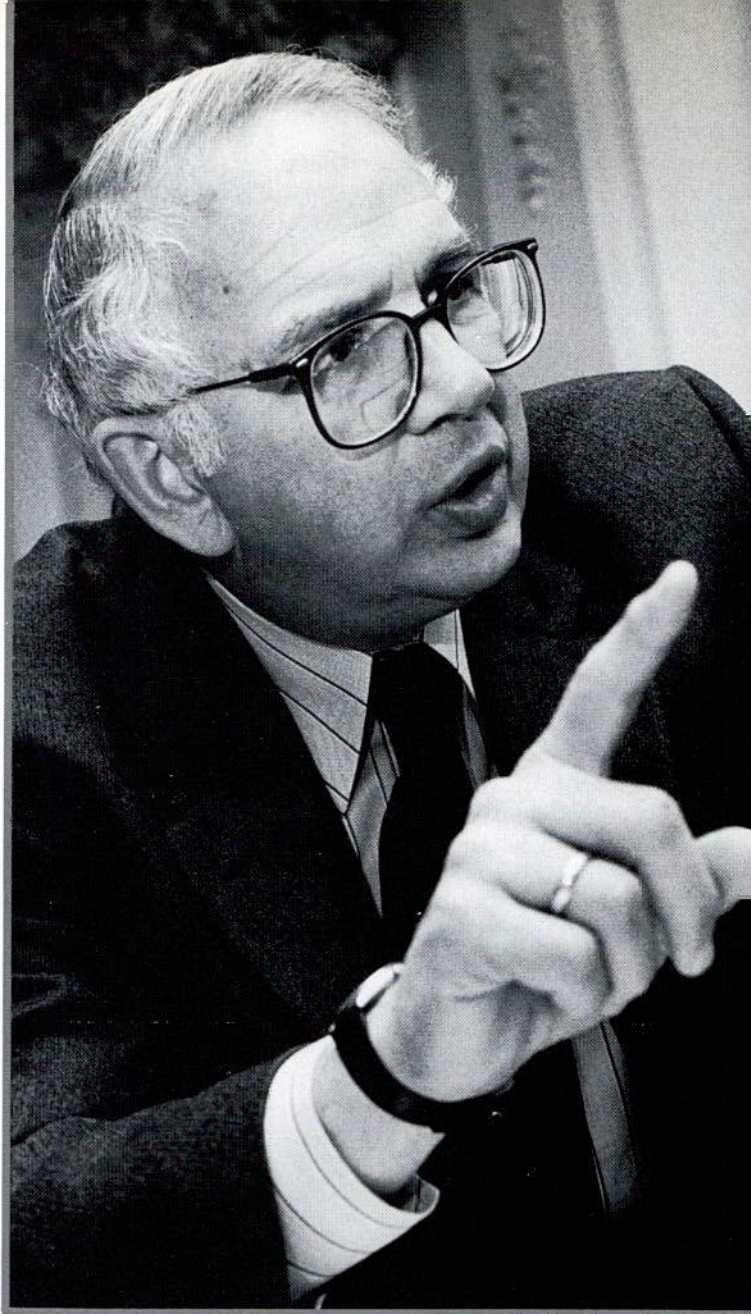
Net als mijn vader ben ik een andere man dan men zich mij voorstelt. Maar ik heb een levensbeschouwing, niet om de twijfel en de angst uit te bannen, maar die zekerheid van het voortdurende twijfelen en de constante angst als uitgangspunt heeft.

Theodor Holman is redacteur bij Het Parool en publicist

HAROLD KUSHNER

ER OP VERTROUWEN DAT HET BESTE ANTWOORD EEN RELIGIEUS ANTWOORD ZAL ZIJN

„De mens zoekt naar een spirituele dimensie, naar het idee dat er een werkelijkheid is buiten hetgene dat hij kan zien.

Dat heeft hij nodig om zijn eigen plaats in het universum te kunnen duiden. Mensen willen weten wat ze moeten denken, wat goed en wat kwaad is. Het gaat om het definiëren van een moraal. Ik heb zo mijn vraagtekens bij niet-religieuze humanisten. Ik zou hen willen vragen: waarom probeer je zo hard om een goed mens te zijn, waarom help je de armen en probeer je haat en vijandschap uit te bannen? Voor mij is god namelijk het antwoord op al die vragen. Ik geloof dat god de maker is van alle rechtvaardige wetten die er zijn. Zowel op het gebied van de zwaartekracht als op het gebied van de moraal. De wet van de moraal zegt dat de beste manier voor de mens om te leven is door eerlijk te zijn en mensen te helpen. Dat is gods wet en die is objectiever dan de reden die ik niet-religieuze humanisten vaak hoor aanvoeren voor hun gedrag, namelijk dat ze zo leven omdat zij denken dat het zo goed is. Dat het een kwestie is van menselijk geweten.’

‘Voor mij is dat niet genoeg. Want als de mens de toetssteen voor zijn daden zou zijn, wat doe je dan met mensen die moorden, verkrachten en liegen als hoogste morele gronden hebben? Neem je dan afstand en zeg je: dat is zijn eigen vrije keus? Als dat zo is, kun je zelfs van Hitler niet zeggen dat hij objectief foute dingen heeft gedaan. Dan is ook Hitler een mens geweest die alleen in jouw visie het verkeerde pad is opgegaan. Daar komt voor mijn idee god om de hoek kijken. Gods morele wet zegt dat je niet mag doden. En dat is dan dat.’

Dus u gelooft niet dat er een soort algemeen geldend menselijk begrip van moraliteit bestaat?

‘Zeker wel. Maar dat begrip komt voort uit wat we geleerd hebben van de manier waarop de wereld in elkaar zit. Precies op dezelfde manier als we geleerd hebben dat er zwaartekracht bestaat en dat we weten dat water bestaat uit zuurstof en waterstof. Gods wet is een natuurwet. En dat geldt even hard voor scheikunde als voor moraliteit.’

door Ingeborg van Teeseling

„Ik noem mezelf een religieus humanist. Dat betekent dat mijn geloof niet uitgaat van gods geboden, maar van de noden van de mens. Kijk maar naar mijn boeken. Die gaan niet over religieuze onderwerpen, maar over menselijke problemen. Ik heb het over eenzaamheid, verwarring, angst voor de dood, de vraag of het bestaan zin heeft. Dat is voor mij een humanistische benadering van de wereld. Menselijke zorgen als uitgangspunt nemen en er op vertrouwen dat als we zoeken naar antwoorden het beste antwoord een religieus antwoord zal zijn.”

Kushner is schrijver en rabbijn in Massachusettes in de Verenigde Staten. Een jaar of tien geleden debuteerde hij als schrijver met het boek „Als het kwaad goede mensen treft.” Geschreven naar aanleiding van de dood van zijn zoontje, maakt hij zich in dat boek kwaad op de god waarvan hij altijd gedacht had dat die goed en rechtvaardig was. Hij stelt zich de eeuwenoude vraag hoe het toch kan dat een liefhebbende god dit soort dingen laat gebeuren. En als de conclusie dan is dat god niet liefhebbend is, maar een sadistische tiran die er genoeg in schept om vreselijke dingen te doen, is die god het dan wel waard om in geloofd te worden? Moet je die god niet afschaffen?

In „Niets meer te wensen en toch niet gelukkig”, „Geroepen om te leven” en (zeer recentelijk) „Waarom zou je geloven?” werkt Kushner zijn theorie en visie op de wereld verder uit. Twijfelend, vastgelegde ideeën aanvullend, creatief en met een groot oog voor culturele en historische achtergronden van godsdienst en het instituut kerk. Ingeborg van Teeseling ontmoet Kushner als hij door zijn uitgever naar Engeland gehaald is voor een serie lezingen en discussies met fans en vijanden. En vindt een man met ronde redematies, die evenwel interessant genoeg zijn om in een gesprek eens onder de loep gehouden te worden.

Toch wordt er in de verschillende godsdiensten heel anders over die 'natuurwet' gedacht.

„Dat valt wel mee. De meeste godsdiensten overlappen elkaar meer dan ze van elkaar verschillen. Het is net als twee soorten wasmiddel. In de reclame roepen ze steeds dat ze toch zo anders zijn, terwijl ze voor 99% uit dezelfde bestanddelen bestaan. Godsdiensten verschillen vooral in de marges. Abortus, euthanasie, mogen priesters trouwen. Dat soort dingen. En ik vermoed dat we van mening verschillen, juist omdat er een correct antwoord is dat we gewoon nog niet gevonden hebben.”

Is dat nou zo? Om een voorbeeld te noemen: wij hebben dit interview in Engeland. Engeland wordt op het moment verscheurd door de Rushdie-affaire. Dat is een religieuze zaak. Er zijn in dit land duizenden mensen die geloven dat hun god hen gebiedt om een man te doden die een boek heeft geschreven.

„Ik zeg ook niet dat godsdiensten geen grove fouten maken. Als wie dan ook om welke

reden dan ook oproept tot haat is dat menselijk en volgens gods wet een vergissing. Zoals sommige wetenschappers fouten maken. Zoals de wetenschap ons duizenden jaren voorgehouden heeft dat de aarde plat is en dat de zon om de aarde draait. Tijdelijke vergissingen, die worden herroepen als we als mensen meer gegevens hebben, beter op de hoogte zijn van de feiten. Het gaat hier om menselijk onvermogen om gods wetten ten volle te doorgronden.”

POLITIEK GEVECHT

„En het geval van Rushdie heeft natuurlijk maar betrekkelijk weinig te maken met geloof. Rushdie is het onschuldige slachtoffer geworden van een politieke strategie. Iran wil zich profileren als enige juiste drager van het islamitische geloof, Iran wil duidelijk laten zien dat ze niet zwicht onder druk van een westerse mogendheid, Iran wil laten zien dat ze een macht is waar men rekening mee moet houden.

Conflictten die getekend worden als religieuze conflicten zijn dat maar uiterst zel-

den. Kijk naar Noord-Ierland. Ook daar is het geen kwestie van katholiek tegen protestant. Maar van arm tegen rijk, van onderdrukte tegen onderdrukker. Het is een politiek gevecht, geen godsdienstig. Natuurlijk neemt dat niet weg dat het label religieus is en dat er in naam van god nogal wat afschuwelijke vergissingen worden gemaakt. Voor iemand als ik, die zijn leven in dienst van god heeft gesteld, is dat uiterst pijnlijk. Het brengt mij in verlegenheid.”

Als ik u goed begrijp wordt god regelmatig gebruikt als een kogelvrij muurtje om achter te schuilen. Als dat zo is, waarom schaffen we god dan niet gewoon af, zodat we weer terugkomen op de werkelijke redenen waarom mensen dingen doen?

„Om dezelfde reden waarom we relaties niet afschaffen simpel omdat veel mannen hun vrouwen bedriegen. Om dezelfde reden dat we auto's niet afschaffen ondanks het feit dat er veel ongelukken gebeuren. We hebben god nodig. En volgens mij zo hard dat we het misbruik maar op de koop toe moeten nemen. Ik vraag wel eens aan humanisten: waar haal je de kracht vandaan om het goed te doen dat je doet? Het antwoord is dan meestal dat kracht uit anderen en uit jezelf komt. Ik geloof dat ze gebruik maken van god als krachtbron, zonder dat ze hem er erkenning voor geven. In mijn leven en vooral in de dertig jaar dat ik nu rabbijn ben, heb ik mensen ongelofelijke dingen zien doen. Echte wonderen van kracht, hoop, vertrouwen, uithoudingsvermogen. Die kan ik alleen maar verklaren met god.”

LIJDEN DOOR LEVEN

Toch heeft de secularisatie nogal toegeslagen in de wereld. In Nederland zegt meer dan de helft van de mensen niet meer in god te geloven, welke god dan ook.

(Voor het eerst in het gesprek valt de automatische stroom van woorden even stil. Minutenlang blijft het stil. Kushner neemt een paar happen van zijn cake, haalt diep adem en vervolgt dan..)

„Oke, laten we het daar over hebben, dat is een belangrijk onderwerp. Wat bedoelen mensen als ze zeggen dat ze niet meer in god geloven? Mijn ervaring is dat ze meestal niet tot die conclusie komen uit filosofische bewegredenen. Ze kijken naar de wereld, zien onrecht en pijn en lijden en zeggen: het kan niet waar zijn dat er een god is. Als er een god zou zijn, zou hij dit niet toestaan. In 'Als het kwaad goede mensen treft' heb ik het daarover. Mijn stelling is dat er veel ellende is in de wereld, maar dat god daar niet voor verantwoordelijk is. Dat hij langs de kant

staat en mee-lijdt en niet meer kan doen dan mensen de kracht geven om het lijden te overleven. Dus wat ik zeg is dat het lijden niet van god komt, maar wel de capaciteit om ondanks het lijden te willen doorleven. God heeft ons een geweten gegeven, de vrijheid van keuze en de mogelijkheid om meer met ons leven te doen dan simpelweg in leven blijven. Ik geloof er niets van dat de mens niet meer is dan het produkt van evolutie. Geen enkel ander levend wezen heeft het gereedschap waar ik het net over had. En dat hebben we van god gekregen. Een tragedie in mijn leven, zoals de dood van mijn zoon, verwijdert me niet van god. Integendeel, het maakt me bewuster van het feit dat ik god nodig heb om door de pijn heen te komen.'

Uw critici vinden dat een wel erg makkelijke uitweg. Eerst geloof je in een god die almachtig is. Als er dan iets vreselijks gebeurt waar die almachtige god blijkbaar ook niet tegen opgewassen is, vind je gewoon een andere god uit die meer past bij de nieuwe situatie.

'Om te beginnen is dat absoluut geen makkelijke omschakeling voor iemand die zijn hele leven in de almacht van god geloofd heeft. Het kost pijn en wanhoop. Verder is het irrelevante kritiek, want als iets waar is doet het er niet toe of het makkelijk of moeilijk is. En ik denk dat het waar is wat ik zeg. Dan kom ik weer terug op wat ik eerder gezegd heb. Vroeger geloofde ik in een verkeerde theologie, zoals de wetenschap heel lang de verkeerde natuurkunde heeft aangehangen. Door ervaring heb ik nu een pakketje waarheden gevonden die beter overeenstemmen met hoe de wereld is. Ik heb mijn waarheid door ervaring moeten aanpassen. Ik heb geleerd.'

VRIJHEID VAN KEUZE

Een andere reden voor mensen om niet meer in god te geloven is gelegen in de gedragingen van zijn afgezanten op aarde. De kerk heeft veel voor god verpest.

'Dat is zeker waar, maar wederom vind ik dat geen reden om niet in god te geloven. Wat mensen fout doen in gods naam verdriet hem, maar tast hem niet aan. Het is ook een gevaarlijke redenering. Dezelfde namelijk die door veel gelovigen wordt gebruikt als ze het over Rusland hebben. Ze kijken naar dat land en zeggen: zie je wel, in een atheïstische, socialistische staat worden mensen gemarteld en onderdrukt. En voeren dat als bewijs aan dat de mens zonder god tot een beest wordt. Een kromme, foute redenering. God heeft ons, zei ik, vrijheid van keuze gegeven. En daarmee de mogelijkheid om er een puinhoop van te maken. Natuurlijk treden kerken in de hele wereld al gods wetten met voeten. En dat is vreselijk en, nogmaals, kwetsend vooral voor mij als gelovige. Maar gelukkig zijn er ook nog duizenden en duizenden religieuze mensen die juist daartegen in opstand komen en die kerken aanspreken op hun daden. De fouten en het verzet daartegen komen van mensen,

Ik vraag wel eens aan humanisten: waar haal je de kracht vandaan om het goed te doen dat je doet? Ik geloof dat ze gebruik maken van god als krachtbron, zonder dat ze hem er erkenning voor geven

die volgens hun door god gegeven geweten gekozen hebben. En de basis zijn de wetten van god. Er is volgens mij niet een bisschop die werkelijk gelooft dat hij het goede doet als hij zich opstelt aan de kant van de rijken en de machtigen. Hij kan het nodig vinden, het kan financieel iets opleveren. Maar als je hem alleen spreekt zal hij nooit kunnen volhouden dat god het zo bedoeld heeft. Daar ben ik van overtuigd.'

Zal hij niet gewoon zeggen dat uw theologie foute theologie is, zoals u dat zegt over de Iraniërs?

'Nee, dat is absoluut onmogelijk. God staat aan de kant van de zwakken. Dat is een objectieve waarheid.'

GODGEGEVEN GEWETEN

'Ik had vroeger een leraar die zei: als religie je iets immoreels leert, verander dan de religie en niet de moraal. Het is het tegenovergestelde van wat Kierkegaard zegt. Hij vindt dat je god moet gehoorzamen, ook als het gebod zondig is. Dat gods geboden altijd boven het geweten van de mens staan. Humanistische godsdienst gaat er volgens mij vanuit dat je niet moet geloven dat iemand die uit naam van god iets slechts zegt namens god spreekt. Je geweten, de capaciteit om goed van kwaad te onderscheiden heb je niet voor niks gekregen. Want ook de duivel citeert uit de bijbel.

Als de humanist boos wordt over de rol van de kerk in Zuid-Amerika, vraag ik me onmiddellijk af: waarom word je zo boos? Waarom wind je je op over wat de ene vreemdeling de andere aandoet? Dat kan ik niet verklaren anders dan uit het gegeven dat ieder van ons een godgegeven geweten heeft, dat instinctief het verschil weet tussen goed en kwaad.'

Maar hoe weet je nou dat wat je geweten zegt waar is. Het kan net zo goed, om in uw woorden te blijven, de duivel zijn die de Schrift citeert.

'Ja, dat is ook het ingewikkeldste. Ervaring heb je daarbij nodig en op de proef gesteld worden, fouten maken, pijn lijden. En de wil om te leren, om je ideeën bij te stellen. Duizenden jaren hebben we geloofd dat vrouwen minderwaardig waren, dat god de aarde had geschapen. Die dingen staan zelfs in de bijbel. Nu, met meer ervaring en feiten, kunnen we vaststellen dat die stukken uit het heilige boek gods woorden helemaal niet zijn. Maar de interpretatie van de mens die ze heeft opgeschreven, zeer verbonden met

de wereld zoals hij hem kende. Maar we hebben gereedschap gekregen waarmee we kunnen zien wanneer iets onwaar is, dus moeten we dat ook gebruiken. Ook, en zeker op het gebied van de theologie.'

Waarom schrijft u eigenlijk niet een paar hoofdstukken extra bij de bijbel? Om het te corrigeren op de plaatsen waar dat nodig is?

'In zekere zin doe ik dat ook. Dat is trouwens de basis van het jodendom. Wij geloven niet in de letter van de bijbel. Wij werken met de bijbel en tweeduizend jaar, bibliotheken vol, commentaren en aanvullingen.'

Al dat gedenk, geschrijf, gediscussieer, geleer. En toch zeggen de joden dat ze niet aan theologie doen.

'Niet in de strikte zin van het woord. Onze theologie gaat niet over god, maar over human behaviour. 'Wat wil god van mij?' Dat is theologie. In zekere zin heb ik ook het idee dat het christendom in theologisch opzicht een uitzondering is. De meeste godsdiensten beginnen met mensen die een bepaald religieus gevoel hebben. Meestal gevoed door ontzag voor de wereld om hen heen. Het christendom is de enige godsdienst die uitgaat van een idee. In het begin was er het woord. En niet, zoals meestal het gevoel in de mensen zelf. Waar ze een woord, een religie bij uitvonden. Daarom zijn ideeën zo ontzettend belangrijk voor christenen. Daarom ook is het christendom de enige godsdienst waar je geëxcommuniceerd kunt worden voor wat je denkt, gelooft. Daarom wordt er binnen het christendom ook zo eindeloos gezocht naar een definitie van god. Voor mij als jood is dat niet belangrijk. God is. Punt. Het gaat over de mensen. Ik vergelijk het wel eens met het verschil tussen een gezin en een politieke partij. In een gezin kun je van mening verschillen, maar je hoort bij elkaar dus dan zijn verschillen van denken niet zo belangrijk. Als je in een politieke partij niet in dezelfde dingen gelooft, behoort je niet meer tot dezelfde partij. Van de buitenkant bekeken, lijkt het christendom vaak op zo'n partij.'

Het doel van het leven is om een echt mens te worden. De bijbel is voor mij handig als een soort gids, een boek met instructies over hoe je dat moet doen. Maar de geschiedenis en wat ik krijg voorgeleefd van mensen nu zijn minstens net zo belangrijk. Zoals het moeilijk is om te leren zwemmen uit een boek is het ook moeilijk om te leren een goed mens te worden als je alleen maar letters tot je beschikking hebt. Je moet het doen en zien

doen. Dat hele complex is voor mij religie. Neem het verhaal van Adam en Eva, door veel gelovigen vaak gebruikt om te benadrukken dat de mens god moet gehoorzamen en niet te veel moet vragen en denken. Mij zegt dat verhaal juist het tegenovergestelde. In Eden leefden de mensen als beesten. Ze dachten nergens over na, deden gewoon wat hen goeddunkte. Geen zorgen, maar ook geen verantwoordelijkheid. Vanaf het moment dat je proeft aan de appel van de kennis van goed en kwaad, ben je mens geworden. Met het eten van de appel hebben we een geweten gekregen, verantwoordelijkheden, zorgen, pijn. En dat is volgens mij wat het betekent om mens te zijn. God heeft mij daardoor het potentieel gegeven om mens te zijn, plus de wens om dat potentieel in te vullen en richtlijnen die het mij mogelijk maken om dat te doen."

TOEVAL, PECH OF GELUK

Geloof u eigenlijk in het lot?

„Ik geloof niet dat de toekomst al vastligt, dat god het script heeft geschreven en dat ik niets anders kan doen dan kijken hoe de film afloopt. De mens schrijft zijn eigen theater. Natuurlijk zijn er dingen die we niet kunnen controleren. Als er wolken zijn gaat het uiteindelijk regenen, als je een steen naar beneden gooit van de tiende verdieping zal hij uiteindelijk neerkomen op de stoep daar beneden. Sommige dingen die gebeuren zijn gewoon een kwestie van pech. Metaalmoeheid zal er de oorzaak van zijn dat een vliegtuig neerstort. Maar of ik nou net die vlucht geboekt heb, is een zaak van het toeval, pech of geluk. Dat geloof ik, wil ik ook geloven. Je weet dat wij een zoon hadden, die gestorven is toen hij veertien was. Ik weiger te geloven dat er een soort masterplan was waarin het van te voren bedacht was dat dit kind dood moest. Mensen hebben wel eens gezegd dat dat moest gebeuren, zodat ik een boek zou schrijven dat honderden mensen zou helpen. Ik vind dat een walgelijke gedachte. Alsof mijn zoon een soort offer was. Nee, dat was gewoon een kwestie van pech dat het toevallig mijn zoon was die geboren werd met een ziekte waaraan hij al snel zou sterven. Niet meer en niet minder. En god kon niets anders doen dan mij leren leven met het resultaat van die toevalligheid. „Als je lijdt, geef dan de hoop niet op, god zal je helpen en je belonen voor je geloof." Het verhaal van Job zoals ik dat lees.

HULP VAN GOD

In 1948 was er een Amerikaanse rabbijn die een boek schreef over een deeltje van het joodse geloof. Hij werd daar hartstochtelijk op aangevallen. Mensen vroegen zich af hoe hij zo vlak na de Tweede Wereldoorlog nog kon praten over god. Na Auschwitz was het idee van god voor veel mensen onacceptabel. Hij antwoordde: wat ik heb geleerd van de concentratiekampen is niet dat god niet bestaat. Wat ik heb geleerd is waartoe de mens zonder gods moraliteit in staat is. Auschwitz heeft de noodzaak voor god alleen nog maar sterker gemaakt.

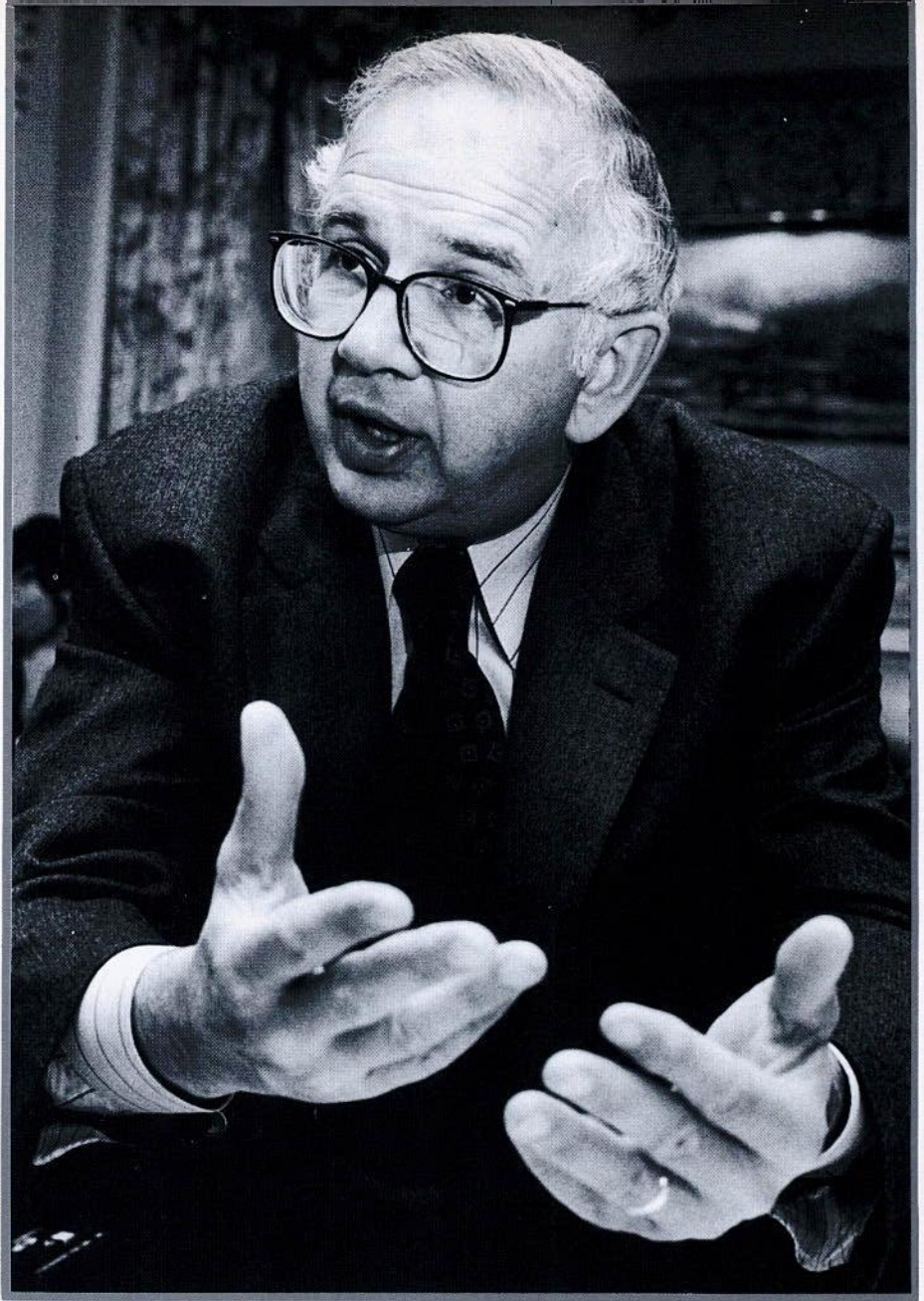

Foto: Lydia van der Meer

Mijn stelling is dat er veel ellende is in de wereld maar dat god daar niet voor verantwoordelijk is. Hij staat langs de kant en lijdt mee

Vroeger was mijn vraag: hoe is het mogelijk dat zoveel mensen Hitler gevolgd hebben? Nu is mijn vraag: hoe is het mogelijk dat zoveel mensen de moed hebben gehad om zich tegen Hitler te verzetten? Het enige antwoord dat ik kan bedenken is dat god mensen in moeilijke tijden meer spirituele kracht geeft dan ze ooit hadden gedacht te bezitten."

Maar veel mensen die destijds in verzet kwamen waren communisten, socialisten, anarchist. Die hun moed haalden uit hun politieke ideeën of uit de manier waarop zij de wereld en de mensen zagen.

„Natuurlijk. God geeft zijn kracht ook aan communisten, ook al vragen ze er niet om. Voor mij is het duidelijk. De mens alleen is niet in staat om dat soort moed op te brengen. Daar heeft hij hulp voor nodig. En god

geeft die hulp. Dat is mijn bottom-line. Het enige dat ik niet begrijp is waarom god niet iedereen diezelfde kracht en moed geeft. Dat is voor mij nog steeds een probleem. Ik weet niet waarom god de menselijke ziel zo gemaakt heeft dat het zoveel verleidelijker is om kwaad te doen dan goed. Als ik nog eens ooit een vraag aan god zou mogen stellen, dan zou het die zijn. Maar ach, ik ben 55 jaar oud. Ik hoop dat ik nog genoeg tijd heb om vragen te stellen, te spelen met antwoorden en te twijfelen aan de juistheid van mijn oplossingen. Dat is voor mij de kern van leven en van geloven: vragen stellen, twijfelen en hopen dat je ooit een zinnig antwoord vindt."

TUSSEN GELOOF EN TWIJFEL

FOTO: HH/PAUL BABELOWSKY

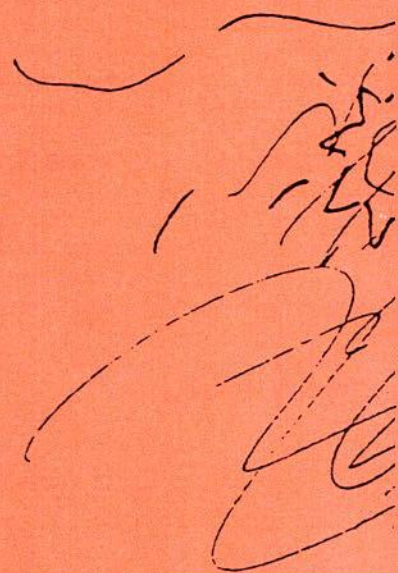

FOTO: HH/CHRIS DE JONGH

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

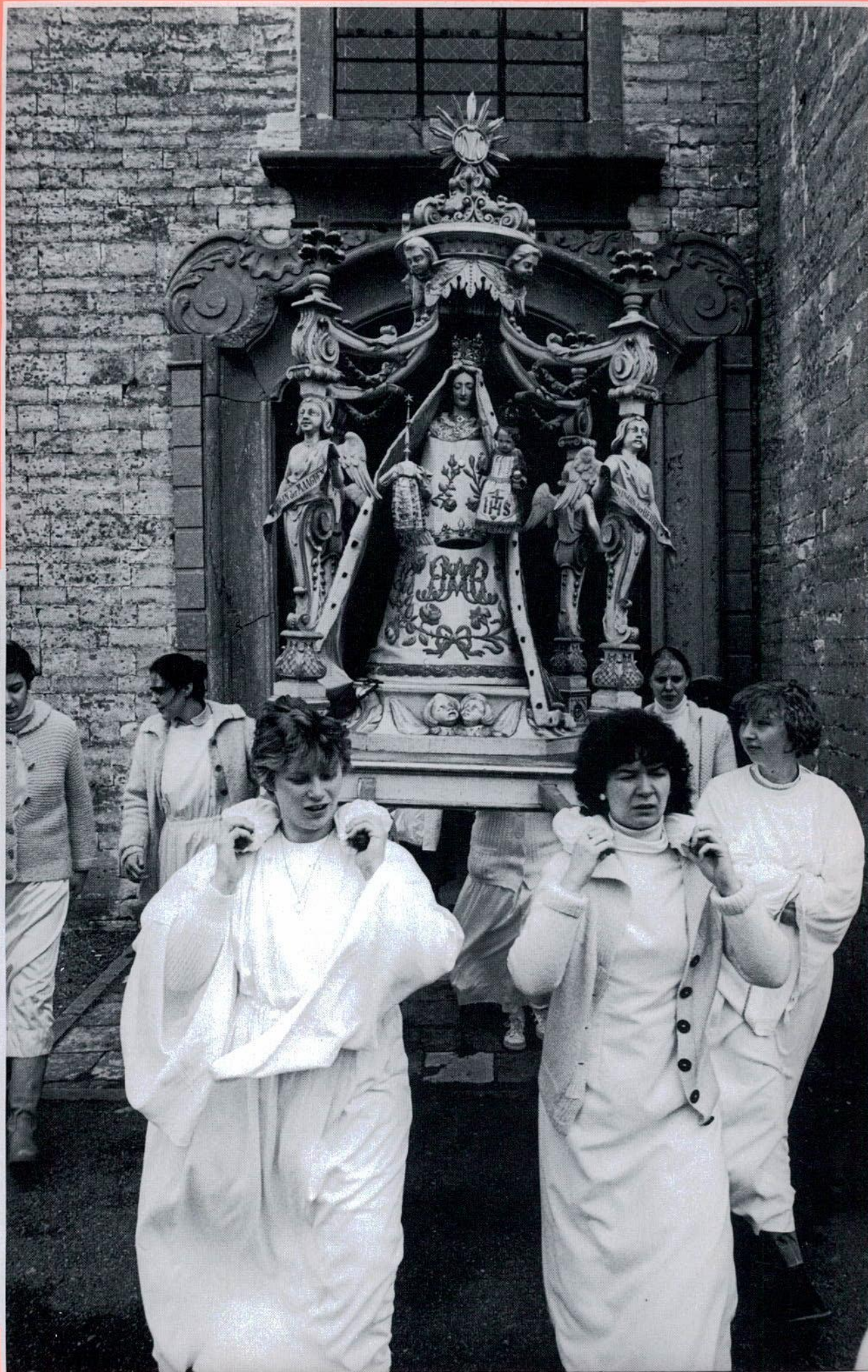

Foto: Chris Pennants

'Hebt u last van onzekerheid, spanning, faalangst of problemen in uw relatie? Maak eens een afspraak of kom langs – er bestaan methoden om al deze klachten te overwinnen!'

In deze of soortgelijke bewoordingen wordt door honderden psychologen en andere -peuten geadverteerd in dagbladen en tijdschriften. We leven in een groeitijd, waarin steeds meer mensen 'werken aan zichzelf', aan het opruimen van blokkades en angsten die hun belemmeren een vrij en gelukkig leven te leiden. Generaties lang zijn dergelijke blokkades doorgegeven 'van geslacht op geslacht': kwetsbare plekken, allergische reacties en andere psychische zwakheden. Alice Miller laat in 'Het drama van het begaafde kind' pijnlijk duidelijk zien hoe je als gevoelige dochter of zoon de kwetsuren van je ouders oppikt en er rekening mee probeert te houden – ten koste van je eigen uitgroei. Zodat ook jij weer een doorgeefluik wordt van angsten en gevoeligheden. Tot iemand ze 'doorwerkt', zoals dat heet in therapeutisch jargon, en zich er los van maakt.

Prachtig. Moet ook gebeuren, willen we een andere wereld creëren en onze nakomelin-

door Aleid Schilder

Vroeger kon de twijfelende mens met zijn vragen en tobberijen bij de kerk terecht. Verlossing was het doel. Voor heel veel mensen geeft godsdienst echter geen heil en houvast meer. Psychotherapie biedt de moderne mens wel een weg om de pijn van het bestaan op te heffen. Een soort nieuw geloof zonder twijfel? In ieder geval gebeurt er zowel in het kerkelijke als in het therapeutische handelen vaak iets raars met de verantwoordelijkheid van de mens.

Aleid Schilder pleit ervoor om ruimte te laten voor twijfel.

GERED DOOR GOD OF GEHEELD DOOR DE PSYCHO- THERAPEUT

gen mogelijkheden verschaffen om verder te leven op deze planeet. De reguliere psychotherapie, met haar structuur van toelatingseisen, opleidingen, certificaten en beroepscode, lijkt in haar bijdrage aan deze 'schoonmaak' echter iets wezenlijks te vergeten. Waarin zij overigens niet de enige is.

Vroeger hadden we godsdienst. Daar werden antwoorden geboden op vragen rond onze herkomst en onze bestemming, er werd een structuur gevormd die veiligheid en saamhorigheid verschafte en de twijfelende mens kon er terecht met zijn vragen en tobberijen. Behalve God waren er lagere goden in de vorm van kerkleider en 'grote' theologen, mannen die begiftigd waren met een bepaalde uitstraling, een origineel brein en een vaardige pen. Anno 1990 is godsdienst heel wat van zijn aantrekkingskracht kwijtgeraakt. De oude antwoorden werken niet meer, zij blijken niet meer aan te sluiten bij vragen van huidige mensen. Lange monologen, kerkelijk gezag, uniforme gedragsregels – we pikken het niet meer en gaan op zoek naar een plek waar ruimte is om met elkaar te praten en 'onszelf te zijn'. In kerken waren we een nummer, belangrijk als

schaapje van de kudde en als gemeentelid maar niet om wie je zelf was; bovendien ging het er niet om je prettig te voelen maar om God te gehoorzamen en eer te bewijzen. Langzamerhand willen we individu zijn, uniek en wel, en we willen ons zelfstandig en gelukkig – of in elk geval niet al te ongelukkig – voelen. Sommigen willen geen woord meer over God horen, daar hebben ze al teveel ellende mee gehad.

En zie aan, daar is de psychotherapie. Waar absoluut niks met God wordt gedaan en waar het om niets anders gaat dan jijzelf en de weg waarlangs jij vrede met je leven bereikt. Er zijn wel goden, of goeroes's, maar die zijn er dit keer echt op uit jou een beter gevoel te bezorgen. Mannen met originele gedachten en een bepaalde uitstraling, die een therapeutische theorie of werkwijze hebben bedacht en deze met vaardige pen op papier zetten. Het verschil met godskenners is dat therapeuten niet meer doen alsof het *niet* hun eigen gedachten zijn. Kerkelijke voormannen pretendeerden hun ideeën niet van zichzelf te hebben, maar uit de Bijbel of anderszins van God te ontvangen. Therapeutische leiders hoeven zo'n bescheiden-

heid niet op te voeren. De heilsverkondigende wijze waarop de laatsten soms hun inzichten uitdragen, vertoont echter grote overeenkomst met de manier waarop kerkelijke doeleinden worden aangeprezen. Vooral Amerikaanse therapeuten hebben er een handje van hun produkt als volstrekt nieuw op de markt te brengen, lekker fris, oh zo anders en dit keer echt *de* methode om van uw probleem af te komen.

Beide willen helend, heilzaam zijn. De pijn van ons bestaan, de gebrokenheid in de schepping – psychotherapie en godsdienst bieden manieren aan om daar een eind aan te maken. Anders gezegd: bieden manieren om ons te begeleiden op de weg naar genezing of verlossing en de hobbels die we daar tegenkomen helpen verwijderen. Dat doel is goed, maar het middel vaak verkeerd. Hoewel het op het eerste gezicht bij psychotherapie anders lijkt, willen beide soorten gezelschapsspel deze verlossing of heling bewerken *buiten de mens om*.

BUITEN DE MENS OM

Zowel in het christelijk-kerkelijk als therapeutische handelen gebeurt er iets raars met onze verantwoordelijkheid. In het christendom ligt het accent op God, en in veel theologie is de mens zo ongeveer verdwenen. Die mens wordt door God, via Christus, verlost en geheiligd, maar dat gaat helemaal buiten hem om. In rooms katholieke gedachten zat en zit een beetje meer zelfwerkzaamheid dan in protestantse. Maar de schuld die zo snel aan die eigen bijdrage lijkt vast te zitten en de angstige onzekerheid over deze verlossing als die van een zwak schepsel als de mens afhangt, hebben de Reformatie een streep doen halen door alle menselijke inbreng bij menselijk heil: het is uitsluitend de genade van God waardoor wij worden gered. In de eeuwen daarna heeft de discussie over onze vrije wil regelmatig kerken doen scheuren. Dan ontstond er bij een aantal mensen de mening dat we toch wel iets zelf hebben in te brengen. Waarop anderen hier tegen protest aantekenden met een beroep op de confessie of belijdenis. Liep zo'n conflict hoog op, dan bestond de kans dat één van de partijen zich afscheidde of door de andere buiten het kerkelijk verband werd gezet. Heden ten dage zal door velen in de christelijke kerk wel een zekere hoeveelheid eigen verantwoordelijkheid worden erkend, maar nog steeds zingen we 'Stil maar, wacht maar, alles wordt nieuw'.

Hoewel het wegnemen van verantwoordelijkheid ook *schuld* zou moeten verwijderen, is dat in het christendom nu net niet het geval (geweest?). Wie niet verantwoordelijk voor zijn of haar daden is, niet aansprakelijk, is ook niet schuldig te verklaren. Schuld veronderstelt een zekere mate van autonomie en zelfbepaling. In het christendom is de mens, ondanks de ontkenning van eigen verantwoordelijkheid, toch met nadruk schuldig verklaard.

Achtergrond daarbij is de gedachte dat het kwade niet van God kan komen, dus dat we

De heilsverkondigende wijze waarop therapeuten hun inzichten soms uitdragen, vertoont grote overeenkomst met de manier waarom kerkelijke doeleinden worden aangeprezen

daarvoor wel verantwoordelijk moeten zijn. Dat ligt aan ons. Eva at van de appel die ons goed en kwaad deed kennen en presenteerde hem aan Adam, waarmee door de méns de zonde in de wereld zou zijn gebracht. Een praktische vertaling daarvan vormt de gedachte dat zakken voor een examen je eigen schuld is, maar ervoor slagen genade. Of de beleving dat een depressie een straf van God is voor jouw mis-daden, maar genezing 'om niet' door Hem wordt geschonken.

De psychotherapie is in dit opzicht consequenter. Tenminste, dat was het geval toen daar nog werd gedacht dat we als mens worden voortgedreven door mooie en minder mooie drijfveren, of worden bepaald door jeugdervaringen of omgeving. Tegenwoordig zie je bij veel therapeuten eigenlijk een omgekeerde scheefheid als in het christendom: men benoemt goede en sterke daden als 'zelf-gedaan', maar zoekt bij de handicaps, de negatieve ervaringen, gevoelens en daden, (nog steeds) naar allerlei externe oorzaken. Een begrip als schuld wordt negatief bekeken, en schuldgevoel als zinloos en overbodig. Gedachten die je een somber of schuldig gevoel bezorgen worden 'geherstructureerd' naar nuchtere onschuld door je te laten beseffen dat je in je denken een aantal vergissingen maakt. Als bijvoorbeeld iemand ons niet lijkt te zien, denken we dat ze ons niet *wil* zien. Of als er in jouw lezing één keer een hapering optrad dat het hele verhaal een mislukking was. We generaliseren, denken in zwart-wit, selecteren ons falen en negeren wat goed gaat en we stellen aan onszelf hogere eisen dan aan anderen (of andersom). Door dergelijke denkfouten kunnen we onszelf de put in werken, soms heel diep.

SCHULDVRAAG VERMIJDEN

In psychotherapie leer je dat soort denken veranderen en de achtergronden van je klachten opsporen in jeugd, ouders of omgeving. De schuldvraag wordt zoveel mogelijk vermeden; wanneer een klant – aan wie het verband tussen (negatief) denken en psychische problemen wordt uitgelegd – oppert dat de depressie dus haar eigen schuld is, doen we onze uiterste best die schuld weg te praten. Dat kan ook, want schuld en verantwoordelijkheid zijn niet hetzelfde. De verantwoordelijkheid voor problemen wordt in bepaalde therapievormen wel aan de cliënt duidelijk gemaakt, met de bedoeling deze beheersing over eigen klachten en leven te doen ervaren. Veel hulpverleners zijn echter niet geheel consequent in dit opzicht en komen daarmee toch weer dicht in de buurt

van de 'christelijke dubbelheid'. Hoewel in theorie en methode veel hulpverlening uitgaat van eigen verantwoordelijkheid aan de zijde van de cliënt, komt dit niet altijd terug in de *houding* van hulpverleners. De 'deskundigheid' van hulpverleners (en macht, op grond van diezelfde deskundigheid, maar ook als gevolg van de structuur van gezondheidszorg) kan ertoe bijdragen dat de klant wordt gezien als iemand die pas 'hulp' kan ontvangen als hij erkent dat hij problemen heeft én erkent dat hij moet worden geholpen. Zo niet, dan is het 'eigen schuld' dat de hulpverlening niet werkt.

Bovendien voelen hulpverleners zich vaak dermate verantwoordelijk voor het redden en genezen van hun cliënten, dat zij de principiële eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid van die andere partij uit het oog verliezen. Volgt op hun reddingsacties niet het bedoelde succes, dan wordt het schuld-idee weer uit de la gehaald en ligt het toch echt aan de klant dat deze zich niet laat helpen. Kortom, successen in hulpverlening worden nogal eens aan de hulpverlener toegeschreven, mislukkingen aan de klant. Waarmee we terug zijn bij de (oude?) gedachten in het christendom.

RUIMTE VOOR TWIJFEL

Als de *gelovige* er werkelijk mag zijn, met haar of zijn hele hebben en houden, heeft dat verschillende consequenties. 'Heil' of verlossing krijgt dan een individuele, persoonlijke invulling en er valt geen uniform stramien te bedenken, waar iedereen in moet passen. Er komt ruimte voor twijfel en onzekerheid en Het Antwoord bestaat niet, of is op zijn hoogst af en toe te vinden door ieder individueel mens zelf. Er is slechts *begeleiding* mogelijk op kleine stukjes van de zoektocht. Daarnaast en op geloofsgebied is de pastor niet deskundiger dan de 'gewone' kerkganger.

Als de *cliënt* er werkelijk mag zijn, precies zoals *déze* cliënt in elkaar zit, heeft dat ook andere gevolgen. Heling of genezing kan eveneens alleen persoonlijk en dus ook door iedereen anders worden ingevuld en er bestaat geen theorie of methode waar iedere klant kan worden ingepast. Verantwoordelijkheid én keuzevrijheid blijven in principe aan de cliënt, zodat de therapeut minder hoeft te 'redden' en niet alles hoeft te weten. Het behoort tot de keuzevrijheid van de cliënt om te kiezen voor honderd procent zekerheid, geluk en assertiviteit, maar ook voor het behoud van enige *onzekerheid*, treurigheid of (een periode van) twijfel. ☆

Aleid Schilder is psychologe en publicist

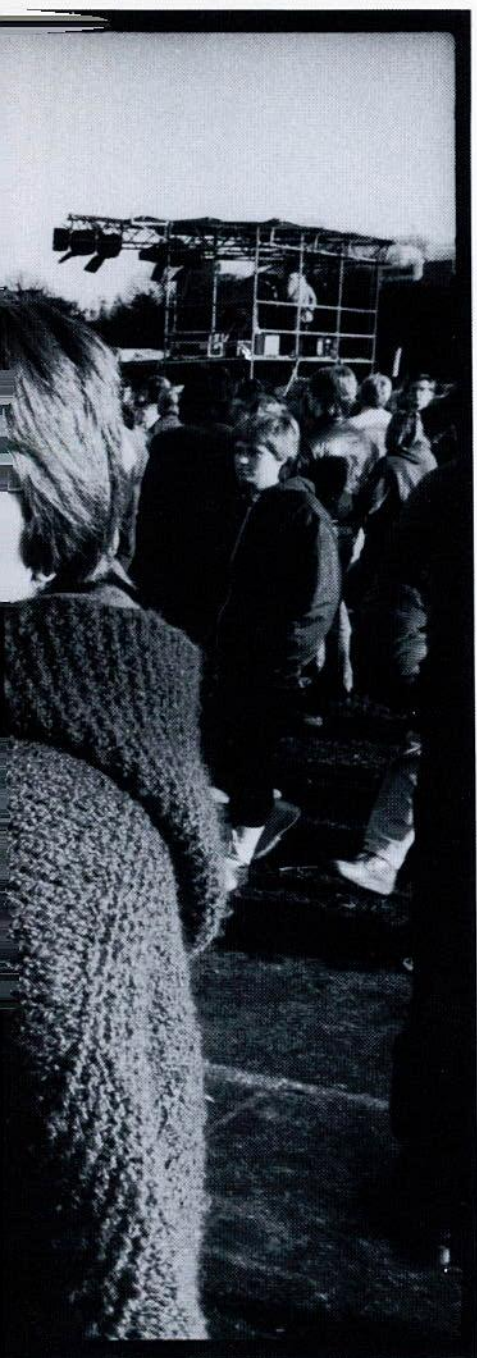

VLUG! HAAL HET
KERSTSTALLETJE WEG,
DAAR KOMT ONZE
HUMANISTISCHE
RAADSMAN !!

door Hannie Singer-Dekker

Voor de theoloog Harry Kuitert is de hele godsdienst een menselijk hulpmiddel om te leven, en voor Harold Kushner is god de maker van alle rechtvaardige wetten - zie de interviews elders in dit kerstnummer. Wat vindt een humanist daarvan? We vroegen het aan Hannie Singer-Dekker die al zeer lang lid is van het Humanistisch Verbond. Ze respecteert hun geloof, maar zij hebben haar niet kunnen overtuigen. Zij houdt het toch liever bij de eeuwige twijfel omwille van de waarheid, die altijd vluchtig is.

EEUWIGE TWIJFEL OMWILLE VAN DE WAARHEID

Ik moet volstaan met enige losse opmerkingen over onderwerpen, die in deze discussie aan de orde zijn gekomen, maar die niet direct met elkaar in verband staan. De lezer kan daarom geen lopend verhaal van mij verwachten. Ik geef slechts enkele losse beschouwingen, die ik voor de duidelijkheid heb genummerd.

1. Wat mij bij Kuitert en Kushner opvalt, is dat zij eigenlijk zeggen: „Ik (de mens) heb god nodig, dus geloof ik dat hij bestaat.” Maar de vraag of er een god bestaat, wordt niet beantwoord door het antwoord op de vraag of de mens hem nodig heeft. Die vraag wordt ons niet gesteld. De kosmos met alles wat erbij behoort, bestaat zoals zij is. Onze behoeften zijn niet redengevend voor het buiten ons bestaan van wat dan ook. Daarin hebben we te berusten. Intussen betekent dit wel, dat de ander die zegt: „Ik voel dat er nog iets is, iets

dat groter is dan ik en dat de grond van mijn bestaan vormt,” in zijn waarde moeten laten. We hebben niet het recht te zeggen: „dat voel je dan verkeerd”. Sterker nog: we moeten deze redenering die erop uitloopt dat wij niet kunnen weten of een dergelijk iets bestaat, ook voor onszelf relativiseren. We behoren de mogelijkheid open te laten dat de ander, in casu Kuitert of Kushner of beiden, gelijk heeft. Dat is de paradox van ons bestaan.

HET 'KENNENDE' GEVOEL

Het gevoel is van een andere orde dan het denken. We moeten ook de mogelijkheid openlaten dat via het gevoel iets gekend kan worden dat via het denken niet kan worden bewezen. Er zijn zelfs humanisten die dit „kennende” gevoel hebben. Ik ben geneigd te menen dat dit gevoel niet echt „kennend” is, maar voortkomt uit

menselijke behoeften. Maar ik weet tegelijk dat ik daarmee fout kan zitten. Dat erken ik en daarom moet ik de ander in zijn geloof eerbiedigen.

Iets anders is dat zodra die ander langs de weg van de redenering het bestaan van dit iets wil aantonen, althans aannemelijk maken, ik mij wel gerechtigd acht daarop met een redenering te antwoorden. Misschien willen Kuitert en Kushner niets aantonen. Als zij dat wel willen, zullen zij mijns inziens eerst moeten antwoorden op de vraag hoe het bestaan van god kan worden aangetoond met het gegeven dat de mens behoefte aan zoiets heeft. Daarin zijn zij mijns inziens in hun, in dit blad weergegeven, redenering niet geslaagd. Dat wil niet zeggen dat ik hen niet respecteer. Ik voel ook geen enkele behoefte hun geloofszekerheid aan te tasten. Gezien de hierboven weergegeven redenering heb ik daartoe – ook volgens mijn eigen opvattingen – niet eens

het recht. Ik kan alleen zeggen, dat zij mij niet overtuigd hebben. Als zij mij in mijn niet-weten nu ook respecteren (en ik neem aan dat zij dit doen), kunnen we rustig samen verder leven.

STEVIGER PLECHTANKER

2. Intussen moeten wij, Humanisten, wel erkennen, dat wij de mensheid weinig te bieden hebben. Zelfs niet de troost en de aanvaarding door een geheimzinnig operwezen, dat weliswaar allang niet meer almachtig is (zie Kushner), maar dat wel eindeloos trouw is. Volgens ons hebben de mensen alleen elkaar om te troosten en te aanvaarden. Daarvan maken we dan ook een groot punt. Maar laten we eerlijk wezen: mensen laten elkaar nogal eens in de steek. Daaraan kunnen zelfs humanisten niet veel veranderen. De eeuwig troostende, aanvaardende en vergevende god is een veel steviger plechtanker – als je maar in hem kunt geloven.

En dan verkiezen wij principieel de eeuwige twijfel, om der wille van de waarheid. Dat is eigenlijk een harde levenshouding, hoezeer zij ook de nadruk legt op de medemenselijkheid.

In de praktijk valt het allemaal verbazend mee. De christenen en godsdienstigen van andere origine munten in het menselijk verkeer ook niet altijd uit door medegevoel en aangezien hun god zich nu eenmaal alleen aan de gelovigen kan openbaren maakt zijn bestaan voor de ongelovigen in de praktijk van alledag niets uit. Op deze basis blijken wij dan ook heel goed te kunnen samenwerken. Zelfs bij de meer „geestelijke” werkzaamheden blijken wij nog een hele tijd samen te kunnen optrekken. dat bleek mij weer zo duidelijk tijdens het onlangs gehouden Symposium over schuldverwerking door mensen, die wegens een ernstig misdrijf van hun vrijheid zijn beroofd. Daar trokken katholieken, protestanten en humanisten gezamenlijk op en het was opvallend hoe goed ze elkaar begrepen.

DE DWANG VAN INSTITUTEN

3. Glastra van Loon trekt in de discussie nogal ten strijde tegen het gezag en de angst waarmee de kerken hun aanhangers onder druk zetten. Daarin geef ik hem gelijk, maar ik wil daaraan wel iets toevoegen. Wanneer een groep mensen zich gaat organiseren met de bedoeling een bepaalde idee uit te dragen, heb je zoiets als een instituut. En die georganiseerde collectiviteit gaat dwingen. Dat hebben de kerken gedaan. Ze doen dat nog. Maar ik denk, dat het hier gaat om een eigenschap, die alle collectiviteiten gemeen hebben. Het Humanistisch Verbond loopt dat risico evengoed. Het HV is ontstaan in een andere tijd dan die waarin de kerken, waarvan hier sprake is, zijn ontstaan. Gelukkig. De scheiding

We behoren als humanisten de mogelijkheid open te laten dat de ander, in casu Kuitert of Kushner of beiden, gelijk heeft. Dat is de paradox van ons bestaan

van kerk en staat maakt het in ons land tegenwoordig mogelijk zo'n instituut te ontvluchten. Ik geef graag toe, dat dit gevoelsmatig heel moeilijk kan liggen. Maar je wordt niet verbrand omdat je uit de kerk bent gelopen. Het feit dat organisaties op basis van geloof of levensovertuiging voor de bestuurlijke overheid van gelijke waarde zijn, maakt het ook mogelijk van de ene organisatie naar de andere te lopen. Je mag ze zelfs in het openbaar bekritisseren. Dat dwingt al die organisaties op hun hoede te zijn en te proberen de, soms ongewilde, dwang die van hen uitgaat, in de hand te houden. Glastra maakt in deze discussie op mij enigszins de indruk alsof hij meent, dat het humanisme in dit opzicht „beter” is dan de kerken. Dat geloof ik niet.

Ik vermoed dat de dwang, die van instituten uitgaat, iets te maken heeft met de behoefte aan zekerheid die wij allen hebben. Wie de ideeën, welke wij aanhangen, kritiseert, tast onze zekerheden aan. En dat kunnen we niet goed verdragen. Dat is een algemeen menselijke eigenschap, die niet alleen aan gelovigen is voorbehouden. In het Verbond zal men niet zo gauw worden aangekeken op wat men al of niet nog „gelooft”. Wat dat betreft kunnen we wel wat hebben. Maar soms zie ik toch een gevaarlijk af-drijven naar politieke zekerheden die niet mogen worden aangetast. Zo krijg ik weleens de indruk, dat volgens velen in het Verbond iemand die niet politiek-links is (wat dat dan ook wezen moge), niet een goed humanist kan zijn. Ik kom in het HV ook weleens een lid van de VVD tegen die zijn politieke overtuiging maar niet al te duidelijk laat uitkomen. In tegenstelling tot leden van linkse partijen die weinig moeite lijken te hebben op een gemeenschaps-bijeenkomst hun politieke stellingname kenbaar te maken. Dat doen ze dan niet zozeer om politieke aanhang te verwerven, maar meer in de argeloze overtuiging dat een goed humanist natuurlijk – minstens ongeveer – dezelfde politieke opvatting heeft als zij.

Het Verbond is maar een kleine organisatie. Als je daar uitloopt gebeurt je verder niets. Maar het is wel voor velen de enige plaats waar zij wat geborgenheid ondervinden. Het kan moeilijk zijn dat op te geven. Dat schept de mogelijkheid tot een subtiel soort dwang. Mensen

kunnen zich namelijk buitengesloten voelen, terwijl ze toch juist zo graag erbij willen behoren. Het Verbond heeft zijn leden veel minder te bieden dan de kerken aan hun volgelingen: geen leven na de dood, geen vergeving der zonden, geen eeuwigdurende trouw en liefde van de allerhoogste. Dientengevolge is de dwang die het Verbond kan uitoefenen ook aanzienlijk kleiner. Maar in beginsel is de mogelijkheid daartoe evengoed aanwezig. Het lijkt mij goed dat in te zien en er tegen te waken dat die dwang, onbewust, wordt uitgeoefend.

Ik ben het met Kuitert eens als hij zegt: Instituten hebben we nodig. Het HV is ook een instituut dat we niet kunnen missen, maar dat dezelfde gevaren in zich bergt als alle andere instituten. Dat is dus weer een paradox: je weet dat het gevaarlijk is, dat het de neiging vertoont mensen op waarheden vast te pinnen, maar we houden het instituut in stand omdat wij er niet buiten kunnen.

DE VLUCHTIGE WAARHEID

4. Ik ben Kushner erkentelijk voor zijn stelling, dat de ondergang van het communisme niet de ondergang van het atheïsme en het socialisme betekent. Voor mij betekent zij: de ondergang van een methode van bestuur, waarbij dwang tot atheïsme of socialisme tot een aanvaardbare zaak is geworden. Het gaat niet om het atheïsme (in de zin van niet in god geloven omdat je nu eenmaal niet kunt weten of hij bestaat), maar om de dwang tot atheïsme. Wie mensen wil dwingen tot ongelof komt verkeerd uit, net zo goed als degene die wil dwingen tot geloof. Wie zijn opvattingen of – zo men wil – waarheden omtrent het reilen en zeilen van een samenleving wil neerleggen in een politieke ideologie en deze tot de eeuwige en laatste waarheid wil verklaren, zal ook vastlopen. Er zijn geen absolute waarheden. De waarheid is altijd voorlopig, zij is altijd vluchtig. Zij neemt een andere vorm aan naarmate de omstandigheden veranderen. Een samenleving die leeft onder de druk van een ijzeren ideologie, die niet mag worden aangetast of zelfs maar bekritiseerd, is tot ondergang gedoemd. Dat leert de ondergang van het communisme in het oostblok. De samenleving waarin een mogelijkheid tot verandering is ingebouwd, waar men beseft dat wat men ook doet, men het ook altijd weer ver-

keerd of – in het beste geval – niet goed genoeg doet, waarin kritiek niet alleen is toegelaten, maar als noodzakelijke voorwaarde tot vooruitgang wordt aanvaard, zo'n samenleving heeft een kans (maar ook niet meer dan dat) redelijk in evenwicht te blijven.

Dat lijkt een sombere conclusie, zo tegen Kerstmis. Maar er valt mee te leven. Tenminste: onder voorwaarde dat je voldoende eten, een dak boven je hoofd en warme kleding hebt, terwijl je bovendien een luisterend oor en een beetje medeleven van andere mensen hebt kunnen vinden. Het lijkt zo weinig gevraagd maar het blijkt, zelfs in ons welvarend Nederland, nog een hele klus dat voor iedereen te verwezenlijken. Toch lijkt het mij niet overdreven in de mogelijkheid tot verwezenlijking daarvan te blijven geloven. Al valt met grote waarschijnlijkheid te voorspellen, dat op weg naar dit doel nog vele fouten zullen worden gemaakt, verkeerde wegen zullen worden bewandeld en vele – ten onrechte als onwrikbaar aangenomen – zekerheden zullen sneuvelen.

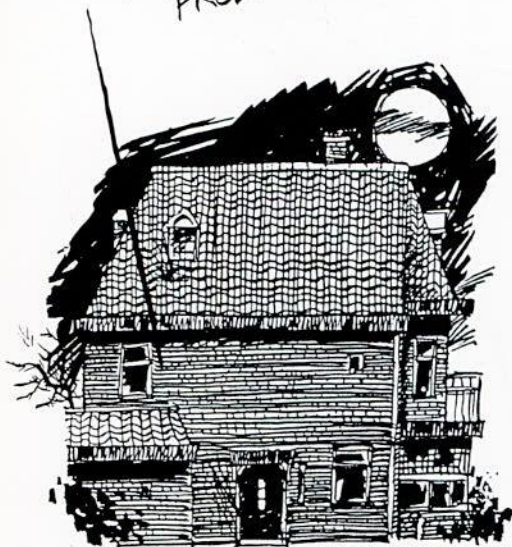
Hannie Singer-Dekker is emeritus hoogleraar rechtsgeleerdheid en lid van de Verbondsraad

AnoNe

Foto: HH/ Hans Aarsman

ALS DE SLAAP
KAMERDEUR PIEPT
HAAL IK MORGEN
EEN ONVOLDOENDE
VOOR M'N
PROEFWERK

ALS IK DE SCHADUW
NAAST DE MAT RAAK
SPRINGT EREEN
HELE ENGE WOLF UIT
DE GANGKAST

ALS IK EEN DRUPPEL
OP DE BRIL PLAS
VLEGT HET
HUIS IN DE
BRAND

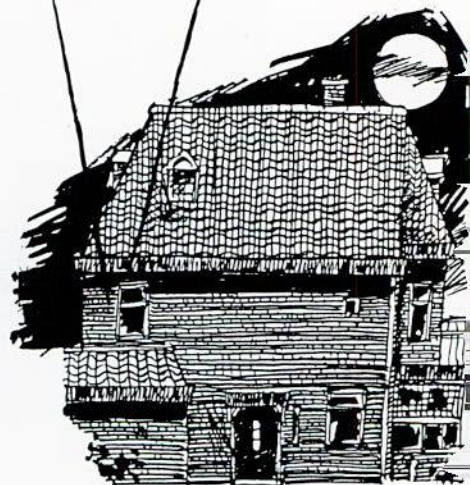
ALS IK NIET IN
7 STAPPEN BIJ MIJN
KAMERDEUR TERUG
BEN VLEGT DE HELE
STAD IN BRAND

ALS IK DE DREMPEL
AANRAAK WORDEN
PAPPA EN MAMMA
NOOIT MEER
WAKKER

OEFF...
DANKU
LIEVE HEER!
WAT ZOU IK ZONDER
U MOETEN BEGINNEN

[Handwritten signature]

Niks

Van mijn geloof ben ik Niks. Dat heb ik in mijn jeugd zo geleerd: als de mensen je vragen wat je geloof is, zeg je dat je Niks bent. Mijn ouders hadden een goede reden om Niks te zijn. In de oorlog zijn ze vervolgd omdat ze joods waren. Ik ben opgevoed zonder enig idee van een opperwezen en ik heb het nooit gemist.

Mensen die wel een geloof zijn toegedaan, schudden meewarig hun hoofd als ze het horen. Ze vinden het jammer van de joods-historische traditie en ze denken dat het leven zonder toezien voogd of een hiernamaals een armoedig bestaan is. Daarnaast maken ze zich zorgen over de culturele waarde van het geloof. Dan bedoelen ze meestal de bijbel. 'Onze hele cultuur is gegrondvest op de bijbel', zeggen ze, 'Zonder bijbelkennis mis je zoveel.'

Dat is natuurlijk onzin. Ik heb misschien niet zoveel bijbelgelezen als Jan Wolkers, maar dat hebben de meeste katholieken ook niet. Die hebben hun bijbelkennis ook maar zo'n beetje van horen zeggen via meneer pastoor en ik kan trouwens aardig meekomen in de cultuur.

Op de lagere school vergeleken we onze godsdiensten. Er waren katholieke kinderen, protestante kinderen en twee joodse jongetjes, maar die deden nooit mee met de discussie.

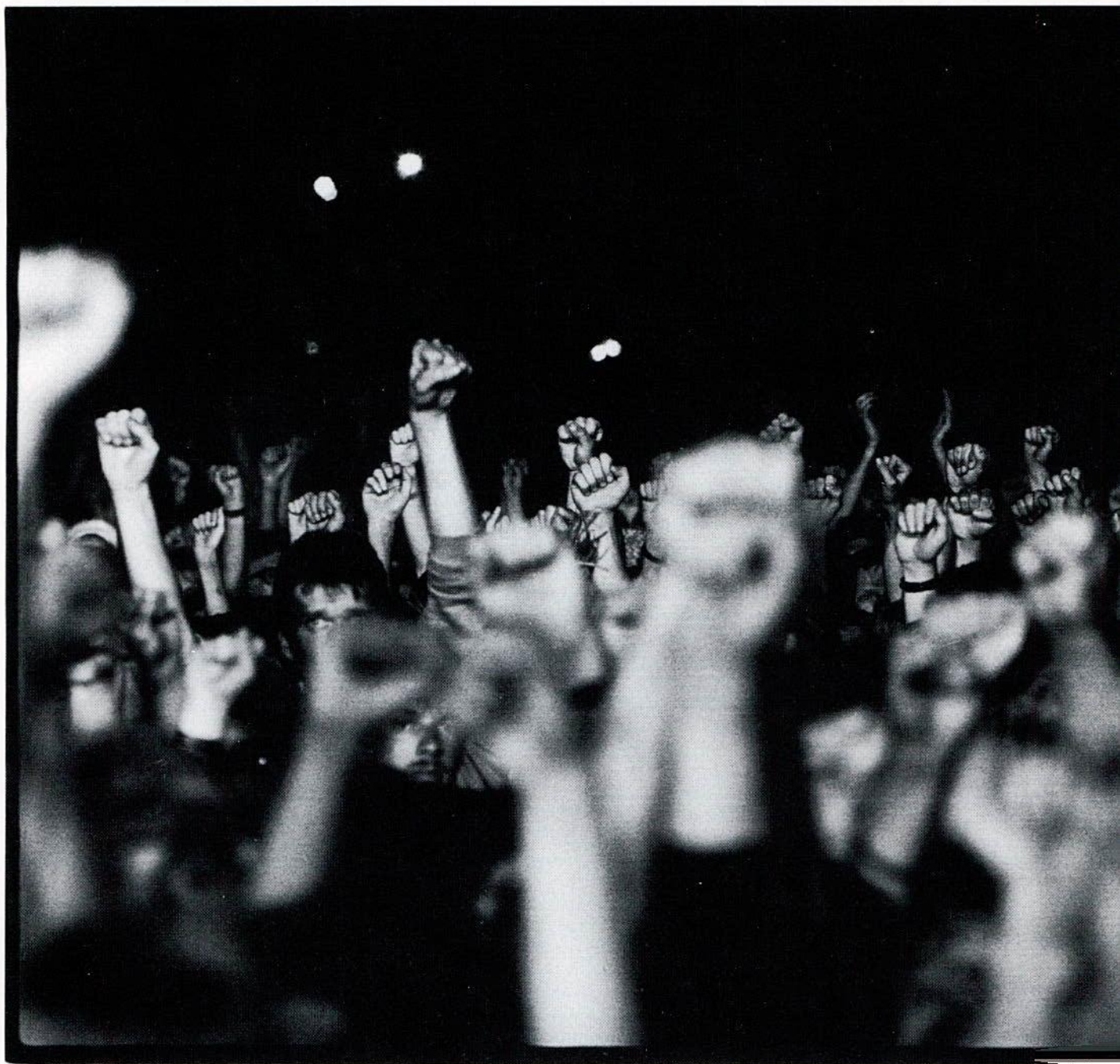
'Waar ga jij dan heen als je dood bent?' hoorden de christelijke kinderen. 'Nergens heen', zei ik, want dat had ik zo geleerd. Ik vond het natuurlijk wel jammer dat ik nergens naar toe ging en de christelijke kinderen wel, maar die maakten evengoed niet de indruk dat ze met meer animo zouden sterven dan ik.

Ik praat maar hoogst zelden over godsdiensten. Ik vind het geen opwindend onderwerp. Alles wat er over te beweren valt is speculatief en helpt je in het dagelijks leven ook niet verder. Integendeel zelfs. De meeste godsdiensten zijn niet erg gebruikersvriendelijk. Er zijn strenge regels wat betreft de rituelen die uitgevoerd moeten worden en in bijna ieder geloof wordt seksueel genot verhinderd.

Daarom zijn mensen die hun godsdienst serieus nemen vaak seksueel een beetje onevenwichtig. Hoe braaf ze ook proberen te leven, de natuur laat zich niet dwingen. Voor je het weet heb je een doodzonde begaan. Dat kan een leven erg bederven.

Gelovige mensen zeggen veel troost te ondervinden van hun godsdienst. Dat is maar goed ook, want ze twijfelen veel. Dat ligt aan de vragen die ze stellen, vragen omtrent de eeuwigheid, de zin van het bestaan en de betekenis van hun ervaringen. Waarom, o heer, overkomt mij dit?

Dat is een vraag die in mij niet snel zal opkomen. Ik heb het nooit verontrustend gevonden dat ik niet weet of het leven een zinloze onderneming is of niet. De meeste verrichtingen in een mensenleven zijn tot op zekere hoogte futiel. Wat is de diepere zin van een welbestede ochtend? Op 5 april 1990 overleed Nico Scheepmaker. Dat betekende een schrijnend verlies. Ik denk vaak aan hem en dan zou ik willen dat hij nog ergens was. Soms, als ik ruzie heb met mijn schrijfmachine, roep ik hem aan: 'Nico, kom me alsjeblieft helpen!' Dan doe ik een poosje niks en even later lukt het stukje wel. Gedachten zijn vrij.

Er blijkt in de afgelopen decennia heel wat sociaal-wetenschappelijk onderzoek op het terrein van jongeren te zijn verricht.

De resultaten wijzen onveranderlijk in dezelfde richting: ontkerkelijking en ontkerstening zijn in ons land manifeste ontwikkelingen waarvan jongeren geen afwijking te zien geven, maar wel de voorhoede vormen. Zij lopen voorop in een afvalrace.

KERKVERLATING

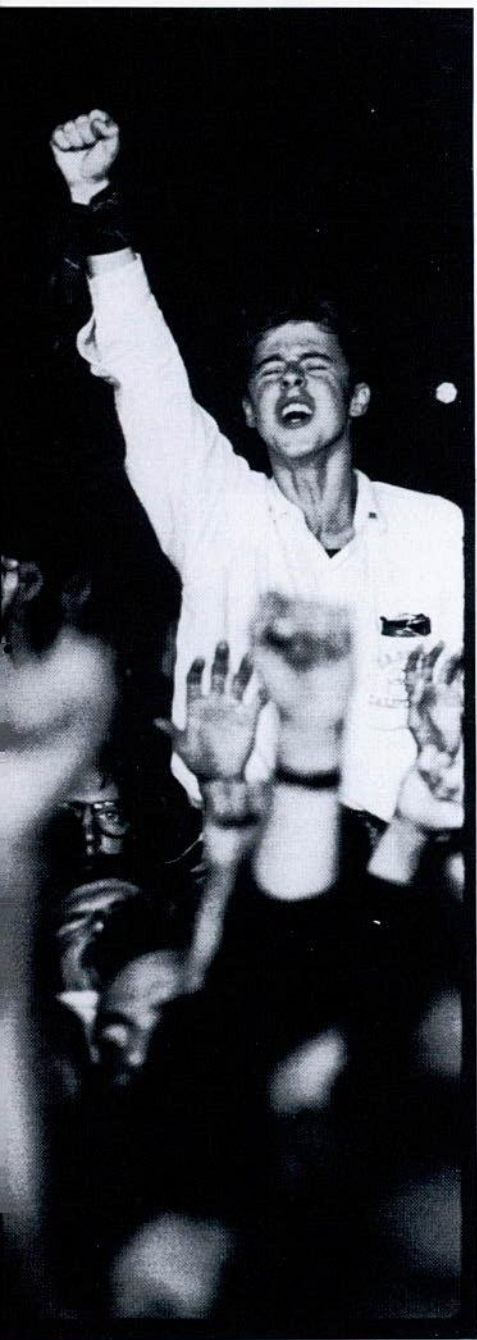
Dat het zich van de kerk afwenden door jongeren een exclusief probleem van deze leeftijdscategorie zou zijn, lijkt een misvatting. De oorzaken van onverschilligheid en ongelof liggen niet in specifieke jongerenkenmerken. Hun kerkverlating is terug te voeren op de secularisatie, in de betekenis van de afnemende geldigheid en relevantie van godsdienstige waarheden en waarden voor godsdienstige mensen. Of, in een definitie van O. Schreuder: 'de ontvlechting van de diverse levenssferen – godsdienst, econo-

mie, politiek, gezondheidszorg, media enzovoorts – die zich onafhankelijk volgens hun eigen wetten gaan gedragen en niet meer volgens de voorschriften van de religie en de kerkelijke leiding.' (Van der Ploeg 1985, Benjamins en Van der Ploeg 1988)

Met het doorspelen van de Zwarte Piet van het geloofsverval naar 'de jeugd van tegenwoordig' slaan de kerkelijke instituties dan ook de plank mis. Deze jeugd heeft het voorrecht niet langer de uiterlijke schijn te hoeven ophouden. In de kielzog van de institutionele verandering neemt de *culturele* differentiatie explosief toe: een uitwaaiing van levenssferen en -stijlen die door ontzuiling, internationale uitwisseling en op de spits gedreven visibiliteit evenzovele attracties voor jongeren vormen.

VLOEIENDE OVERGANGEN

In de gedeconfessionaliseerde en geürbaniseerde samenleving – waartoe zelfs het platteland meer en meer gaat behoren – grijpen

Popconcert. Eerbetoon aan Steve Biko tijdens nummer 'Biko' van Peter Gabriel

Waar staan de huidige jonge volwassenen eigenlijk tussen geloof en twijfel? Zij behoren toch tot de eerste niet-gelovige generatie in Nederland. Waarin geloven zij als het niet meer in een god is, wat is dan hun inspiratiebron? Wij vroegen het aan mediasocioloog Peter Hofstede. Het toeval wil dat hem enkele recente publicaties ten dienste staan aangaande jongeren en geloof, op grond van onderzoek waarbij hij aan de Groninger Universiteit een bemiddelende rol vervulde.

VAN JOHANNES DE HEER TOT MADONNA

vele jongeren bewust de kans om van sociaal klimaat te veranderen en daarmee tevens van levenswijze en opinies. Daarbij stuiten zij op telkens weer andere betekenissen, normen en waarden, waardoor hun werkelijkheidsperspectief en daarmee ook hun identiteit en waardenoriëntatie versnipperd raken. De drempels voor bekering en omhelzing van een nieuwe vorm van geloof—in jezelf, in de medemens—zijn doorgaans niet zeer hoog. 'De overgangen zijn vaak vloeiend. Haast ongemerkt valt men van de ene groep in de andere, van de ene levensstijl in de andere', zegt de socioloog Johan Goudsblom.

Nederland is een smeltkroes van cultureel op drift geraakte jongeren, die op vleugels van kortstondige modegrillen, media-prefenties en vooral popmuziek van de ene naar de andere levenssfeer fladderen. Bestaan er muzikale zuilen? Jongeren die uit het ouderlijk milieu in de maatschappij belanden zonder houvast, oriënteren zich onder andere

via het gevarieerde muzikaanbod op mogelijke aansluiting bij gevoels- en geestverwanten.

VIJF MUZIEKTYPES

Sommigen menen dat popmuziek het dominante gemeenschappelijke kenmerk is van de jonge generatie. In werkelijkheid echter is het juist één van de belangrijkste onderscheidende kenmerken. In een door het marktonderzoekbureau Inter/View uitgevoerd onderzoek 'Jeugd '87', in samenwerking met de Subfaculteit Maatschappijwetenschappen van de K.U. Nijmegen, krijgt de lezer een vijftal onderscheiden 'muziektypes' voorgeschoteld, die naar even zoveel cultureel gedifferentieerde manieren van leven verwijzen. Deze variabele affiniteit toont aan, dat om de jongeren cultureel 'in kaart te brengen' heden ten dage andere criteria gelden dan bijvoorbeeld in de jaren vijftig. Toen kon het sociaal onderzoek zich

nog veilig bedienen van de differentiërende basiskennmerken inzake kerkelijke gezindte en frequentie van kerkgang.

1. *Klassiek*: scoort hoog op belangstelling voor klassieke muziek, jazz, blues en chansons. Dit type is sterker aanwezig onder jongeren van 20-24 jaar. Jongeren van 12-19 vertonen een sterke afkeer. Favoriet onder beter opgeleiden, getrouwen en samenwonenden, jongeren die de krant graag lezen en jongeren die zouden gaan stemmen in geval van verkiezingen.

2. *Zwarte dansmuziek*: disco, soul, funk, rap en reggae. Sterke aanhang onder schoolieren en jongeren met verkering.

Weinig in trek onder getrouwen en samenwonenden. De jongeren van dit type lezen minder vaak dan gemiddeld over politiek in de krant.

3. *Mainstream muziek*: het Nederlands-talig levenslied en dito popmuziek, schlagers, country en hitparademuziek. Minder

frequent onder scholieren dan onder wer-
kenden, werklozen, getrouwde mannen en
vooral in trek bij (huis)vrouwen. Lezers van
politiek in de krant houden niet van main-
stream muziek.

4. *Rock*: een weinig geprofileerde groep
liefhebbers van punk, hardrock en gewone
rock, waarbij mannen hoger scoren dan
vrouwen.

5. *Symfonische pop en synthesizermuziek*:
in sterkere mate aanwezig onder middel-
baar opgeleiden en onder jongeren die vaak
over politiek in de krant lezen. (Sikkema
1987)

Dat muziek zich leent als geseculariseerd
geloofsartikel, blijkt ook uit het feit dat
sommige stromingen in de popmuziek al
sinds jaar en dag dragers van verzet en poli-
tieke betrokkenheid zijn. Bijvoorbeeld *Band
Aid* (tegen honger in Afrika) en *Rock
against Racism*. Het vermoeden bestaat dat
popmuziek via de media – gelijk de gestadi-
ge drop die de steen uitholt – een niet te
verwaarlozen bijdrage heeft geleverd aan de
politieke ommekeer in Oost-Europa. Niet
voor niets kwam het tot een doorbraak in
1989 toen de 'Political Pop' haar hoogte-
punt had bereikt. Momenteel bevinden jon-
geren zich alweer in de fase van 'Post-Politi-
cal Pop'. (Redhead 1990)

GEBORGEN VOELEN

Twijfel of geloof lijken tegenwoordig vaker
gerelateerd aan het zich al of niet thuisvoe-
len bij een bepaalde popgroep of muzikale
stroming, dan bij een kerk of een religieuze

Twijfel of geloof onder jongeren lijken meer te maken te hebben het zich al dan niet thuisvoelen bij een muzikale stroming dan bij een religieuze gezindte

gezindte. Max Weber, de grote gods-
dienstsocioloog, zei van zichzelf dat hij niet
'religieus muzikalisch' was. Hij zocht slechts
naar de bronnen van de westerse rationali-
teit.

In deze beschouwing wordt een lans gebro-
ken voor de visie dat de jeugd van Neder-
land 'muzikalisch religieus' is. Met rationali-
teit heeft dat juist weinig te maken. Jongeren
voelen zich tegenwoordig min of meer ge-
borg in de schoot van een muziekstroming.
Het tonen van een voorkeur voor een
bepaald muziektype laat anderen zien wie je
bent of wilt zijn. Dat wil zeggen, het bepaalt
mede iemands 'identiteit'.

Twijfel of geloof (in de zin van: het leven
niet of wel 'zien zitten') hebben alles te ma-
ken met het identiteitsvraagstuk. Een cul-
tuurschok wacht de jongere die thuis in een
streng patroon van normen en waarden is
opgevoed maar zich daaraan in een toleran-
te, relatief libertijnse omgeving onttrekt.
Dat is niet zonder risico's. In zulke gevallen
gaapt er vaak een existantiële kloof tussen
het opzeggen van de onvoorwaardelijke
loyaliteit aan het milieu van herkomst, zon-
der dat men op korte termijn ergens anders

voldoende houvast vindt. Wanneer het indi-
vidu zich in geen enkele groep meer thuis-
voelt, gaat het twijfelen aan iedere waar-
heid. (De sociaal-psycholoog Kurt Lewin
signaleerde dit verschijnsel bij de tweede of
derde generatie etnische minderheden in
Amerika.)

GEEN CULTUURSCHOK

Noch een dergelijke vorm van aan wanhoop
grenzende twijfel, noch de door Lewin ge-
constateerde cultuurschok zijn Van der
Ploeg c.s. bij hun onderzoek tegengekomen.
Ofschoon het toch plaats had onder ex-le-
den van de gereformeerde kerk in Gronin-
gen, ogenschijnlijk één der laatste bolwer-
ken van christelijke geloofstraditie in ons
land. Integendeel. De conclusies geven aan
dat het blijkbaar mogelijk is om – als jonge-
re – zonder zingevende werkelijkheidsop-
vattingen te leven en toch niet te lijden onder
het 'gemis' daaraan. Er blijkt minder twijfel
en onzekerheid onder jongeren te worden
aangetroffen dan de selectief-negatieve
kleurschildering in een deel van de media
doet verwachten (criminaliteit, drugs, van-
dalisme, zelfmoord – in alfabetische volg-
orde).

Liever geloven in

Dit leidt tot de constatering van een paradox. Het ongeloof onder jongeren is niet – zoals de kerken bezorgd suggereren – een breuk met de ouderlijke traditie, doch juist een continuering ervan. Over de hele lijn blijkt dat de afnemende godsdienstigheid van jongeren in het verlengde ligt van wat zij als kind thuis hebben meegemaakt. De invloed van het godsdienstige klimaat in het ouderlijk huis blijkt doorslaggevend. Daarmee vergeleken vallen alle andere verklarende factoren qua zwaarte in het niet.

Met andere woorden: de breuk met de geloofstraditie moet zich al ten minste een generatie eerder hebben voltrokken, zonder dat dit naar buiten toe duidelijk zichtbaar was. Of is er sprake van een veel geleidelijker proces? Al sedert de late middeleeuwen lopen de maatschappelijke macht van de kerk en de culturele invloed van het christelijke gedachtegoed gestadig terug. Nog altijd echter, binnen een aantal traditionele instituties, handhaven elites de ficties van een religieus basispatroon en een geloofscrisis onder jongeren. Deze laatste dient tot elke prijs overwonnen te worden. Op straffe van ondergang. Maar het kerkgebonden geloof van de ouderen die om den brode de machtsposities bemannen en bevrouwen, was reeds vergaand uitgehold.

De ouders waar het hier om gaat, waren zelf een jaar of twintig omstreeks 1965, toen een versnelde culturele revolutie op gang kwam waarin popmuziek een historische rol zou spelen. De opmerkelijke afwezigheid van een existentiële breuk tussen deze ouders en hun 'afvallige' kinderen zou erop kunnen wijzen, dat zich in de afgelopen kwart eeuw een versneld moderniseringsproces heeft voorgedaan. Het losbarstend mediageweld ondersteund door nieuwe technologieën – geluidsversterking, kabel, satelliet, video, walkman, clip – leidde de ouderlijke generatie verborgen maar effectief in verzoeking. De weg liep van Johannes de Heer via Beatles en Rolling Stones naar Madonna en The New Kids.

In geval van twijfel wordt nu gewoon een ander CD-tje in het afspelapparaat gestopt. De vraag of met dit alles een generatie aantreedt, toegerust met een mondiaal bewustzijn van de politieke en ecologische realiteit aan het einde van de twintigste eeuw, was in dit Kerstverhaal overigens niet aan de orde.

Literatuur

- R. A. Benjamins en P. A. van der Ploeg. Gewoonweg gereformeerd. Een onderzoek naar geloofsoverdracht. Franeker 1988.
P. A. van der Ploeg. Het lege testament. Een onderzoek onder jonge kerkverlaters. Franeker 1985.
S. Redhead, The End-of-the-Century Party, Youth and pop touwerds 2000. Manchester University Press 1990.
P. Sikkema (Inter/View), Jeugd Nu. 's-Gravenhage 1988.

Peter Hofstede is mediasocioloog en publicist

Wat doe ik mijn leven méér: geloven of twijfelen? Zonder twijfel kan ik hierop antwoorden dat ik niet geloof in twijfel. Twijfel staat voor twee, tweespalt, verscheurdheid en tragiek en dat voel ik allemaal niet zo. Dit heeft natuurlijk alles te maken met mijn opvoeding en karakterstructuur. Ik kan me ontzettend goed voorstellen dat een ander dat wel voelt. Dat is prima. Als die mij de les daarover niet leest, ik doe dat hem ook niet. Ik denk dat er zeer verschillende 'grondhoudingen' bij mensen mogelijk zijn, van rozig tot uiterst zwart. Mijn grondhouding is vrij kleurloos en ik heb 'm zelf in te kleuren. Gelóóf ik dan meer? Dat hangt er vanaf. Ik geloof niet 'aan'. Dat geloof heeft altijd te maken met iets objectiefs en uitwendigs, of het nu om het bestaan van een god gaat of om dat van natuurkrachten of het levensmysterie. Ik geloof liever 'in'. Geloof heeft dezelfde stam als liefde en libido. Ik geloof in de levensdrift in mezelf die me verbindt met andere mensen en met de hele natuur. Me ervoor afsluiten is doodgaan, eraan appelleren is leven.

Ik kan me best voorstellen dat mensen het hulpmiddel van het geloof 'aan' nodig hebben. Het is de mededeling op het schoolbord over wat het leven allemaal inhoudt, het is het menu bij de maaltijd. God heeft met 'goed' te maken. Ik geloof in god als het goede in ons en dit dan niet als ethisch aftrekseltje van het leven, maar als liefde voor de levensdrift die voortdurend overal en nergens aan het uitbotten is. Het schoolbord en het menu zijn in een bepaalde fase zeer bruikbaar en misschien zelfs onmisbaar. Je leert dingen zien en proeven die je je anders niet zo makkelijk bewust zou zijn geworden. Daarna kunnen het hinderpalen worden zowel voor het 'zien' van de zin als het proeven van de smaak van het leven.

Maar behoren smakeloosheid, wansmaak, onzin en waanzin óók niet tot het volle leven? Ja natuurlijk, alleen niet als onveranderlijke gegevenheden maar als uitdagingen om het dode weer levend te maken, het kwade goed en het lelijke mooi. En het verdriet dan? Dit is ook inherent aan het leven en is ook geen onveranderlijk gegeven. Alleen is het onmogelijk als uitdaging te zien, als iets dat te veranderen zou zijn. Verdriet moet je dóór. Je kan hooguit op de achtergrond het vertrouwen hebben dat je er wel doorheen komt, dat het leven wonden genezen kan.

Humanisme is voor mij het geloof in de mogelijkheden van mensen om als deel van de natuur niet alleen te overleven (dat lijkt tegenwoordig al heel wat!), maar ook om met elkaar van ons leven iets fascinerends te maken. En dat zit niet zozeer in het 'meer' als wel in het 'anders'. Een andere belichting doet soms wonderen. Is Kerstmis niet een mooi moment om daar mee bezig te gaan?

Albert Nieuwland is docent aan de Universiteit voor Humanistiek

Karel van het Reve moge, in een artikelserie over 'het verschijnsel godsdienst' de staf hebben gebroken over 'de ongelofelijke slechtheid van het Opperwezen', zelf ben ik van mening dat Hij, al Zijn schurkenstreken ten spijt, in elk geval een zegen is (geweest) voor kunst en cultuur.

Een mijner collega's gaat prat op het feit dat hij al zijn leven nog nooit de Bijbel ter hand heeft genomen. Waarom zou hij? Hij is orthodox-ongelovig opgevoed en dan heb je aan het Woord dus geen boodschap.

Terwijl een verstandige omgang met het Woord *onmisbaar* is voor een ieder die professioneel met woorden pleegt om te gaan. De schrijver die de pech heeft zonder God & Gebod te zijn opgegroeid, heeft per definitie een artistieke en intellectuele achterstand. Hij is een

vreemdeling in het Jeruzalem van het Oude en Nieuwe Testament, een kleurrijk milieu waarin noest met andermans kalf wordt geploegd en ijverig de verzen tegen de prikkels worden geslagen. Hij begrijpt geen tittel of jota van de vraag waarom het zaliger is te geven dan te ontvangen, hoezeer hij ook naar de vleespotten van Egypte hunkert. Hij is en blijft gewogen en te licht bevonden. Al wordt hij zo wijs als Salomo, al wordt hij zo oud als Methusalem, nooit zal hij weten waar Abraham de mosterd haalt.

Want de Bijbel is in woord en beeld de slagader van onze cultuur, althans in de periode dat het verschijnsel godsdienst het leven domineerde en wereldse thema's (kroningen, veldslagen en mythische halsafsnijderijen niet te na gesproken) uit den Boze waren.

Zo wijs als Salomo

De kunstenaars dichtten, componeerden, schreven en schilderden voornamelijk voor God en diegenen die hen in ruil daarvoor in leven hielden, waren Zijn getabberde zetbazen op dit ondermaanse.

Of tegen God, wat hetzelfde is. Geen verdorvenere thema uit de Heilige Schrift als de geschiedenis van Salome, de wellustige prinses van Judea. Zij is verantwoordelijk voor de marteldood van Johannes de Doper. Daar staat weer tegenover dat zij heeft gefungeerd als katalysator van een onoverzienbare rij van artistieke meesterwerken. Aubrey Beardsley heeft haar getekend, Gustav Moreau heeft haar geschilderd, Oscar Wilde heeft een door en door decadente eenacter over haar geschreven, die door Richard Strauss op onovertroffen wijze op muziek is gezet. Ik zal niet beweren dat slechts het bijbelvaste deel der natie in staat is te begripen waar de geschiedenis precies over ging. Niettemin betekent het een verveelvoudiging van het kunstgenot als je enigszins thuis bent in de oorspronkelijke bron (Mattheus 14:8 - 'En zij, te voren onderricht zijnde van hare moeder, zeide: Geef mij hier in eenen

schotel het hoofd van Johannes den Dooper) van deze onvervalste *horror story*.

Aan de kassa van de meeste internationale musea zijn tegenwoordig veelal kostelijk uitgevoerde catalogi verkrijgbaar. Negeer ze. De beste wegwijzer is en blijft de Bijbel, het boek waarop drieluik van het gebodene is gebaseerd. De man of vrouw die niets met de Bijbel te maken wil hebben, voelt zich in het museum als een analfabeet in de Koninklijke Bibliotheek. Ik heb net om den brode een kleine tournooi langs de diverse Europese musea gemaakt en dacht meerdere keren: Godzijdag dat ik niet christelijk ben opgevoed, en godzijdag dat mijn ouders mij niettemin (gemakshalve) in de zondagschool hebben geparkeerd. Dank zij deze daad van wijs beleid zijn al die kleurrijke bijbelfiguren vertrouwde kennissen van me geworden. De heldhaftige Esther die, samen met haar oom Mordechai, de joden redde uit de klauwen van de boze Haman. Of de truieste Judith, die de bronstige Holofernes het hoofd van de romp heeft gescheiden. Of de kuise Josef, die zich net op tijd uit de armen van de vrouw van Potifar wist te bevrijden.

SUSANNA BESPIED

Ik keek in de Münchner Alte Pinakothek de ogen uit op Albrecht Altdorfers 'Susanna door de ouderlingen bespied' en ergerde mij. Toch weer onvoldoende, tussen de Agatha Christies door, in de Bijbel gelezen! Want ik wist bij God niet waar het over ging, zodat ik plotse-ling op hetzelfde lage ontwikkelingsniveau was teruggeworpen als mijn medemuseumgangers. Gelukkig, in hotel 'Im Bayerischen Bratwurst' lag een exemplaar van de Bijbel, die mij vervolgens de bloedstollende geschiedenis vertelde. Susanna was de mooie vrouw van de rijke Joakim. Zij werd begeerd door twee joodse notabelen, die haar begluurden toen zij in de tuin door haar kamenierster werd gewassen. De ondergeschikte verdween in het paleis om enig reukwerk te halen. E die twee notabelen stortten zich op de nog steeds halfontblote Susanna en wensten haar te 'bekennen', wat een buitengewoon kuis woord voor iets hoogst aanstootgevends is. En was Susanna niet willig, dan - zo dreigde het tweetal - zouden haar belagers onder ede zweren, dat zij zich ontuchtig onder de lathyrus aan de lusten van een jongeman had overgegeven. Enfin, Susanna staat pal, de notabelen zweren hun meeneed, de verdachte wordt ter dood veroordeeld, totdat de wijze Daniël ingrijpt. Hij onderwerpt de leugenachtige notabelen aan een derdegraadsverhoor, en zij vallen getweeëlijk door de mand. De kuise Susanna wordt vrijgesproken en haar ellendige belagers sterven, in haar plaats, de dood door steniging.

door Martin van Amerongen

Is het een prachtig verhaal of niet? Zo vonden gelukkig ook, Rembrandt en Tintoretto, Jordaens en Van Dijk. Zonder de Schrift en Hare Apocriefen hadden zij voornamelijk bomen en lan- taarnpalen getekend.

Bij de illustraties: De mooie Susanna wordt belaagd door de twee ouderlingen. De pen- tekening boven maakte Rembrandt rond 1635. Hieronder het schilderij dat Rem- brandt in 1647 schilderde.

VERWERELDLIJKING

De verzwagering tussen kerk en kunst duurde zo ongeveer tot de tweede helft van de negentiende eeuw. De meeste kunstenaars waren niet meer direct van de protectie van de clerus afhankelijk. Het maecenaat verwereldlijkte en de artist had - thematisch gezien - inmiddels belangrijker dingen aan het hoofd dan God en Gebod. En tegenwoordig is de kunstenaar die het Opperwezen, hoe slecht ook, in woord en klank wenst te bejubelen een *curiosum*, een afsnijfel van de EO of de Evangelisch-Vrijge- maakte Kerkbode.

Dankbaar beluisteren wij het Requiem van Guiseppe Verdi.

Goedgehumeurd fluiten wij de altpartij van het Stabat Mater van Giacomo Rossini. Als de beide heren niet netjes katholiek waren opgevoed, waren deze werken nooit ontstaan.

Maar God is dood en met Hem degenen die Hem in vuistdikke trilogieën beju- belden, Zijn tweedelige meesterwerk il- lustreerden en voor Hem hun klankka- thedralen bouwden. De enige christelij- ke beeldende kunstenaar met enige be- kendheid is Rien Poortvliet - en zelfs die tekent voornamelijk paarden en kabou- ters. Christelijke schrijvers? Ze zijn er wel, ergens achterin de Veluwe, en wor-

den niet tot de serieus te nemen litera- tuur gerekend. Geestelijke composities? Zij worden niet meer geschreven. En wij ervaren al die honderden Bachcan- tates tegenwoordig voornamelijk als oorstrelend *divertissement*, zonder stichtende functie - de discussie over het wezen van de liturgische muziek lijkt inmiddels te zijn verschaald tot de vraag of wij, agnostici, het ons moeten laten welgefallen op zondag door die verdomde kerkklokken uit ons bed te worden gebeierd. Of zoals een lezer in NRC-Handelsblad schreef: 'Dat Jezus is opgestaan, wil toch niet zeggen dat wij *allemaal* ook moeten opstaan?'

Zelf heb ik daar allemaal geen last van. Ik woon in de Amsterdamse binnenstad waar de kerken allang zijn afgebroken of tot fietsenstallingen zijn omge- bouwd. En ach, die paar kerken die er nog zijn...Het zijn de laatste stuiptrek- kingen van een instituut dat steeds meer naar de marge wordt gedrongen. Laat ze dus maar wat beieren. Welluidend is het niet, maar gegeven het feit wat de kerk ons allemaal heeft gegeven moge het de kerk worden vergeven.

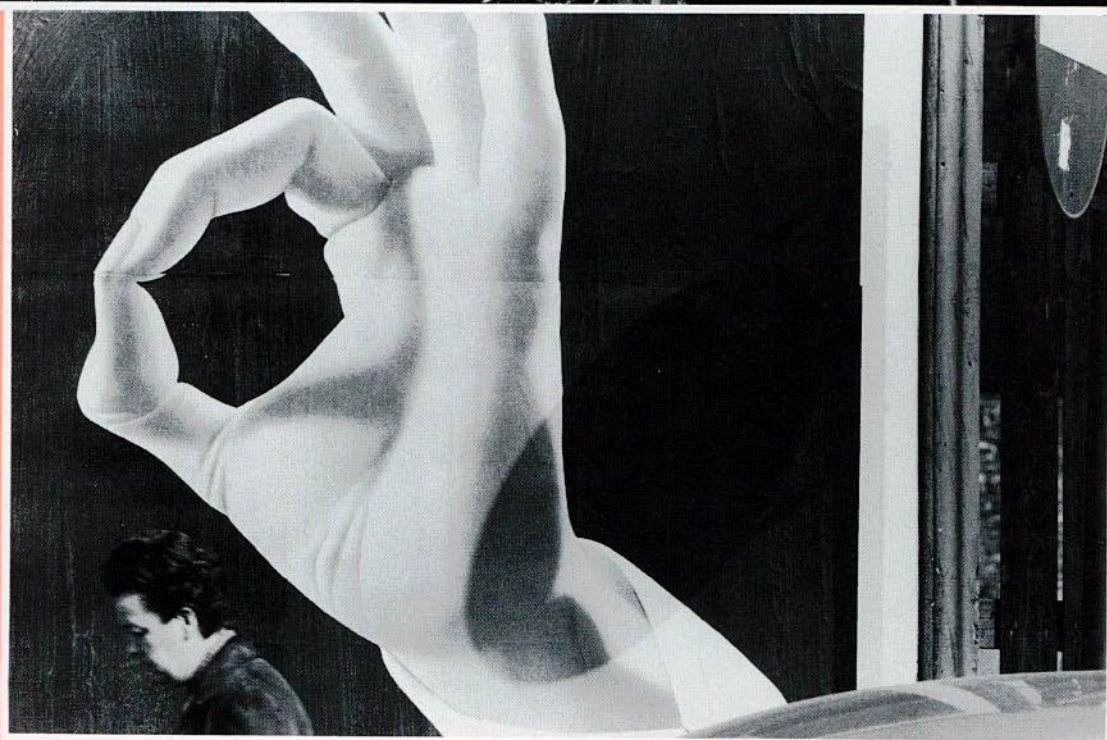
Martin van Amerongen is hoofdredacteur van De Groene en columnist

Foto: Chris Pennarts

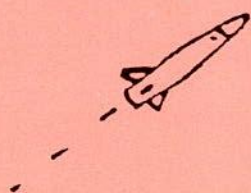
FOTO: HH/HARRIE MEIJER

TUSSEN GELOOF EN TWIJFEL

FOTO: HH/MARCEL MALHERBE

Annie M. G. Schmidt

Vrijblijvend

*En als er een hemel mocht blijken te zijn
daarginds in die lichtblauwe verte
vlak achter die blinkende horizonlijn,
verwacht ik toch eerst graag offerte.*

*Ik ben op de aarde toen ook, indertijd
zo argeloos aan komen drijven...
nou, 't is om te dragen, maar niet – tot mijn spijt –
om over naar huis te schrijven.*

*Daarom zou ik eerst wat gegevens zien,
en ook graag een lijst met de namen,
want kijk, anders wordt het zo pijnlijk misschien:
stel dat de Van Klaverens kwamen*

*dan moet ik weer opstaan en ostentatief
de zaal uitgaan met mijn bazuintje,
dat geeft allemaal weer zo'n ongerief
en waar moet ik heen? Naar het tuintje?*

*Met vleugeltjes ben je wel gauw een eind weg,
dat is zo. Je kunt uit de voeten...
maar toch, ik ben bang dat ik Dingen Zeg
wanneer ik ze weer zou ontmoeten.*

*Dus iets als een passagierslijst misschien...
prospectus, of iets in die richting,
dan kan ik dat op mijn gemak eens bezien
vrijblijvend en zonder verplichting.*

UIT: TOT HIER TOE, UITGEVERIJ QUERIDO, A'DAM

Filosofische workshops in Eindhoven

Arbeid is het thema van filosofische workshops die in januari op de Technische Universiteit in Eindhoven worden georganiseerd door het Humanistisch Studenten Raadswerk (in samenwerking met de Studentenkerk, de Studentenvakbond en het Emancipatiewerk). Tijdens de workshops, die onder leiding staan van drs. Ad Hoogendijk, filosoof, wordt op zoek gegaan naar de filosofische dimensie bij dit thema en naar de belangrijkste waarden en normen die daarbij ieder een rol spelen. Onderzocht wordt de relatie tussen arbeid en nut, arbeid en zin en arbeid en persoonlijk leven. In de laatste workshop komen de consequenties aan de orde voor de organisatie en bedrijfs-cultuur.

De workshops vinden plaats op donderdag 10 januari, 17 januari, en 24 januari 's avonds van 19.30 uur tot 22.00 uur op de Technische Universiteit in Eindhoven. De kosten zijn f 25,- per persoon waarvoor de deelnemer ook het boek 'Spreekuur bij een filosoof' van Ad Hoogendijk ontvangt. Op-gave bij het Humanistisch Studenten Raadswerk (HSR) op maandag en donderdag van 10.00 uur tot 12.00 uur bij Willemien Fraaije: tel.nr. 040-474694. Of schriftelijk aan-melden: Technische Universiteit Eindh-oven, Postbus 513, 5600 MB Eindhoven t.a.v. het HSR.

Debat over publieke moraal en sociale zorg

Op dinsdag 29 januari viert de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht haar tweede Dië's Natalis met een openbaar debat over het thema 'Publieke moraal en sociale zorg'. Het gaat hierbij om de waarden die ten grondslag liggen aan de verzorgingsstaat en de grenzen ervan. De avond zal worden ge-opend door prof.mr.dr J. Soetenhorst-De Savornin Lohman, gewoon hoogleraar van de vakgroep Andragologie aan de Universi-teit van Amsterdam en door prof.dr J.A.A. van Doorn, tot voor kort onder meer colum-nist van NRC Handelsblad. Zij zullen de avond openen met enkele stellingen rond het thema. Niet alleen zullen beide sprekers op elkaars stellingen ingaan, maar ook de twee co-referenten de hoogleraren prof.dr H.P.J.M. Kunneman en prof.dr D.J. van Houten.

(Ingezonden mededeling)

V.G.V.Z. – Vereniging van Geestelijk Verzorger in Ziekenhuizen

In de afgelopen jaren is veel nagedacht over de plaats en de functie van de geestelijke verzorging in de intramurale gezondheidszorg.

Er is in toenemende mate sprake van een zich profileren als eigen beroeps-groep naast de andere disciplines. Mede daarom moet er gewerkt worden aan verdere professionalisering.

In het kader daarvan zoekt het bestuur van de humanistische sector van de Vereniging van Geestelijk Verzorger in Ziekenhuizen, een algemene beroepsvereniging van geestelijk verzorger in de gezondheidszorg,

SUPERVISOREN (M/V)

- met een humanistische levensbeschouwing
- met een gekwalificeerde supervisie-opleiding
- bekend met de gezondheidszorg.

Salariëring volgens richtlijnen van de V.G.V.Z./R.K.P.V.

Schriftelijke reacties naar:

Bestuur V.G.V.Z.-humanistische sector,
Schoolstraat 12,
3581 PT Utrecht.

HV-Vrouwendag over de aartsmoeders van het humanisme

Op zaterdag 9 maart zal weer de landelijke HV-Vrouwendag worden gehouden in het Erasmushuis in Utrecht (Oudkerkhof 11). Dit jaar is het thema 'de aartsmoeders van het humanisme' oftewel 'Inspiratie uit overleving'. De HV-Vrouwengroep die de dag organiseert, geeft hierbij de volgende achtergrondinformatie: Vrouwen geboren rond de Eerste Wereldoorlog en jong waren in de jaren '30, hebben een andere geschiede-nis dan de vrouwen van nu. Hoe zijn hun persoonlijke levenservaringen? De invloed door de maatschappelijke omstandigheden die zij mee hebben gemaakt. Hadden die vrouwen kans op een opleiding? Werd het door hun ouders gestimuleerd? Kon je als meisje een beurs krijgen?

Pas in 1956 werd de regel afgeschaft dat ambtenaressen op de dag van hun huwelijk ontslagen werden! En hoe zat het met het kiezen voor kinderen? Of overkwam je dat bij gebrek aan voorbehoedsmiddel? Hebben zij een humanistische opvoeding gehad? Of was het een bewust gekozen levensovertuiging? Het HV werd pas in 1946 opgericht. In hoeverre heeft de oorlog een rol gespeeld wat betreft veranderingen in hun leven? Al deze vragen zullen worden op 9 maart beantwoord door humanistische vrouwen die het zelf hebben meegemaakt. De aartsmoeders zullen hun ervaringen dan mondeling overleveren.

In het ochtendprogramma zullen zij door Rina Spigt, radiojournaliste bij de HOS, worden geïnterviewd. 's Middags kan men deelnemen aan werkgroepen en/of Boal-groep waarin de positie van vrouwen aan de orde komt. Daarnaast is er gelegenheid om elkaar te ontmoeten en ervaringen uit te wisselen. Deelname aan de slag kost tien gulden, over te maken op giro 197930 van het Humanistisch Verbond te Utrecht onder vermelding van 'Landelijke Vrouwendag 1991'. Als reiskosten een onoverko-melijk vormen, kunt u contact opnemen met Margreet de Leeuw. Graag het bedrag snel overmaken en onderstaande bon invullen, uitknippen en opsturen naar: Huma-nistisch Verbond, Oudkerkhof 11, 3500 AC Utrecht ter attentie van A. de Brauw.

AANMELDINGSBON VROUWENDAG 9 MAART

Naam:

Adres:

Woonplaats/Postcode:

☐ Ik heb het bedrag overgemaakt (aankruisen)

Opsturen naar: Humanistisch Verbond, Oudkerkhof 11, 3500 AC Utrecht
T.a.v. A. de Brauw.

Onbetrouwbare voorlichting

Het onderschrift van Henk Smit, voorzitter HOS-bestuur, onder de ingezonden brief van de heer van Krefeld heeft mij met stomheid geslagen. De voorzitter van onze humanistische voorlichtingsstichting vertelt ons zonder blikken of blozen dat zijn voorlichting opzettelijk eenzijdig is. Dat wil dus zeggen geen voorlichting.

En niet alleen, zegt hij trots, in het geval van de uitzendingen over Israël. Nee, o nee ook in bijvoorbeeld de programma's over euthanasie en homoseksuelen waren we opzettelijk eenzijdig. Ja, voegt hij er triomfantelijk aan toe, we hebben een traditie van eenzijdigheid.

Hoe rijmt de heer Smit dat met de humanistische overtuiging dat we zoveel mogelijk naar onze redelijke verantwoordelijkheid moeten handelen? Hoe rijmt hij het met zijn journalistieke verantwoordelijkheid? Of meent hij dat een journalist de enige mens op aarde is die niet verantwoordelijk zou zijn voor

de gevolgen van zijn daden? Die maar vrij kan schrijven of uitzenden zonder er rekening mee te houden dat zijn eenzijdigheid bij lezers of toehoorders een eenzijdig en dus verkeerd beeld van de werkelijkheid oproept? 'Journalistiek,' zegt hij, is geen rechtspraak waarin hoor en wederhoor moeten leiden tot een afgewogen oordeel.' Ook dat is een verdraaiing van de werkelijkheid. En ik denk dat de heer Smit dat ook wel weet. De journalistiek is - goddank - geen rechtspraak. Maar bij velen is helaas het 'ik heb het toch zelf gehoord of gelezen' gelijk aan de aanvaarding van een rechtelijke uitspraak.

En waarom zou een journalist dan geen verantwoordelijkheid dragen voor een gevolg dat hij - als journalist - zich dubbel bewust zou moeten zijn? Dat getuigt niet van 'grote zorgvuldigheid' (zijn eigen woorden). Integendeel!

E. Asser-Drion (Blaricum)

Reactie:

Laat ik alvorens ik inhoudelijk inga op deze opmerkingen eerst een aantal feitelijke onjuistheden corrigeren.

1. De HOS is niet een voorlichtingsstichting van het Humanistisch Vervbond.

2. Als voorzitter van de HOS heb ik geen journalistieke maar wel degelijk bestuurlijke verantwoordelijkheid.

Die neem ik ten aanzien van deze programma's. In de programmaserie 'Het andere Israël is een heel hard beeld van de staat Israël geschreven. Ook een eenzijdig beeld. Niemand ontkent dat. Niemand ontkent ook dat er niet tegelijkertijd goede initiatieven worden genomen in het land Israël. Niettemin draag de staat Israël zich in de bezette Palestijnse gebieden op een manier die fragant in strijd is met de mensenrechten. Daarover gaan deze programma's. Ze schetsen een beeld dat geheel is opgebouwd uit ware elementen. Zo is een serie programma's tot stand gekomen die velen veront-

Brieven zijn welkom.

Hou het wel kort.

De redactie behoudt zich het recht voor brieven in te korten of niet te plaatsen.

rust heeft. Ik kan mij voorstellen dat velen die Israël een warm hart zijn toegedaan, geschokt zijn. Het is nooit de bedoeling geweest mensen te kwetsen met deze programma's. Wel vind ik het jammer dat de veroorzaakte verontrusting enkel en alleen de Humanistische Omroep Stichting betreft en niet de mensenrechtensituatie in Israël.

Henk Smit (Voorzitter HOS)

Gezelschap

Tijdens verblijf van begin januari tot eind maart in het dorp Cabanas bij Tavira in Portugal had ik graag gezelschap van een persoon die een deel van de dagen ook eigen werk heeft, bijvoorbeeld studie of schilderen.

G.L. Wanrooy, Hobbemaflat E
14 3723 ES Bilthoven
tel.nr. 030-282551

Zoektocht naar cultuurverandering

Graag willen wij reageren op het artikel van Ingeborg van Teeseling over gedachten van de filosoof Jan Bor. Wij zijn namelijk heel blij dat hier gesteld wordt dat we verder willen en moeten dan de doodverklaring van God. De existentiële vragen dwingen ons ertoe. Graag willen we meedenken, vandaar onze reactie. Er wordt gesteld dat het misschien zinloos is, maar ook: 'Het bezig zijn met deze vragen leidt tot een andere manier van denken en van omgaan met de dingen' (dus duidelijk wél zinvol). Het gaat over zaken die groter zijn dan wijzelf - of worden we ons bewust dat we misschien verder kunnen komen dan we in onze beperktheid dachten? 'Het is hoog tijd dat we veranderen' - daarvoor wordt ons gewezen op de schilderkunst. (toch alle ware kunst? Kunst vertelt ons iets universeels, het gaat om de onmiddellijke ervaring, de herkenning van het universele, door open te zijn voor het mysterie. Hartelijk

dank Jan Bor voor deze gedachten! Hopelijk kunnen en willen we in het HV elkaar inspireren meer levenskunstenaar te worden. Waarom zouden we blijven stilstaan bij de doodverklaring van de Verlichters, van een menselijke-mismaakte god. Dat had toen een taak, om bewust te worden hoe menselijk en hoe mismaakt. Maar we moeten verder. Het leven blijft een mysterie waar we deel aan hebben. Temidden van miljoenen melkwegstelsels zijn we, als inherent deel van dat evoluerend heelal, misschien het grootste mysterie voor onszelf. Maar we zijn een 'vreemdsoortig' mysterie als we willen blijven denken dat de dragende, sturende, inherente kracht in deze openbaring van 'leven' dood kan zijn. Dit was onze reactie, graag zouden we horen wat anderen over deze zaken gevonden hebben. An en Wim van den Berg (Amersfoort)

Het andere Israël

Met verontwaardiging volg ik het commentaar van het HV, de HOS en de Verbondsraad (VR) op de reacties van leden die geprotesteerd hebben tegen bovengenoemde uitzendingen. Ik probeer e.e.a. op een rijtje te zetten. De HOS maakt een programma over Israël, waaruit blijkt dat het voor humanisten niet mogelijk is overwogen kritiek te hebben op Israël, zonder daarbij het hele Jodendom een trap te geven. Voorbeelden uit de uitzending: - Joden zijn racisten vanuit hun geloof, zijn moordlustig, hebben talent voor zelfvernietiging; - Wreedheden zijn een specialiteit van Joden; - Niet-joden hebben onzuiver bloed; - Zionisme is dus ook racisme, fundamentalisme, fanatieke „godsdienst”, Israël lijkt op nazi-Duitsland; - Met welk recht noemen Joden zich Joden? Wat is een Jood, bestaan er eigenlijk wel Joden? Dit is antisemitisme en niet bepaald van het zachte soort. De

HOS, het HV en de VR vinden dat niet. Henk Smit vindt het zelfs kwalijk dat sommigen de uitzendingen wel antisemitisch noemen. Hij laat toe dat een groep mensen onderuitgehaald wordt maar draait zich verongelijkt om als zij protesteren. De HOS beweert zorgvuldige maatregelen te hebben genomen emotionele reacties op te vangen; zij hadden die zelfs voorzien... Degenen die opbelden of schreven hebben daar niets van gemerkt. Toen ik, al na de eerste uitzending, opbelde, kreeg ik te horen: „jammer dan, wij vinden dat het moet kunnen”. Meer tekst had Rina Spigt niet in huis. Onverschilligheid, dat is wat de HOS kenmerkt in deze. Is er iemand die nog gelooft in „de oprechte bedoelingen van de integere makers...”? Ook het HV laat steken vallen. Discussies gaan zij uit de weg; zij gaan akkoord met eenzijdige programma's en zetten voor de HOS gewoon het sein op groen, want ook op 20 augustus jl. werden in een uitzending van een gesprek tussen Wim Kayzer

en Stan van Houcke enkele zelfde stellingen gedaan als in de 4 Israël-uitzendingen.

Het klimaat voor antisemitisme is geschapen - voor mij een signaal. „Het voordeel van de twijfel, eerbied voor de menselijke waardigheid, streven naar een volwaardig bestaan in zelfbestemming, tolerantie, verdraagzaamheid” - wat maakt het HV zo ontrouw aan z'n beginselen? Of zijn het gewoon loze kreten en cliché's? Het HV laat toe dat er geesten rijp worden gemaakt voor een virulent antisemitisme, zoals Kant, Schopenhauer en Nietzsche dat deden, met dit verschil: bij de laatsten kon men het herkennen als vijandschap tegen het Jodendom, zij kwamen er voor uit - bij het HV heet het: zorg voor de medemens of oprechte betrokkenheid bij de problemen van het Midden-Oosten.

Het HV aanvaardt impliciet de aansprakelijkheid voor deze uitzendingen als zij zich niet volledig en duidelijk distantieert van de HOS en afstapt van een beleid waardoor de HOS zulke uitzendingen kan presenteren onder de vlag van „zelfstandigheid”.

De VR heeft kennis genomen van de feiten en besluit het te laten bij het gevoerde debat. De VR heeft gewoon zitten sussen. - Guus den Besten: „ik geloof niet dat de HOS bewust heeft willen choqueren.” De HOS schreef echter in de Humanist van oktober dat zij bewust een schokkend programma heeft gemaakt.

- Paul Voorhoeve: „er had horen en wederhoor moeten plaatsvinden.” Waarom hield hij dat niet staande?

- Els van de Waals: „grote gevaren die verzelfstandigd HV-stichtingen met zich meebrengen.” Ik hoor al jaren die geluiden. Constateren van grote gevaren helpt niet veel; was er zelfs nu geen aanleiding er iets aan te doen?

- Hein Roethof maakt een vergelijking met '40-'45: „voortdurend zijn er deportaties.” Hoe durft hij het afvoeren en liquideren van miljoenen joden volgens een perfect schema en systeem te vergelijken met iets van fundamenteel andere aard? De VR liet

het dus ook afweten.

Uitgerekend het HV heeft een sfeer gecreëerd van vooroordeel en haat tegen alles wat Joods is zoals ik in geen jaren welke groep dan ook heb zien doen.

Marry Menschaart (Gouda)

Naschrift:

Als ik in de uitzendingen van de HOS ook maar één uiting van antisemitisme had beluisterd, dan zou ik geen moment hebben geaarzeld om daar met de grootst mogelijke scherppte tegen te protesteren. Ik heb de o.a. in de hierboven afgedrukte brief gewraakte uitzendingen zorgvuldig beluisterd. Ik heb daarin kritiek, scherpe kritiek ook, gehoord op het beleid van de Israëlische regering met betrekking tot de westerlijke oever van de Jordaan en het optreden daar van het Israëlische leger op grond van dat beleid. Noch de uitzendingen in hun geheel noch de daarin gedane uitspraken waren echter naar mijn eerlijke mening antisemitisch. Geen van de in de brief genoemde uitspraken kwam er in voor. Ik kan daarom wat dat aangaat de HOS geen verwijt maken.

Het feit blijft niettemin bestaan, dat anderen in die uitzendingen wel antisemitisme hebben beluisterd. Dat is een feitelijk verschil van beoordeling en van beluisteren van het uitgezondene. Dat is niet iets waarover je kunt discussiëren. Ik kan het alleen met diepe spijt constateren. Een discussie over dit verschil van uitleg en beoordeling van de programma's zou bovendien onvermijdelijk het maken van veronderstellingen met zich brengen over de al dan niet zuivere bedoelingen van de programmamakers en het al dan niet met een zuiver oor luisteren naar die programma's door mijzelf, respectievelijk door degenen die de programmamakers van antisemitisme verdenken. Dat is nogal wat. Ik kan in mijzelf niet de vrijheid vinden voor het maken van zulke veronderstellingen over anderen. Ik kan alleen een beroep doen op degenen die de programma's anders beoordelen dan ikzelf om bij al-

le diepgaande verschil van mening de oprechtheid van mijzelf en het ontbreken van ook maar een zweem van antisemitisme te aanvaarden. Op die basis ben ik graag bereid tot een gesprek waarin wij kunnen trachten de verstoorde verhoudingen op te helderen en de vertrouwensbasis te herstellen.

Eén ding moet hier voor alle duidelijkheid aan worden toegevoegd. Het bovenstaande betekent niet dat ik en de andere leden van het hoofdbestuur geen kritiek zouden hebben op deze programma's van de HOS. Dat dat is iets heel anders dan hen te beschuldigen of verdereken van antisemitisme.

Jan Glastra van Loon
(Voorzitter van het HV)

Discussie gesloten

Een beetje heidens kabaal

Bij alle onzekerheden in de seizoenen staat één ding onverbiddeijk vast: wij zullen in december door alle media overspoeld worden met lofuitingen op De Stille Nacht en De Blijde Geboorte. Uit talrijke kanalen zal de vocale en zoetgevooisde heilgheid kamerbreed onze woning binnengolven. Je kunt als niet-gelovige best beloven dat je je niet met de kerken bemoeit, maar de kerken bemoeien zich dag in dag uit met jou. Je bent een heiden. Een goddeloze. Een zondaar. Je bent vogelvrij voor allerlei fanatieke bekeerders, die in opdracht van een mysterieus opperwezen aan je deur bellen, je op straat aanschietsen, je in een restaurant een bedelbus onder je neus stoppen. Je moet gered worden, je bent een verloren menskind. Zo is dat. We leven in een christelijk land en dat zul je weten. Als niet-roker moet je toch voortdurend de gewijde nicotine inademen.

Is het zò erg? Ja, zo erg is 't. Als je zoals ik eens een poos de sluipende, opdringerige en hooghartige presentatie van de diverse geloven verzamelt kom je snel

tot een indrukwekkende maar vooral irritante kollektie. Een van de hoofdrollen vervult de hoofdman uit Rome. Honderden keren paradeert deze reislustige in alle journaals, strijkt neer waar hij nauwelijks welkom is, spreekt banvloeken en veto's uit, dwingt mensen dingen te doen en vooral te laten en galmt dan soms tot de massa: „Beloven jullie alle mensen lief te hebben?!” (jaaaa) „Hun rechten te beschermen?” (Jaaaa) Slim en dom, brutaal en huichelachtig. „De katholieke kerk is een bron van bevrijding en redding.” Voor wie? Voor de joden? Voor de vrouw? Voor dictators?

Zelfs de milde Verbondsvoorzitter Glastra van Loon struikelt in de Humanist van november over deze hardvochtige plaatsbekleder die als gast in Indonesië de Islamieten verbiedt aan geboortebepijking te doen. De konklusie van onze voorzitter is: „Dat grenst voor mij aan het niet meer toelaatbare.”

Wat nu? Moeten we als humanisten nu de straat op, manifesteren, protesteren? Nee, dat niet. We mogen wel alle katholieken op die pauselijke aanpak aanspreken. Dat is de slotsom. Niet dat het ook maar één milimeter zal helpen, want niemand heeft iets in de roomse melk te brokkelen. Bijna alle katholieken blijven gehoorzaam katholiek. Een vooraanstaand letterkundige onthulde een poosje geleden in de NRC dat hij zich wel schaamt over zijn kerk, „die soms over lijken gaat”, maar hij is „van huis uit en dus voorgoed en ongeneeslijk katholiek”. In onze dagen wordt er minder bedreigd met de hel en het vagevuur, maar de hersenspoeling en de angst zijn gebleven. „Paus wil gehoorzame Nederlanders” stond twee weken geleden nog als grote kop in de NRC.

Machtsmisbruik van gelovigen – daar gaat het om. Wat doet een humanist daar mee, daar tégen? Weinig, te weinig. Humanisten lijken vooral bedreven te zijn in het beschouwen en het bespiegelen. Je zoekt vaak vergeefs naar wat warmte, een beetje gloed. Als ik in 'n brochure de noodzaak beklemtoon

voor humanistische huizen voor geestelijk gehandicapten, dan vinden bestuurders al gauw dat ik me afzet tegen de kerken. Terwijl de confessionelen „de grenzen van het toelaatbare” voortdurend overschrijven door de bouw van humanistische voorzieningen te vertragen of te verhinderen. Idealen, legt Glastra van Loon uit in het genoemde artikel, zijn mooi, maar idealisme is verkeerd. Alles op -isme is fout (zelfs humanisme?). Voor alle duidelijkheid: ik heb een gruwelijke hekel aan fanatisme, maar het humanisme met zijn twijfels zou zich toch weerbaarder moeten maken tegen de felle zeker-weters, die met hun bijbel in de hand nooit genoeg hebben. De kerken eisen nu weer meer zendtijd, het CDA eist meer burgemeesters, terwijl al meer dan de helft van het aantal burgemeesters protestant of katholiek is. Bij één van de laatste tellingen bleek dat bij defensie 248 geestelijke verzorgers werken, waarvan 217 katholiek of protestant. Van de 2174 ziekenhuizen, inrichtingen en verpleeghuizen hebben 109 een humanistische raadsman. Dat is 5%! De gelovigen zitten breeduit op de bank en als je niet stevig terugduwt, word je nog meer opzij geschoven. De ongelovige heeft geen rechten. Hij moet worden bekeerd. Hij wordt niet meer zoals eeuwen geleden vermoord, opgehangen of verbrand, maar hij moet wel zijn plaats weten.

Het is natuurlijk schitterend dat er nu een Universiteit voor Humanistiek is met een echt hoogleraren corps. Het is natuurlijk nuttig en noodzakelijk dat er in artikelen en op bijeenkomsten diepzinnig, wijdlopieg en vrijblijvend wordt gefilosofeerd over holisme en andere boeiende thema's. Maar het zou toch ook niet echt slecht zijn om na te denken over de concrete leefsituatie van buitenkerkelijken nù. In alle sectoren, in allerlei situaties en op allerlei plaatsen komen de humanisten handen tekort. „Alles wat zich met het predikaat 'kerkelijk' tooit, kan rekenen op een zekere welwillendheid” concludeerde J.A. Heldring in de NRC. Waar kunnen de humanisten op rekenen?

Uitsluitend op zichzelf. Ben je als humanist verantwoord bezig als je Gods water over Gods akker laat lopen?

Wat kunnen wij als Verbond doen voor al die mensen in problemen? Hoeveel steun hebben wij te bieden aan een gezin dat geen dominee of kapelaan meer over de vloer wil hebben? Hoeveel eenzame bejaarden, geestelijk gehandicapten en langdurig zieken accepteren in godsnaam dan maar weer de dominee aan hun bed? Is het niet een beetje godgeklaagd dat wij nauwelijks een vuistje kunnen maken om voor de rechten van deze mensen op tafel te slaan? Of is dat weer niet humanistisch?

In mijn optiek is humanisme meer dan nuchter en gezellig filosoferen en navelstaren. Het is minstens ook: maatschappelijke betrokkenheid, opkomen voor vrijheid en rechtvaardigheid en voor anderen die in de kou staan. Noem het medeverantwoordelijkheid. Naastenliefde. Solidariteit. Voor mijn part: idealisme.

Gabrie de Wagt (Hilversum)

Rectificatie

Humanisme en Ontwikkelingsamenwerking

In de recensie van „Humanisme en ontwikkelingssamenwerking, een herwaardering van goede intenties” in de Humanist van november 1990 is een fout geslopen. De winkelprijs is niet f 29,50 maar f 29,90. Die correctie geldt ook voor de prijs zoals genoemd in de ingezonden mededeling.

Daarin heeft voorts de term „Ledenprijs” verwarring gewekt. Bedoeld wordt: Lezers van de Humanist kunnen een speciale HIVOS-editie van de bundel ontvangen door overmaking van f 25,50 – inclusief verzendkosten – op giro 716.000 van HIVOS, Den Haag.

RADIO

DE VERBEELDING

Iedere zondag,
9.03 - 9.30 uur, Radio 1

In december (vanaf de 16e) en januari (t/m de 13de) wordt de serie Eilanden herhaald: vijf programma's over de verbeelding van het eiland in de literatuur. Hugo Koolschijn en Gerard Thoolen lezen voor uit onder andere Voyage autour du monde (Louis-Antoine Bougainville), Paul et Virginie (Bernardin de St. Pierre), Indiana (George Sand, Utopia (Thomas Moore) en Robinson Crusoe (Daniel Defoe). Ferenc Snijders, die uitgebreid onderzoek deed naar 'eilanden als literair thema', voorziet elke uitzending uitgebreid van een toelichting. De presentatie is in handen van Ilonka Verdurmen en Mieke van der Wey.

Rond de feestdagen worden de volgende programma's uitgezonden, voor één keer ook op afwijkende uitzendtijden:

Maandag 24 en 31 december, Radio 5, 12.05-13.00 uur:
In een speciale bewerking van Kees Vlaanderen worden twee verhalen van de Russische schrijver Dostoevski voorgelezen: op 24 december De groot inquisiteur en op 31 december Droom van een belachelijk mensch.

Woensdag 26 december, Radio 5, 12.30-13.00 uur:
De acteur Rein Edzard leest 'De Hulstboom' voor, een kerstverhaal van Charles Dickens in een bewerking van Rina Spigt.

Zaterdag 29 december, Radio 1 & 2, 19.30-22.00 uur:
De twee uitzendingen van elk 55 minuten waarin Stan van Houcke in november met de psychiater Frank van Ree sprak, zijn bewerkt en aangevuld tot één lang gesprek van bijna twee en een half uur dat in een extra uitzending van het HV wordt uitgezonden.

Zondag 30 december, Radio 1, 18.00-21.00 uur:
The Story of the Blues.

TELEVISIE

Maandag 14 januari
20.50-21.20 uur

In de vierde YOY van dit seizoen vertellen een aantal jongeren over hun ervaringen met het au pair-fenomeen. Au-pair: het klinkt wat ouderwets maar het is springlevend. Nog altijd nemen vele jongeren de sprong in het diepe en verdwijnen voor kortere of langere tijd naar het buitenland. Over de praktische problemen daarvan, maar ook

over de louterende eenzaamheid, de onweerstaanbare heimwee en de onverwachte ervaringen wordt vrijuit gepraat door de hoofdpersonen die door Eveline van Dijk en Nelleke van der Drift worden gevolgd.

Zondag 20 januari
22.40-23.20 uur &
zondag 27 januari
22.25-23.05 uur

HET EINDE VAN DE STILSTAND

Over leven en dood van een disident

In het Einde van de Stilstand gaat programmamaker Charles

Leeuwenkamp op zoek naar de voormalige Tsjechische dissidentenbeweging Charta 77. Wat is er geworden van 'de intellectuele familie' die tot de revolutie van vorige jaar één van

de beroemdste verzetbewegingen was? In hoeverre hebben zij hun principes trouw kunnen blijven, of zijn zij inmiddels gecorrumpeerd door de politieke functies die zij nu zelf bekleden?

E hoe hecht zijn de vriendschappen nog, waarop Charta 77 eens dreef? Sommigen (Dienstbier, Havel) staan inmiddels aan de top van hun nieuwe carrière, terwijl anderen principieel zijn blijven kiezen voor hun intellectuele vrijheid.

Ischa kunt u noteren voor 23 december, 6 en 20 januari en 3 februari. Onveranderd op zondagavond half tien.

Zondag 30 december
20.10-2.00 uur

NEAR DEATH

In een uniek samenwerkingsproject zenden de Humanistische Omroep Stichting, Ikon en RVU zondagavond 30 december gezamenlijk en integraal de vijf uur en drie kwartier durende documentaire DE Dood Nabij (Near Death) uit, gemaakt door Frederick Wiseman, één van de meest beroemde én beruchte documentaire cineasten van deze tijd.

Vanaf 1967 heeft hij een groot aantal documentaires gemaakt

waarin hij, meestal werkend op identieke wijze, maatschappelijke instituties ontleedt en genadeloos de machtsstructuur er binnen blootlegt. Wiseman observeert, zijn camera registreert en bijna nergens maakt hij gebruik van commentaar, muziek of interviews. Wiseman maakte onder meer documentaires over een sociale dienst, jongeren rechtspraak, een vleesfabriek, een legeropleiding, een renbaan en de wereld van fotomodellen. Zijn omvangrijke oeuvre is in feite een bijna complete afspiegeling van de moderne westerse samenleving.

Voor De Dood Nabij filmde Wiseman zes weken lang, bijna onafgebroken in de Medical Intensive Care Unit van het Beth Israel Hospital in Boston. De film concentreert zich op het

probleem hoe mensen zich opstellen tegenover de dood. Wiseman legt zich toe op de complexe relaties tussen patiënten, familie, doktoren, verpleegsters en geestelijke raadslieden op het moment dat zij in het ziekenhuis beslissingen nemen over, letterlijk, leven en dood. Het resultaat is een onwaarschijnlijk indringende film over een werkelijkheid die zich steeds meer aan het gezichtsveld van de gezonde mens onttrekt.

Voorafgaand aan de vertoning van De Dood Nabij wordt door de Ikon - een week eerder (23 december, 22.40 uur) - een programma uitgezonden waarin Frederick Wiseman wordt geïntroduceerd.

Beeld van de marathon-documentaire Near Death

Hoofdbestuur: geen fusie Socrates en HSN

De aandacht voor bezinning in het Humanistisch Verbond neemt toe. En daarmee ook het belang van een goede organisatie van een en ander. Het hoofdbestuur stond er in zijn vergadering van november uitvoering bij stil. Een eventueel samengaan van twee werkstichtingen op het gebied van bezinning stond op de agenda. Het betrof de stichting Socrates en de stichting Humanistisch Studieceterium Nederland (HSN).

De laatste is tien jaar geleden opgericht als samenwerkingsverband van HV, Humanitas en De Vrije Gedachte. Ondanks de hoge inzet is de productie van het HSN nooit goed van de grond gekomen. Al veel langer bestaat Socrates, bijna veertig jaar geleden opgericht om zich als wetenschappelijk bureau van het HV te ontwikkelen. De stichting geeft het tijdschrift Rekenschap uit, exploiteert een toenemend aantal bijzondere leerstoelen aan universiteiten en

organiseert de jaarlijkse Socrateslezing. In de jaren '60 en '70 was Socrates bovendien bekend van studieconferenties en discussierapporten over vraagstukken van levensbeschouwing en cultuur.

Het hoofdbestuur wil dat deze laatste taak weer actief wordt opgepakt en heeft daartoe op het Centraal Bureau een afdeling Bezinning opgericht. Onderzocht wordt in hoeverre het succesvolle werk van Socrates daar tevens in ondergebracht kan worden. Een samengaan met het HSN wees het hoofdbestuur van de hand. Het onderzoek naar een mogelijke fusie met Socrates toonde voor een meerderheid van het hoofdbestuur onvoldoende voordelen aan. Organisatorisch en financieel verwachtte men eerder een verzwakking dan een versterking van het geheel. Dit laatste hoopt men wel te bereiken door de nieuwe afdeling Bezinning. (BB)

Verbandsraad opnieuw kritisch over HOS

De verzelfstandiging van de radio- en televisiedienst van het HV hield op 1 december de gemeenteraden van de Verbandsraad (HV) danig bezig. In 1986 is de dienst organisatorisch ondergebracht in een autonome werkstichting: de 'Humanistische Omroep Stichting' (HOS). Niettemin berust de zendmachtiging bij het Verbond. Het hoofdbestuur is formeel aanspreekbaar op wat wordt uitgezonden.

Over de wijze waarop het hoofdbestuur zijn verantwoordelijkheid heeft gedelegeerd is in de vereniging beroering ontstaan. Recente programma's hebben die onrust versterkt. Stonden in de oktober-vergadering de radio-uitzendingen over Israël aan kritiek bloot, nu richtte de aandacht zich op de televisieserie 'De Familie Bakkus'.

'Vulgaire, banaal, het HV onwaardig,' luidde het oordeel van enkele diep geschokte VR-leden. 'Arrogant en tactloos om dit onder de naam van het HV uit te zenden,' vond Hanneke Singer-Dekker. 'Ik schaam me er

voor,' voegde Guus den Besten toe. 'Het gewest Groningen veroordeelt de uitzendingen unaniem. We hebben veel klachten ontvangen. Sommigen hebben zelfs voor het lidmaatschap bedankt.'

Bert Aardema en Henny Wind-Pelt distantieerden zich van het negatieve oordeel. De laatste zei aanvankelijk eveneens geschokt te zijn. Bij nader inzien had zij haar oordeel bijgesteld: 'Bakkus heeft stof doen opwaaien, dat is heel goed. De HOS durft tenminste haar nek uit te steken.'

Het hoofdbestuur onthield zich van een oordeel. 'Het is de taak van de Programmaraad te evalueren,' aldus hoofdbestuurslid Henk Smit. Hij beloofde het desbetreffende rapport aan de VR beschikbaar te stellen. Het hoofdbestuur zegde wel toe met de HOS 'nieuwe afspraken' te gaan maken. Penningmeester Cees van Wijk onderstreepte de eigen verantwoordelijkheid van het hoofdbestuur en vroeg de VR geduld tot het voorjaar: 'Dan hopen we de zaken naar behoren te hebben geregeld.' Vice-voorzitter Arie den Broeder

Filosofiecursus in Waddinxveen

Na in de twee afgelopen seizoenen Franse filosofen uit onze tijd en Duitse denkers uit de 18e en 19e eeuw te hebben behandeld, organiseert de afdeling Midden Holland van het HV begin 1991 een filosofiecursus over enkele Griekse wijsgeren uit de oudheid en een vroeg christelijke denker.

In het buurtcentrum De Boog, C. Huygenslaan 2 te Waddinxveen (nabij NS-station Noord, bus West Nederland nrs. 177/187, halte Staringlaan) zijn cursusavonden geprogrammeerd op 15 en 22 januari alsmede 19 en 26 februari. Aanvang 20.00 uur precies.

Op deze dinsdagavonden worden inleidingen gehouden door resp. historicus Dr. A.A. de Bruin: In welke tijd leefden zij?, en de filosofen Drs. Ch. Huperts: Plato en zijn invloed op de filosofie, Mw. Dr. M. Jager: Aristoteles en zijn invloed op de

filosofie en Prof. Dr. H. Braakhuis: Augustinus, humanist en anti-humanist.

Inschrijving per briefkaart bij cursusleider André de Bruin, Bilderdijklaan 24, 2741 AP Waddinxveen (tel. 01828-13431 voor nadere informatie), onder gelijktijdige overmaking van f 20,- voor vier cursusavonden + eventueel f 20,- (inkl. verzending) van een syllabus, naar giro 265966 van de penningmeester van het Humanistisch Verbond Midden Holland, Recuwiijk.

Verlate inschrijving aan de zaal is, na telefonische aanmelding, op de avond zelf vanaf 19.00 uur ook nog mogelijk.

zelfs versterking van de verzui-ling.'

Wat betreft de geestelijke verzorging in de strijdkrachten zitten de niet-confessionele partijen wel op één lijn met het HV. Het instellen van een rechtvaardiger verdeelsleutel wordt al jaren vertraagd door de verantwoordelijke staatssecretaris, na Van Houwelingen nu Van Voorst tot Voorst (beiden van het CDA). Op verzoek van de staatssecretaris vindt momenteel een groot opinie-onderzoek plaats naar de behoefte aan geestelijke verzorging onder militairen en reservisten. Daarnaast wil Van Voorst tot Voorst de omvang van kerk of geestelijke genootschap een rol laten spelen. Onbekend is hoe hij de diverse gegevens ten opzichte van elkaar gaat wegen. De Verbandsraad was het eens met het hoofdbestuur om zeer alert de ontwikkelingen te blijven volgen.

Bert Boelaars

Café met nieuwjaar in Waddinxveen

Het inmiddels tot een traditie geworden maandelijks humanistisch café van de afdeling Midden Holland heeft op dinsdagavond, 8 januari een nieuwjaarsaccent. Leden en niet-leden hebben dan gelegenheid elkaar in een gezellige ambiance het beste voor 1991 toe te wensen. In het maandelijks vraaggesprek zal deze keer schooldirecteur Harry Krens uit Schoonhoven worden geïnter-

vieuwd door zijn plaatsgenote Annelies Groothuis. Het humanistisch café wordt gehouden in buurtcentrum De Boog, C. Huygenslaan 2 te Waddinxveen (nabij NS-station Waddinxveen Noord, bus West Nederland nrs. 177/187, halte Staringlaan). Wie meer informatie vooraf wenst, kan bellen met Marry Menschaart, tel. 01820-23778. Aanvang: 21.00 uur.

Jonge Humanisten: 'vrijen en trouwen'

Hoe denken wij jonge humanisten over: - vrijen, trouwen, huwelijksmoraal, andere leefvormen; - welke normen, waarden spelen daarbij een rol (ouders, kerk); - welke versiertrucs ken je en/of pas je toe.

's Ochtends zal door een gast-spreker en met het bezoek aan de tentoonstelling „Vrijen en Trouwen 1500-1800” een beeld geschetst worden gegeven van dit onderwerp.

's Middags zijn er diverse werkgroepen.

Deze themadag vindt plaats op 2 februari in het zalencentrum de Expeditie, Schimmelpenninckkade 30 te Amersfoort. Het begint om 10.30 uur en zal tot 18.00 uur duren. De kosten bedragen f 10,- (incl. lunch) plus ca. f 2,50 museum. Na afloop is er een mogelijkheid voor een gezamenlijke maaltijd. Voor informatie en opgave: Ariane de Brauw, tel. 030-318145.

Cursus humanisme in Nijmegen

Op vier donderdagavonden verzorgt het HV-Nijmegen een cursus humanisme. Met vragen als: Wat betekent humanisme in het dagelijks leven. Bezinning en overdenking zullen een belangrijke plaats innemen. Ook komt de relatie tussen humanisme en zaken als religie, rituelen, buitenkerkelijkheid en de dood aan bod. De data zijn: 10, 17, 24 en 31 januari, iedere keer tussen 20.00 en 21.30 uur. Plaats is de Doekenborg in Nijmegen. Maximaal aantal deelnemers is 15. Cursusleider is Peter Samwel. Aanmelden bij Klaartje Lamberts: tel.nr. 08879-1221.

HIVOS en HVB in Zutphen

In het Praethuis van de Polbeek aan de Van Doorenborchstraat 1 te Zutphen zal op zondag 16 december aandacht worden besteed aan het werk van de Zutphense afdeling van HIVOS en HVB. Aanvang is 10.30 uur, maar de zaal is al open om 10.00 uur.

Jonge vrouwen in het HV

In het Humanistisch Verbond is men bezig met het oprichten van een groep voor jonge vrouwen tussen de 25 en 35 jaar. Wie doet er mee? Het idee is om eerst samen van gedachten te wisselen over een onderwerp en daar dan een themadag of -weekend rond te organiseren. Voorbeelden van onderwerpen zijn: Wat is emancipatie? Wat is feminisme? Weerbaarheid; relatie-, leef- en woonvormen; gelijkwaardigheid; vrouw en intuïtie. Verdere informatie: Jet Jacobs, tel.nr. 050-142623.

Themadag over humanistische vieringen

Humanisten worden herhaaldelijk gevraagd om te assisteren bij vieringen en rituelen. Men wil het huwelijksfeest of hun relatiebevestiging een humanistisch tintje geven, scholen vragen of er op een niet-christelijke manier kerstfeest is te vieren.

Tijdens deze dag op 9 februari is het mogelijk om u aan te melden voor een groep die de ideeën verder zal uitwerken in praktische suggesties.

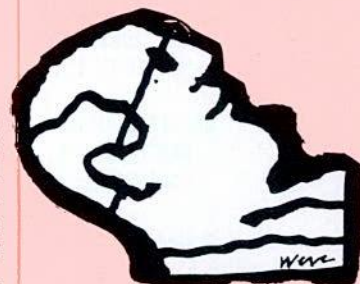
Deze landelijke themadag op 9 februari, georganiseerd door de afdeling verenigingszaken wordt gehouden in het Landelijk Humanistisch Centrum te Utrecht en duurt van 10.00 tot ongeveer 16.00 uur. Deelname f 10,- (incl. koffie en lunch). Voor verdere informatie en aanmelding: tel. 030-318145 Ariane de Brauw of Dick Metselaar.

Vergadering Jonge Humanisten

Twice maal per jaar vindt een landelijke vergadering plaats van alle actieve Jonge Humanisten. Als je interesse hebt, ben je van harte welkom om op 12 januari een kijkje te nemen. Plaats: Landelijk Humanistisch Centrum, Oudkerkhof 11 in Utrecht, van 13.00 uur tot 16.00 uur.

Midwintermeeting Jonge Humanisten

Op 12 januari zullen de Jonge Humanisten zich tijdens een 'midwintermeeting' verzamelen rond het thema rituelen. Centrale vraag is of de mens goed kan leven zonder rituelen. En meer toegespitst: hebben humanisten behoefte aan rituelen? De aanwezigen kunnen al gelijk beginnen met één ritueel, namelijk elkaar een gelukkig nieuw jaar toewensen! Plaats is het Landelijk Humanistisch Centrum, Oudkerkhof 11 in Utrecht, tussen 16.30 en 21.00 uur. De kosten zijn vijf gulden (voor de maaltijd).

Neem een abonnement op de Humanist

Voor slechts drie tientjes krijgt u een jaar lang de Humanist in de bus. Een telefoontje naar het Humanistisch Verbond is voldoende: 030- 318145 (toestel 28). En als u lid wordt van het HV, krijgt u het blad gratis.

Lid worden van het Humanistisch Verbond

Lid worden van het HV is eenvoudig. Stuur een kaartje met uw naam en adres naar: Postbus 114, 3500 AC Utrecht. U kunt ook bellen: 030-318145.

Als richtlijn voor de hoogte van de contributie wordt een half procent van uw bruto-inkomen aangehouden. Als minimum-contributie geldt een bedrag van f 75,- als u een bruto-jaarinkomen heeft van f 18.000,- of hoger. Is dat bruto-inkomen lager dan f 18.000,- dan betaalt u f 45,-. Jongeren onder de 27 jaar betalen een minimum-contributie van f 35,-. U kunt de contributie desgewenst in termijnen betalen: per kwartaal of per half jaar.

Uitgangspunt is het individueel lidmaatschap. Per lid kan en persoon, wonend op hetzelfde adres, zonder enige verdere kosten medelid worden. Deze ontvangt dan geen Humanist. Bij aanmelding ontvangt u van ons een acceptgirokaart om te betalen.

U kunt ook eerst een gratis informatiepakket aanvragen

Stuur dan een kaartje naar: Humanistisch Verbond, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Of nog makkelijker: bel 030-318145

HUMANIST

UITGAVE VAN
HET HUMANISTISCH VERBOND

45-STE JAARGANG
DECEMBER 1990
NUMMER 12

46-STE JAARGANG
JANUARI 1991
NUMMER 1

Redactie-adres
Postbus 114, 3500 AC Utrecht
Tel.: 030 - 318145
Kantooradres: Oudkerkhof 11,
3512 GH Utrecht
faxnr.: 030-367104

Redactie
Hes van Huizen (hfdred)
Ingeborg van Teeseling

Vormgeving
Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Druk
Brouwer Offset BV Utrecht

Aan dit nummer werkten o.a. mee

Martin van Amerongen
Jos Collignon
Bert Boelaars
Tom Janssen
Peter Hofstede
Theodor Holman
Yvonne Kroonenberg
Len Munnik
Albert Nieuwland
Chris Pennarts
Aleid Schilder
Hennie Singer-Dekker
Stefan Verweij
Sylvia Weve

Redaktiecommissie:
Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal
Marc Hermsen

Abonnement
Een jaarabonnement kost f 30,-.
Bel 030 - 318145 (toestel 28)
Leden van het Humanistisch Verbond
ontvangen het blad gratis. Zie achterin
dit blad

Omslag: Sylvia Weve

HET VOLGENDE NUMMER
VERSCHEIJNT BEGIN FEBRUARI.
KOPIJ DAARVOOR MOET
UITERLIJK 12 JANUARI IN HET
BEZIT VAN DE REDAKTIE ZIJN.

Rekenschap over humanisme en filosofie

In het decembernummer van Rekenschap worden vragen gesteld over de betrekkingen tussen humanisme, filosofie, humanistiek en humanistische filosofie. Het gaat er met name om hoe men zich de relatie tussen humanisme en filosofie voorstelt. Bestaat er zoiets als 'humanistische filosofie'? Kan het bestaan? Wat is in het algemeen de rol van de filosofie ten aanzien van de levensovertuiging? En wat zou inhoudelijk de strekking van een humanistische filosofie zijn? De discussie over dit thema is niet nieuw. In het verleden hebben de Socrates-hoogleraren Wim van Dooren en Libbe van der Wal verzet aangetekend tegen de woordcombinatie 'humanistische filosofie'. Zoals later Rob Tielman in zijn inaugurele rede 'humanistische sociologie' afwees. De filosofie (dan wel de sociologie) zou ten aanzien van de (humanistische) levensovertuiging en de gesystematiseerde levensovertuiging – de humanistiek – een eigen, afzonderlijke, taak hebben, namelijk de overdenking en de analyse ervan.

Paul Cliteur neemt de handschoen op en pleit in deze Rekenschap in een uitvoerig artikel wél voor de ontwikkeling en afbakening van een humanistische filosofie. Wim van Dooren, Henk Manschot en Fons Elders reageren hierop vanuit verschillende standpunten. Elders vroeg ook aan Jan Glastra van Loon of er voor hem een humanistische filosofie bestaat, waarop deze lachend antwoordde dat filosofie vanouds een humanistische activiteit is. Marcel Fresco zei datzelfde al eens anders: in bepaalde zin is alle filosoferen humanistisch. Manschot en Elders zijn hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit voor Humanistiek en geven in hun artikelen de lezers ook inzicht in de wijze waarop zij hun werk aan die universiteit benaderen. Die nieuwe universiteit krijgt in Rekenschap ook aandacht door de publikatie van de reacties van eme-

ritus-hoogleraar Kwant en professor Woldring op de opening van de universiteit. Kwant en Woldring tonen zich betrokken en welwillend.

Verder in het decembernummer van Rekenschap een artikel van Roelie van der Hoeven-Koning over Menno ter Braak, een bijdrage van Harry Kuitert, getiteld 'Autonomie, een door christen en humanist gedeeld principe', 'losse notities' van Albert Nieuwland en enkele boekbesprekingen.

U kunt dit nummer van Rekenschap bestellen door f 12,50 te storten op giro 582293 t.n.v. stichting Socrates te Utrecht onder vermelding van 'Rekenschap december 1990'. Een abonnement kan worden aangevraagd door te schrijven naar het Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht (een postzegel is niet nodig). De abonnementsprijs is f 45,- (4 nummers). Wacht met betalen s.v.p. op onze acceptgirokaart. Nieuwe abonnees ontvangen met korting naar keuze een van de recente HV-uitgaven: Welzijn zonder grenzen voor f 20,- (i.p.v. f 24,50) of Humanisme in het leven van voor f 5,- (i.p.v. f 8,50). Gaarne uw keuze vermelden bij opgave van het abonnement.

Dit is het speciale kerstnummer van de Humanist. Iets dunner dan u gewend bent. Helaas, door de beperktere financiële mogelijkheden zag de redactie zich genoodzaakt om het aantal pagina's te beperken (16 pagina's minder dan het kerstnummer vorig jaar). Daardoor is het ook niet mogelijk gebleken om ook voor deze Humanist de lezers hun mening over het thema te vragen en een bloemlezing te publiceren. Tot onze spijt. Het volgende nummer van de Humanist verschijnt begin februari.

De redactie

(INGEZONDEN MEDEDELING)

STICHTING
STEUNFONDS
PRAKTISCH
HUMANISME

OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C&E 69.97.13.889

GIRO 6168

'Het geluk van mijn kinderen hangt niet af van het geld dat ze van mij erven. Dus heb ik in mijn testament het Steunfonds Praktisch Humanisme tot mijn erfgenaam benoemd.'

De gelden die het Steunfonds uit nalatenschappen, legaten en schenkingen verkrijgt, worden vastgezet in het 'basisfonds'. Jaarlijks worden de renten en dividenden aan het Humanistisch Verbond uitgekeerd om de activiteiten in het kader van het praktisch humanisme te financieren.

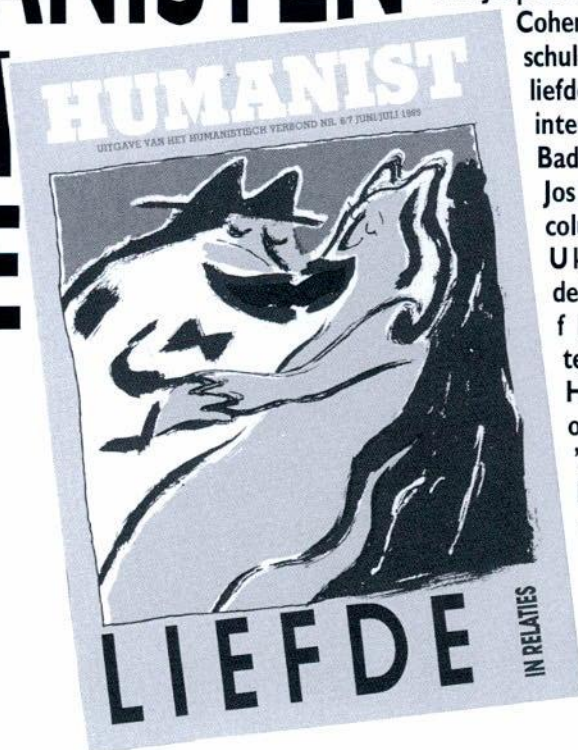
Voor meer informatie: mevrouw M vd Lans, medewerker Steunfonds, tel. 030 - 322786.

SPECIALE AANBIEDING

De afgelopen jaren verschenen er speciale nummers van de Humanist met de thema's Ziek Zijn (1987), De Last van Schuldgevoelens (1988) en Liefde in Relaties (1989). Zolang de voorraad strekt, hebben wij voor u de speciale aanbieding van deze drie nummers voor f 10,-. In totaal 136 pagina's met tal van verhalen en interviews. Zoals met pijn-specialist prof. Menges, een reportage over het Academisch Medisch Centrum in Amsterdam, interview met helderweter Henk van Laar, wat is een mensenleven eigenlijk waard? en een interview met Marlou die ms heeft. In het themanummer over schuld o.a. een interview met Jaap en Ella Boersma, Elie

Cohen en enige schulddeskundigen. Het liefdenummer bevat interviews met Elisabeth Badinter, Anja Meulenbelt en Jos Frenken. En natuurlijk vele columns, cartoons en foto's. U kunt deze drie nummers van de Humanist verkrijgen door f 10,- over te maken op giro 58 ten name van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van 'Ziek, Schuld & Liefde' (Aanvragen worden op volgorde van binnenkomst behandeld en: zolang de voorraad strekt).

DRIE HUMANISTEN VOOREEN TIENTJE

